

2/2005

Samfunnsspeilet 2/2005 – 19. årgang

Samfunnsspeilet presenterer aktuelle analyser om levekår og livsstil. Samfunnsspeilet kommer ut seks ganger i året og gir viktig informasjon om sosiale, demografiske, økonomiske og kulturelle endringer i samfunnet. Samfunnsspeilet henvender seg til deg som er samfunnsengasjert, og til deg som har bruk for å kjenne det norske samfunnet i jobben din. For studenter og skoleelever er tidsskriftet en nyttig kilde som fyller tomrommet mellom lærebøker og dagspressen.

Redaksjon:

Johan-Kristian Tønder (ansv. red.),
Dag Ellingsen (dae@ssb.no) (red.), Mads Ivar Kirkeberg, Tor Morten Normann,
Trude Lappegård, Jorunn Ramm og
Hege Kristin Fosser Pedersen.

Redigering:

Else Efstestad, Liv Hansen, Anne Skarateppen,
Iris Stenseng og Kirsten Aanerud.

Design: Siri E. Boquist.

Trykk: Lobo Media

Omslagsfoto: Photos.com

Priser: Per år kr 330,- (institusjoner),
kr 220,- (private). Enkeltnr. kr 65,-.

Internett: <http://www.ssb.no/>

ISSN 0801-7603.

ISBN 82-537-6773-0 Trykt versjon.

ISBN 82-537-6774-9 Elektronisk versjon.

Artikler i tidsskriftet kan ikke uten videre tas som uttrykk for Statistisk sentralbyrås oppfatning. Ved bruk av stoff fra tidsskriftet, oppgi kilde: Samfunnsspeilet/Statistisk sentralbyrå.

Mange innvandrere er dårlige til å lese norsk <i>Egil Gabrielsen og Bengt Oscar Lagerstrøm</i>	2
Leseforståelsesundersøkelsen: Hvor godt leser voksne nordmenn? <i>Bengt Oscar Lagerstrøm</i>	11
Byråprofil: Trude Lappegård Fruktbar forskning med kongelig aktualitet <i>Hege Kristin Fosser Pedersen</i>	15
Førstemann ut har lav sosial bakgrunn <i>Kenneth Aarskaug Wiik</i>	25
Barn som bor med far bor også med mor <i>An-Magritt Jensen</i>	30
Kan leseferdigheter måles og sammenlignes? <i>Egil Gabrielsen</i>	39
Hvor godt må vi kunne lese for å fungere i dagens samfunn? <i>Egil Gabrielsen</i>	45
Bokanmeldelse: Vårt minste problem <i>Øyvin Kleven</i>	50
Siden sist	53

Mange innvandrere er dårlige til å lese norsk

Svært mange innvandrere fra mange ikke-vestlige land har så dårlige ferdigheter i å lese norsk at det kan gå utover deres evne til å orientere seg i den norske hverdagen. De kan for eksempel få vansker med å skjønne hvordan de skal bruke medisiner riktig, eller forstå en rutetabell eller viktig offentlig informasjon. Viktige lyspunkt er at yngre leser vesentlig bedre enn eldre, og at utdanning gir betydelige forbedringer. Dette kan borge for bedre resultater i fremtiden.

Egil Gabrielsen og Bengt Oscar Lagerstrøm

En av de viktigste utfordringer som møter unge og voksne innvandrere, er det å lære seg et nytt språk. Vi har omfattende forskningsmessig belegg for å si at innvandreres ferdigheter i å lese, skrive og snakke på sitt "nye språk", er av sentral betydning for deres livskvalitet; for mulighetene til å få innpass og fungere godt i arbeidslivet og for det å finne seg til rette i det samfunnet som man er flyttet inn i, kort sagt for integreringen (St.meld. nr. 49 2003-2004). Denne artikkelen skal beskrive nærmere hvordan situasjonen er på dette viktige området for ulike grupper av innvandrere i Norge.

Bakgrunnen for vår presentasjon er kartleggingen av innvandreres leseferdigheter fra to undersøkelser gjennomført i 1998 og 2003, IALS (International Adult Literacy Survey) og ALL (Adult Literacy and Life Skills Survey). Oppmerksomheten vil i særlig grad bli rettet mot den delen av innvandrerbefolkningen som omtales som "ikke-vestlige" innvandrere (se definisjon i Boks 1). Det er denne gruppen som har hatt den største økningen i de senere årene og som i dag utgjør ca. 72 prosent av innvandrerbefolkningen i Norge, rundt 250 000 mennesker (www.ssb.no).

Hvorfor er leseferdighet viktig?

Den store internasjonale interessen for å måle lesekompetansen blant barn, unge og voksne, skyldes flere forhold. Det er for det første liten tvil om at det som omtales som det "makroøkonomiske perspektivet" har vært en sentral drivkraft; befolkningens leseferdighet vurderes som en viktig konkurransefaktor i en verdensøkonomi som i stadig større grad preges av globalisering. Den enkelte nasjons omstillings- og tilpasningsevne forventes å få økt betydning i den økonomiske konkurransen i årene som kommer, og lesekompetanse er en sentral faktor i denne sammenhengen.

Leseferdighet er også en viktig forutsetning for å kunne opprettholde og videreutvikle sentrale demokratiske ideer. Et levende demokrati forutsetter både at folk blir informert og at de lar seg informere. Igjen blir leseferdighet et viktig stikkord; de grupper av befolkningen som ikke utvikler og vedlikeholder en tilstrekkelig lesekompetanse, risikerer å bli marginalisert i et samfunn som synes å kreve mer av nettopp denne kompetansen. Innvandrere fra ikke-vestlige land kan representere en slik gruppe. Tall fra de siste kommunestyre- og fylkestingsvalgene viser for eksempel at det i 1999 bare var 43 prosent av denne gruppen som avga stemme; i 2003 var prosentandelen redusert til 36.

Egil Gabrielsen er førsteamanuensis, Nasjonalt senter for leseopplæring og leseforskning, Universitetet i Stavanger (egil.gabrielsen@uis.no).

Bengt Oscar Lagerstrøm er prosjektleder i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for intervjuundersøkelser (bengt.oscar.lagerstrom@ssb.no).

Lesekompetanse er dessuten vesentlig for den enkelte samfunnsborger, både for å tilfredsstille kravene fra et stadig mer "leseintensivt" arbeidsliv, men og-

så for å kunne fungere som en aktiv deltaker i et samfunnsliv som stiller økte krav til befolkningens skriftspråklige ferdigheter. Utfordringene for ikke-vestlige innvandrere er åpenbare også i disse sammenhengene. Arbeidslivet er for de fleste voksne den viktigste arenaen for å bli en del av fellesskapet. Den enkelte sikres et økonomisk fundament for å forsørge seg og sin familie, og arbeid bidrar til å gi anerkjennelse. For innvandrerbefolkningen er det ikke minst viktig at arbeidslivet er et sted for læring, sosial kontakt og samhandling med andre mennesker. Tall fra første kvartal 2004 er nedslående i så henseende og viser at hver sjettede arbeidsledig er en innvandrer. Over 80 prosent av de arbeidsledige innvandrerne kommer fra gruppen ikke-vestlige innvandrere (St.meld. nr. 49 2003-2004:158). Arbeidsledigheten i denne gruppen har de siste årene vært mellom tre og fem ganger høyere enn landsgjennomsnittet i Norge. "Den onde sirkel" er åpenbar; for mange ikke-vestlige innvandrere er svake leseferdigheter (på norsk) en sannsynlig grunn til at de ikke får innpass i det norske arbeidsmarkedet; og dermed mister de også den muligheten for å vedlikeholde og videreutvikle sin lesekompetanse som arbeidslivet representerer for voksne mennesker.

I denne artikkelen sammenligner vi nivået på kognitive evner hos ikke-vestlige innvandrere med innvandrere fra vestlige land med unntak av våre naboland, Sverige og Danmark, og disse to sistnevnte landene (se Boks 1). Prestasjoner som måles i ALL er et mer direkte mål på ferdigheter enn hva som vanligvis blir brukt: Antall år med skolegang, lønn eller arbeidsmarkedstilknytning. Siden kvaliteten på skolegang land imellom kan variere både mellom og innenfor landegrensene, kan det å sammenligne mellom ulike innvandringsland gi et skjevt bilde av relative ferdigheter. For eksempel kan det tenkes at det relative antall innvandrere i Norge med ni-ti års utdanning synker i antall, mens de med ni-ti års utdanning fra Pakistan øker. Gjennomsnittlig utdanningsnivå blant innvandrergrupper vil ikke påvirkes av slike endringer, men det gjennomsnittlige ferdighetsnivået må forventes påvirket. Dette gjelder selvsagt også innenfor den grove inndelingen vi har gjort i ikke-vestlige og vestlige innvandrere. Utvalget til ALL består av personer fra hele 57 forskjellige land (Lagerstrøm 2005a). Noe som illustrerer hvor forenklet en to- eller tredeling av en heterogen gruppe som innvandrere i Norge er. Videre er det ikke uvanlig å anta at det er ulik grad av læringsinnhold knyttet til ulike utdanningsnivå i ulike land. Dette forholdet vil også svekke muligheten for å sammenligne ferdighetsnivå på bakgrunn av antall år på skolebenken.

Studier basert på inntekt og arbeidsmarkedstilknytning vil heller ikke kunne bøte på dette. Disse vil være ufullkomne fordi de kun vil basere seg på de som er i jobb. Flere studier, IALS inkludert, viser at innvandrere fra vestlige land har større sjanser på arbeidsmarkedet enn innvandrere fra ikke-vestlige land (Mathisen 2001). Det synes også å være slik at jobber ikke er like tilgjengelige for ikke-vestlige som for vestlige innvandrere selv om deres kompetanse og evner er de samme.

Utviklingen av skriftspråklig kompetanse på et nytt språk ...

Innvandrerens første møte med lesing og skriving kan variere mye, avhengig av sosial og kulturell bakgrunn. En grunnleggende erkjennelse er å se at personer med et annet morsmål enn norsk langt fra er en enhetlig gruppe. Faktisk så finner vi i IALS større ulikheter og større forskjeller mellom ulike innvandrergrupper enn blant etniske nordmenn. Store forskjeller forekommer så vel språklig og kulturelt som i spørsmålet om språktilegnelse på et nytt språk og sosial integrasjon. I Norge har over en halv million mennesker enten mor

Boks 1: Hvem er innvandrer?

Spørsmålet over er langt fra enkelt å besvare. Statsborgerskap, fødeland, foreldres fødeland og språkbakgrunn kan alle være hensiktsmessige avgrensninger. Her har vi i utgangspunktet valgt å definere de ulike gruppene vi ser nærmere på etter landbakgrunn, jf. Statistisk sentralbyrå (SSB) sitt befolkningsstatistiske system. SSB definerer landbakgrunn ut ifra eget, eller foreldres fødeland (www.ssb.no/emner/00/00/10/innvandring). Videre har vi gjort et skille mellom en innvandrer fra et ikke-vestlig land, vestlige land uten Sverige og Danmark og Sverige og Danmark. Ikke-vestlige land er definert som land i Asia inkludert Tyrkia, Afrika, Sør- og Mellom-Amerika og Øst-Europa. Personer med bakgrunn fra Danmark og Sverige er skilt ut særskilt fordi personer fra disse landene har et morsmål som ligger nært opp til norsk. Dette gjør at disse personene har en helt annen mulighet til å fungere i det norske samfunnet uten å måtte tilegne seg et nytt andrespråk. Samtidig vet vi at barn som vokser opp i flerspråklige miljøer utvikler en funksjonsfordeling mellom språkene (Bratt-Paulston 1983). For disse kan morsmålet f.eks. anvendes i familien, mens norsk brukes i skole- eller arbeidssituasjon.

For IALS bruker vi språkbakgrunn for å dele opp innvandrergruppen vår i ikke-vestlige innvandrere, vestlige innvandrere uten Sverige og Danmark og svensker og dansker. Morsmålet til informantene er i dette tilfellet hentet fra intervjuet.

eller far eller begge foreldrene sine født utenfor landet. I alt finner vi folk med bakgrunn fra 208 land i Norge (St.meld. nr. 49 2003-2004).

... avhenger av en rekke faktorer

Faktorer som 1) leseren og skriveren selv, 2) de tekstene hun/han møter og 3) sammenhengene lesing og skriving inngår i er viktige for å nå et funksjonelt lese- og skrevenivå. For å tilegne seg skriftspråklig kompetanse i et nytt språk, er den sosiokulturelle sammenhengen man befinner seg i av vesentlig betydning. Er det et levende språkrom man lever i eller ikke? Er språkrømmet fylt av bøker og besøk på bibliotek? Er lesing, skriving og samtalen rundt det som leses og skrives et betydelig innslag i dagliglivet, eller ikke? Interessant er det også hvilke holdninger som er blitt utviklet i forhold til språket. Er vedkommende interessert, motivert og kjenner at språket utgjør en viktig funksjon i livet, eller ikke? Et tredje aspekt er knyttet til personens kunnskaper om innholdet i teksten og om innholdet stammer fra den enkeltes erfaring som er åpen og tilgjengelig for personen, eller om den er uten erfaringsmessig referanse for vedkommende. Et fjerde aspekt har med personens språklige, metaspråklige og metakognitive kompetanse å gjøre. Hvilken erfaring har personen med å være i både talespråklige og skrivespråklige verdener? Setter hun selv ord på sin virkelighet?

Utviklingen av leseferdighetene våre stopper ikke opp etter endt skolegang. Blant unge voksne, som her er personer i alderen 16-30 år, er variasjonen i ferdighetsnivå mindre enn blant personer over 30 år. De største forskjellene kommer likevel ikke før blant de aller eldste, over 60 år. En årsak til dette kan være at skolen hjelper de svakeste til å prestere mer enn de ellers ville ha

gjort. Når disse slutter skolen vil ferdigheten deres avta. En slik hypotese avhenger også av en forutsetning om at lesekravene er større i skolen enn i den alternative aktiviteten, som gjerne vil være i en jobbsammenheng. Samtidig som de svakeste presterer høyere enn de ellers ville ha gjort på skolen, presterer de beste lavere fordi de ikke får motivasjonen til å vise evnene sine fullt ut. Når disse møter utfordringer i utdannings- og arbeidssituasjoner senere, gis de nødvendige incitamenter til å utvikle sine leseevner. Lesing, skriving og regning i arbeidet har tydelige positive relasjoner på leseferdighetene våre. Viktigheten av at tilegnelse av språket skjer i en kontekstuell omgivelse, er nylig studert i Norge. Folkenborg og Skog Hansen (2003) finner at arbeidsplassen som læringsarena i seg selv er viktig for tilegnelse av relevant kompetanse for minoritetsspråklige og for styrking av deres arbeidsmarkedstilknytning.

Boks 2: International Adult Literacy Survey (IALS)

IALS ble gjennomført i til sammen 21 land i perioden 1994-1998. I Norge ble undersøkelsen gjennomført i 1998 (Ritland 2000). Når ble feltarbeidet gjort i Norge? De 21 landene representerer ca. 10 prosent av jordens befolkning, men står samtidig for 50 prosent av verdens samlede bruttonasjonalprodukt. Deltakere i undersøkelsen var representative utvalg av unge og voksne mellom 16 og 65 år; til sammen deltok mer enn 75 000 mennesker. Kartleggingen ble gjennomført som hjemmebesøk, og i tillegg til leseoppgaver inkluderte den et omfattende bakgrunnsintervju.

IALS har kartlagt leseferdigheten på tre såkalte leseskalaer. "Prosaskalaen" måler deltakernes evne til å lese sammenhengende tekst, av den typen vi møter når vi leser bøker, avisartikler og instruksjoner. Den andre leseskalaen, "dokumentskalaen" tar utgangspunkt i det som kalles "ikke-sammenhengende" tekst; tekster som også inkluderer tabeller, figurer og grafiske fremstillinger. Leseskala nummer tre, "den kvantitative skalaen", inneholder oppgaver hvor det inngår tall i teksten og hvor leseren forutsettes å skulle utføre regneoperasjoner av ulik vanskegrad for å finne frem til korrekt svar.

IALS anvender fem leseferdighetsnivåer for å beskrive unges og voksnes leseferdighet. Nivå 1 er det enkleste nivået og nivå 5 det mest avanserte. Nivåene reflekterer lesetekstens kompleksitet og samspillet mellom denne teksten og den tilhørende oppgaveteksten som leseren blir presentert for. Det er viktig å understreke at også nivå 1-lesere kan lese i teknisk forstand (har avkodingsferdighet), men at de bare behersker enkle tekster med konkret innhold. De vil ha problemer dersom leseoppgaven krever at en må finne frem til og integrere informasjon fra ulike deler av den aktuelle teksten for å kunne avgi korrekt svar. På den kvantitative skalaen behersker nivå 1-leseren bare enkle addisjonsoppgaver, fortrinnsvis med såkalte semantiske føringer (for eksempel: hvor mye blir dette til sammen?) (OECD and Statistics Canada 2000, Gabrielsen 2000, 2002, 2005a, 2005b).

Sammenligning av leseferdighet blant voksne født i ulike land

Tabell 1 viser den prosentvise fordelingen på leseferdighetsnivå for voksne nordmenn som er født i ulike land. Tallene fra prosaskalaen både fra IALS og ALL er presentert. I tillegg inngår gjennomsnittsskåren for de ulike gruppene i tabellen.

Vi ser at det er forskjeller med hensyn til fordeling på leseferdighetsnivå og i gjennomsnittsskåre for de gruppene som inngår i tabellen. Resultatene fra ALL viser at innvandrere fra Sverige/Danmark og fra andre vestlige land, har bedre leseferdigheter enn nordmenn født i Norge. Det er klart færre nivå 1-lesere i de to nevnte vestlige innvandrergruppene; samtidig som de har en betydelig større andel av meget gode lesere (nivå 4/5) sammenlignet med det vi finner for gruppen "født i Norge". Det ble ikke registrert tilsvarende forskjeller i IALS. Tar man hensyn til forskjellen i metodiske design, frafall m.m. i de to undersøkelsene, er forskjellene sannsynligvis ikke statistisk signifikante.

Gruppen "ikke-vestlige" innvandrere skiller seg klart fra de tre gruppene som er omtalt i det foregående. I denne innvandrergruppen er det en vesentlig høyere andel på de laveste leseferdighetsnivåene og en tilsvarende lavere gjennomsnittlig leseferdighetsskåre sammenlignet med de øvrige gruppene. Gjennomsnittsskåren i ALL er noe bedre enn for IALS for den ikke-vestlige innvandrergruppen, men forskjellen er ikke signifikant. Det at andelen av nivå 1-lesere i denne innvandrergruppen er vesentlig lavere i ALL sammenlignet med IALS, reflekterer muligens at det i denne femårsperioden har funnet sted forbedringer i opplæringstilbudene for ikke-vestlige innvandrere. Også her har vi imidlertid problemer med forskjeller i undersøkelsesopplegg, frafall m.m.

Ikke-vestlige innvandrere har svake leseferdigheter

Vi skal med bakgrunn i det som ble vist i tabell 1 se mer i detalj på leseferdigheten blant gruppen ikke-vestlige innvandrere i Norge, slik den er målt i ALL og i en tilleggsundersøkelse til ALL i Norge; "Leseferdståelsesundersøkelsen blant minoritetsspråklige (forkortet LFM, se Boks 3).

Boks 3: Adult Literacy and Life Skills (ALL)

ALL er en oppfølging og en utvidelse av IALS. Undersøkelsen er foreløpig gjennomført i sju land med 46 000 respondenter. Norge har denne gangen vært med i første runde; et representativt utvalg av 6 000 nordmenn bosatt i Norge i alderen 16-65 år har deltatt i denne besøksundersøkelsen, som ble gjennomført i 2003. I 2006 vil ytterligere åtte-ti land gjennomføre ALL.

For å kunne kartlegge ulike roller i dagliglivet som den enkelte har, er det gjennomført et todelt intervju – både for å kartlegge hvilke aktiviteter de ulike respondentene gjør eller har gjennomført og hvordan de faktisk løser oppgaver knyttet til hverdagslivet, enten dette skjer i en jobb- eller fritidssammenheng. Først ble det gjennomført et tradisjonelt intervjueradministrert intervju. Intervjuet omhandler en rekke områder som er viktige eksponeringskilder for ord og tall. Kartleggingen omfatter generelle demografiske opplysninger som utdanning, fødested, alder o.l., språkbakgrunn, foreldres fødeland, utdanning og arbeidssituasjon, arbeidsmarkedsstatus, bruk av ord og tall i arbeidsliv, deltakelse i utdanning og kurs, bruk av ord og tall i dagliglivet og bruk av IKT.

Respondentene begynte den kognitive delen av intervjuet ved å løse et såkalt "Basishefte". Basisheftet kan betraktes som oppvarmingsøvelser og skal sile ut 2-3 prosent av befolkningen som har særdeles store problemer med å besvare spørsmålene i hovedheftet, for å unngå pinlige situasjoner for respondentene. Hver enkelt respondent som kom igjennom silingsmekanismen, fikk utdelt ett av i alt 28 hovedhefter med en komposisjon av lesetester. Leseoppgavene er konstruert for å måle ulike typer av ferdigheter knyttet til tre ferdighetsområder; prosatekst (sammenhengende tekst), dokumenttekst (ikke-sammenhengende tekst, med innslag av tabeller, figurer eller grafiske fremstillinger), tallforståelse (numeracy) og problemløsning. De to siste ferdighetsområdene er en utvidelse fra IALS.

Tabell 1. Leseferdighetsnivå blant innvandrere fra ulike land (prosaskalaen) i IALS og ALL. Prosent

Opprinnelse	Nivå 1	Nivå 2	Nivå 3	Nivå 4/5	Gj.snitt	N
Dansk/svensk						
IALS	12	13	54	21	295	49
ALL	3	3	63	31	310	37
Vestlige land						
IALS	9	25	4	26	296	84
ALL	2	27	40	31	305	69
Ikke-vestlige land						
IALS	51	21	17	11	235	165
ALL	28	39	26	7	248	217
Norsk						
IALS	7	24	49	20	292	4 612
ALL	7	25	47	21	292	5 089

Boks 4: Leseforståelsesundersøkelsen blant minoritetsspråklige (LFM)

For LFM er det trukket et stratifisert utvalg av personer med landbakgrunn fra Pakistan, Somalia og Vietnam i alderen 16-65 år bosatt i Oslo og Akershus. I tillegg til at personene har landbakgrunn fra Pakistan, Somalia og Vietnam, ble utvalget trukket disproporsjonalt etter kjønn, utdanningsnivå og botid i Norge. Registeret over befolkningens høyeste utdanning (BHU) ble benyttet som trekkegrunnlag. Utdanningsnivået ble klassifisert i samråd med den Internasjonale utdanningsklassifiseringen (ISCED) i grunnskole eller mindre, videregående og mer enn videregående skole. Folkeregisteret ble brukt for å klassifisere botid for de som har innvandret til Norge i perioden 1998-2003, 1988-1997 og før 1988.

Av 724 personer lot 279 seg intervju. Dette utgjør 38,5 prosent. Frafallet er relativt stort. Dette skyldes først og fremst at vi ikke kom i kontakt med respondentene via telefon eller ved besøk på registrerte adresser. Ser vi på fordelingen av respondenter etter kjennemerker som kjønn, alder og botid, er det ingen gruppe som er svært under- eller overrepresentert i nettoutvalget. I tillegg er det utviklet frafallsvekter som justerer for frafallet i forhold til de nevnte prosedyrene. Likevel er det stor usikkerhet knyttet til resultatene (Lagerstrøm 2005b). Nøkkeltall for de tre ulike landgruppene er vist i tabell a.

Tabell a. Intervjustatus fordelt etter intervju og ulike grupper for frafall; ønsker ikke å delta, ikke å treffe og annet etter de ulike landgruppene og samlet. Prosent og antall

Landgrupper	Status				Antall
	Intervju	Ønsker ikke å delta	Ikke å treffe	Annet	
Samlet	38,5	19,9	38,4	3,2	724
Pakistan	44,5	18,4	32,4	4,8	272
Vietnam	32,4	17,1	43,2	1,5	253
Somalia	38,2	23,7	41,1	2,8	199

I etterkant er det utarbeidet to typer vekter for undersøkelsen, populasjonsvekter, som brukes for å lage mål for korresponderende standardfeil. Dette er gjort fordi utvalget er et flertrinns sannsynlighetsutvalg med stratifisering og ulike sannsynligheter for respondentutvelgelse. Videre har det vært et behov for å kompensere for frafall som har oppstått for ulike nivåer. Derfor vil estimatene for populasjonsparametere og tilhørende standardfeil være avhengig av vektene. Mer informasjon om vektingsprosedyrene finnes i Lagerstrøm (2005a).

Tabell 2. "Ikke-vestlige" innvandrere i LMF og LFU, fordelt etter leseferdighetsnivå på prosaskalaen. Andel av populasjonen 16-65 år. 2003¹

	Nivå 1	Nivå 2	Nivå 3	Nivå 4/5	Gj.snitt	N	n
Pakistanere	43	31	24	2	232	14 093	121
Somaliere	44	39	17	0	228	4 042	81
Vietnamesere ..	60	19	15	7	217	3 857	75
Andre	28	39	26	7	248	116 800	217

¹ Gjennomsnitt på alle fem skårene, Andre er ikke-vestlige innvandrere i LFU.
Kilde: LFU og LFM, 2003.

Presentasjonen i fortsettelsen vil omfatte fire grupper av ikke-vestlige innvandrere. Den største består av det landsrepresentative utvalget av "ikke-vestlige" innvandrere (N=217) som ble omtalt i tabell 1. Gruppe nummer 2 er et utvalg av innvandrere fra Pakistan, bosatt i Oslo og Akershus (N=121). Den tredje gruppen består av et utvalg av innvandrere fra Somalia, bosatt i Oslo og Akershus (N=81). Den fjerde og siste gruppen utgjøres av et utvalg med innvandrerbakgrunn fra Vietnam, også bosatt i Oslo og Akershus (N=75).

Tabell 2 viser den prosentvise fordelingen på leseferdighetsnivå (på prosaskalaen) for de fire gruppene av innvandrere.

Vi ser at det landsrepresentative utvalget av ikke-vestlige innvandrere synes å ha en noe bedre leseferdighet (på norsk) enn de tre andre gruppene. Forskjellene i gjennomsnittsskårer er ikke signifikant mellom de tre landsgruppene (pakistanere, somaliere og vietnamesere).

Det er spesielt med hensyn til andelen av nivå 1-lesere at vi kan registrere store forskjeller; 28 prosent hører til denne gruppen i det landsrepresentative utvalget (andre), mens mellom 43 og 60 prosent plasserer seg på dette nivået i de tre landsgruppene. Tallene bekrefter innholdet i overskriften til denne artikkelen; mange ikke-vestlige innvandrere har meget svake ferdigheter i å lese norsk.

Samlet er det rundt en tredjedel av de ikke-vestlige innvandrerne i det landsrepresentative utvalget som har ferdighet på det som blant annet av

OECD omtales som "de ønskede" nivåene 3, 4 eller 5. Tallene fra ALL viser til sammenligning at dette gjelder i underkant av 70 prosent for nordmenn født i Norge. De nevnte nivåene nås bare av hver sjette person med somalisk opprinnelse, hver femte person med vietnamesisk bakgrunn og hver fjerde person med røtter i Pakistan. Disse tallene bekrefter at majoriteten av innvandrere fra de tre nevnte landene har bekymringsfullt svake leseferdigheter.

Små kjønnsforskjeller, unntatt blant pakistanere

I tabell 3 har vi vist fordelingen av leseferdighet i de fire aktuelle gruppe- ne av innvandrere, fordelt etter kjønn. Vi ser at det gjennomgående er små kjønnsforskjeller når gjennomsnittsskårene i ALL sammenlignes; unntaket er for gruppen med pakistansk bakgrunn hvor menn oppnår en betydelig bedre snittskåre enn kvinner med hensyn til det å lese sammenhengende norsk tekst. Vi registrerer også at kvinner av somalisk opprinnelse har flere gode lesere sammenlignet med somaliske menn; en fjerdedel av kvinnene fungerer på nivå 3, mens dette bare gjelder hver tiende mann.

Yngre leser bedre enn eldre

Resultatene fra IALS viste at personer i de yngste aldersgruppene gjennomgående hadde bedre leseferdigheter enn eldre voksne. Denne tendensen bekreftes også for tre av våre fire utvalg av ikke-vestlige innvandrere i ALL i tabell 4. Det er i utvalget av personer med somalisk opprinnelse det ikke er registrert forskjeller mellom de tre valgte aldersgruppene. (Det må understrekes at antallet informanter i de eldste aldersgruppene er så lavt at det er knyttet stor usikkerhet til resultatene.)

For personer med pakistansk bakgrunn er forskjellen betydelig mellom aldersgruppene. Forskjellen i gjennomsnittlig leseferdighetsskåre reflekteres blant annet i at mer enn hver tredje person i yngste aldersgruppe skårer tilsvarende leseferdighetsnivå 3 eller høyere, mens bare 13 prosent oppnår dette resultatet blant dem mellom 31 og 45 år. Også i det landsrepresentative utvalget av ikke-vestlige innvandrere (andre) registreres den samme tendensen; her fungerer ca. 44 prosent av aldersgruppen under 30 år på nivå 3 eller høyere, noe som bare gjelder for en fjerdedel i de to eldste aldersgruppene.

Ingen snarvei til leseferdigheter

Hvor lenge man har bodd i et land, og hvilke utsikter man står overfor i forhold til lengden på oppholdet, har stor betydning både for muligheter for å bli eksponert for det nye språket og for motivasjonen for å tilegne seg språklige ferdigheter på et nytt språk. Tabell 5 viser resultatene fra prosaskalaen i

Tabell 3. Ikke-vestlige innvandrere i LFM og LFU fordelt etter leseferdighetsnivå på prosaskalaen, etter kjønn. Andel av populasjonen 16-65 år. 2003¹

	Nivå 1	Nivå 2	Nivå 3	Nivå 4/5	Gj.snitt	N	n
Pakistanere							
Mann	39	30	31	1	241	7 400	60
Kvinne	47	33	17	2	222	6 693	61
Somaliere							
Mann	49	41	10	0	225	2 172	32
Kvinne	37	37	26	0	228	1 871	43
Vietnamesere							
Mann	60	25	15	0	215	1 529	34
Kvinne	60	15	15	11	219	2 328	47
Andre							
Mann	24	45	28	4	254	47 979	91
Kvinne	28	34	29	9	253	44 168	82

¹ Gjennomsnitt på alle fem skårene, Andre er ikke-vestlige innvandrere i LFU.
Kilde: LFU og LFM, 2003.

Tabell 4. Ikke-vestlige innvandrere i LFM og LFU fordelt etter leseferdighetsnivå på prosaskalaen, etter aldersgrupper. Andel av populasjonen 16-65 år. 2003¹

	Nivå 1	Nivå 2	Nivå 3	Nivå 4/5	Gj.snitt	N	n
Pakistanere							
16-30	24	41	33	2	255	7 079	50
31-45	59	27	13	2	212	4 198	51
46-65	67	13	20	0	205	2 818	20
Somaliere							
16-30	46	39	15	0	224	2 455	33
31-45	49	24	28	0	230	1 172	34
46-65	17	83	0	0	228	414	8
Vietnamesere							
16-30	41	37	22	0	235	1 672	23
31-45	78	3	13	6	214	1 380	33
46-65	69	8	2	21	186	804	16
Andre							
16-30	19	38	31	13	266	5 783	85
31-45	34	39	24	4	239	53 871	89
46-65	35	41	24	0	232	18 653	43

¹ Gjennomsnitt på alle fem skårene, Andre er ikke-vestlige innvandrere i LFU.
Kilde: LFU og LFM, 2003.

Tabell 5. Ikke-vestlige innvandrere i LFM og LFU fordelt etter leseferdighetsnivå på prosaskalaen, etter botid. Andel av populasjonen 16-65 år. 2003¹

	Nivå 1	Nivå 2	Nivå 3	Nivå 4/5	Gj.snitt	N	n
Pakistanere							
0-5 år	56	31	10	4	220	1 645	43
6-15 år	49	29	22	0	221	2 823	36
16 eller mer	39	32	27	2	237	9 624	42
Somalier							
0-5 år	62	24	12	0	221	1 588	30
6-15 år	33	48	20	0	230	2 265	26
16 eller mer	20	49	31	0	255	190	19
Vietnamesere							
0-5 år	84	15	1	0	173	439	24
6-15 år	67	30	3	0	207	1 901	28
16 eller mer	43	6	34	17	243	1 517	29
Andre							
0-5 år	32	30	33	6	249	14 779	26
6-15 år	36	31	25	8	245	56 693	104
16 eller mer	17	51	26	6	253	45 328	87

¹ Gjennomsnitt på alle fem skårene, Andre er ikke-vestlige innvandrere i LFU.
Kilde: LFU og LFM, 2003.

ALL for personer med landbakgrunn fra Pakistan, Vietnam og Somalia, samt alle ikke-vestlige innvandrere samlet, etter botid i Norge.

Blant ikke-vestlige innvandrere ser det ikke ut til å være noen forskjell med tanke på gjennomsnittsskår etter botid. Andelen over og under kritisk grense ser ikke ut til å endre seg i forhold til om man har bodd i Norge mindre enn fem år, mindre enn 16 år eller 16 år eller mer. Ser vi derimot på de ulike gruppene kartlagt i LFM – pakistanere, vietnamesere og somaliere – ser vi en klar positiv effekt for både personer med bakgrunn fra Vietnam og fra Somalia allerede etter fem år, mens ferdighetsnivået først endrer seg etter 16 år i Norge for personer fra Pakistan.

Utdanning sliper leseferdighetene

Leseferdigheter slipes vanligvis gjennom utdanningssystemet. Dette skulle bety at ferdigheter i prosatekst skal øke etter antall år med utdanning. For innvandrergruppene våre er det ikke nødvendigvis en slik sammenheng. Årsaken er kompleks, men behov og mulighet for tilegnelse av slike ferdigheter er sentrale. Tabell 6 viser at ikke-vestlige innvandrere som gruppe skårer høyere etter som antall år med skolegang øker. Over halvparten av ikke-vestlige innvandrere med høyere utdanning skårer over nivå 2. Gjennomsnittsskåret er også vesentlig bedre enn gjennomsnittsskåret for gruppa sett under ett.

Tabell 6. Ikke-vestlige innvandrere i LFM og LFU fordelt etter leseferdighetsnivå på prosaskalaen, etter utdanningsnivå. Andel av populasjonen 16-65 år. 2003¹

	Nivå 1	Nivå 2	Nivå 3	Nivå 4/5	Gj.snitt	N	n
Pakistanere							
Grunnskolenivå eller lavere ...	36	44	17	3	231	5 160	35
Videregående skolenivå	45	22	31	1	241	5 441	44
Universitets- og høyskolenivå	43	29	28	0	233	2 952	37
Somalier							
Grunnskolenivå eller lavere ...	44	45	12	0	216	666	14
Videregående skolenivå	45	38	17	0	229	2 612	37
Universitets- og høyskolenivå	27	32	41	0	255	417	17
Vietnamesere							
Grunnskolenivå eller lavere ...	83	10	6	0	184	1 814	36
Videregående skolenivå	61	22	17	0	232	958	20
Universitets- og høyskolenivå	11	33	30	25	273	990	23
Andre							
Grunnskolenivå eller lavere ...	56	26	14	4	222	792	72
Videregående skolenivå	24	46	23	6	249	858	78
Universitets- og høyskolenivå	15	29	41	15	279	726	66

¹ Gjennomsnitt på alle fem skårene, Andre er ikke-vestlige innvandrere i LFU.
Kilde: LFU og LFM, 2003.

Ser vi derimot på resultatene fra LMF finner vi at effekten av utdanning i forhold til tilegnelse av prosatekstferdigheter ikke er like entydig. Personer med bakgrunn fra Pakistan synes ikke å ta ut den samme effekten av utdanning som personer fra Somalia og Vietnam, selv om gjennomsnittsskåren for pakistanere er høyere enn for de to andre gruppene. Blant vietnamesere er nesten ni av ti med utdanning på et nivå under videregående skole under kritisk grense, mens dette gjelder kun fire av ti med over videregående skole som høyeste fullførte utdanning.

De som er utenfor arbeidsmarkedet leser dårligst

Vi har tidligere i denne artikkelen vist til resultater fra IALS når det gjelder sammenhengen mellom sysselsettingsfrekvens og leseferdigheter. I tabell 7

har vi presentert resultatene på prosaskalaen i ALL for de fire gruppene av innvandrere i Norge, fordelt etter informanternes status på arbeidsmarkedet.

Vi ser at tendensen fra IALS-undersøkelsen bekreftes når det gjelder den gruppen som utgjør et representativt utvalg av ikke-vestlige innvandrere fra hele Norge (andre i tabell 7). 18 prosent av denne gruppen er arbeidsledige eller er utenfor arbeidslivet av andre grunner på målingstidspunktet. De fleste av disse er arbeidsledige, men det er også noen som er hjemmearbeidende eller pensjonister. Gruppen sett under ett har klart dårligere leseferdigheter sammenlignet med de som enten har jobb eller er under utdanning. Over halvparten har meget svake leseferdigheter (nivå 1), og ytterligere 35 prosent av gruppen skårer på nivå 2. Dette er derfor en gruppe som trenger betydelig oppfølging for å kunne få innpass i det norske arbeidslivet.

Vi registrerer videre at student- og elevgruppen blant ikke-vestlige innvandrere skårer bedre enn gruppen av voksne i jobb, men samtidig er leseferdighetsnivået for denne studentgruppen betydelig lavere enn for studenter med norskspråklig bakgrunn. Dette må innebære at mange studenter eller elever fra ikke-vestlige land har problemer i det norske utdanningssystemet. Også blant ikke-vestlige innvandrere som er i arbeid er det mange med svake leseferdigheter; 24 prosent ligger på nivå 1 og 42 prosent på nivå 2.

Ser vi nærmere på resultatene for de tre gruppene i Oslo og Akershus med innvandrerbakgrunn fra henholdsvis Pakistan, Somalia og Vietnam, finner vi at en enda større andel av disse verken er i arbeid eller under utdanning. 35 prosent av de med vietnamesisk bakgrunn, 34 prosent med pakistansk tilknytning og 44 prosent av dem fra Somalia er utenfor arbeidslivet. Blant vietnamesere og pakistanere har flertallet i denne gruppen oppgitt at de er hjemmearbeidende, mens det i den somaliske gruppen er relativt sett flest arbeidssøkende.

Det er for alle de nevnte landsgruppene slik at de som er under utdanning relativt sett har de beste leseferdighetene. Men også blant dem som går i videregående skole eller studerer, er det mellom 26 og 33 prosent som fungerer på leseferdighetsnivå 1. Det er blant dem med vietnamesisk bakgrunn at vi finner flest under utdanning med leseferdighetsnivå 3 eller høyere (44 prosent). Det tilsvarende tallet for studenter fra pakistanske og somaliske miljøer er henholdsvis 23 og 29 prosent. (Tallene for gruppen "studenter" må leses med forsiktighet etter som antallet i gruppene er lavt.)

Tabell 7. Ikke-vestlige innvandrere i LFM og LFU fordelt etter leseferdighetsnivå på prosaskalaen, etter arbeidsmarkedsstatus. Andel av populasjonen 16-65 år. 2003¹

	Nivå 1	Nivå 2	Nivå 3	Nivå 4/5	Gj.snitt	N	n
Pakistanere							
I arbeid	36	34	28	2	239	4 257	53
Student	27	50	20	3	250	4 671	27
Arbeidsledig	14	23	63	0	266	714	10
Hjemmeværende	65	19	17	0	199	2 386	22
Pensjonist	57	0	43	0	220	1 001	4
Somalere							
I arbeid	33	53	14	0	236	1 301	22
Student	29	42	29	0	243	828	20
Arbeidsledig	60	27	13	0	226	1 148	18
Hjemmeværende	45	37	18	0	218	407	11
Pensjonist	15	85	0	0	198	104	2
Vietnamesere							
I arbeid	56	20	16	7	217	1 818	40
Student	33	23	44	0	241	552	13
Arbeidsledig	56	25	0	19	244	697	8
Hjemmeværende	89	11	0	0	172	339	12
Pensjonist	100	0	0	0	139	29	1
Andre							
I arbeid	24	42	28	6	252	79 844	131
Student	20	28	34	18	269	17 338	46
Arbeidsledig	45	37	19	0	216	9 580	18
Hjemmeværende	62	21	17	0	220	3 918	9
Pensjonist	81	19	0	0	182	2 344	5

¹ Gjennomsnitt på alle fem skårene, Andre er ikke-vestlige innvandrere i LFU.
Kilde: LFU og LFM, 2003.

Referanser

Bratt-Paulston, C. (1983): *Forskning och debatt om tvåspråkighet*. Stockholm: Skolöverstyrelsen.

Folkenborg, K. og I. L. Skog Hansen (2003): *Arbeidsplassen som læringsarena for minoritetsspråklige arbeidstakere*. Fafo-notat 2003:23. Oslo: Fafo.

Gabrielsen, E. (2000): *Slik leser voksne i Norge. En kartlegging av leseferdigheten i aldersgruppen 16 – 65 år*. Stavanger. Senter for leseforskning.

Gabrielsen, E. (2002): *"Lese for livet". Lesekompetansen i den norske voksenbefolkningen sett i lys av visjonen om en enhetsskole*. Bergen. Institutt for samfunnspsykologi, Universitetet i Bergen.

Gabrielsen, E. (2005a): Kan leseferdigheter måles og sammenlignes? Samfunnsspeilet 2/2005.

Gabrielsen, E. (2005b): Hvor godt må vi kunne lese for å fungere i dagens samfunn? Samfunnsspeilet 2/2005.

Lagerstrøm, B. O. (2005a): *Leseferdighetsundersøkelsen 2003/2004*. Dokumentasjonsrapport, Statistisk sentralbyrå. Ikke publisert.

Lagerstrøm, B. O. (2005b): *Leseferdighetsundersøkelsen blant minoritetsspråklige i Norge 2003/2004*. Dokumentasjonsrapport, Statistisk sentralbyrå. Ikke publisert.

Mathisen, B. (2001): *Flyktninger og arbeidsmarkedet 4. kvartal 2000*. Notater 2001/68, Statistisk sentralbyrå.

Myrberg, M. (2000): *International Adult Literacy Survey. Läs och skrivförmåga på svenska*. Universitetet i Linköping; Institutionen för pedagogik och psykologi.

OECD and Statistics Canada (2000): *Literacy in the Information Age; Final Report of the International Adult Literacy Survey*. Paris, OECD.

Ritland, A. (2000): *Kartlegging av leseferdigheter blant voksne i Norge*. Dokumentasjonsrapport 2000/19, Statistisk sentralbyrå.

St.meld. nr. 49 (2003-2004): *Mangfold gjennom inkludering og deltakelse*.

Wagner, Å. K. H. (2005): *Hvordan leser minoritetsspråklige elever i Norge. En studie av minoritetsspråklige og majoritetsspråklige 10-åringers leseresultater og bakgrunnsfaktorer i den norske delen av PIRLS 2001*. Stavanger; Nasjonalt senter for leseopplæring og leseforskning.

www.ssb.no

I den gruppen som oppgir at de er i arbeid, finner vi også stor spredning med hensyn til leseferdigheter. I gruppen vietnamesere var vel halvparten sysselsatt på intervjudidspunktet, og 56 prosent av disse skårer på nivå 1. Gjennomsnittresultatet på leseprøven er noe høyere for pakistanere (239 poeng) og somaliere (236 poeng). Prosentandelen som er i arbeid er imidlertid lavere her, henholdsvis 46 og 38 prosent. I begge de sist nevnte landsgruppene er rundt en tredjedel av de sysselsatte nivå 1-lesere.

Avslutning

De resultatene som er presentert i denne artikkelen bekrefter at mange "ikke-vestlige" innvandrere i Norge har betydelige problemer med det norske språket. Dette forholdet vil kunne føre med seg mange negative konsekvenser; både for deres egen livskvalitet og for det norske samfunnet i fremtiden. Vårt fokus har vært førstegenerasjonsinnvandrere, men vi må i denne sammenhengen minne om resultatene fra den internasjonale kartleggingen av leseferdigheten blant 10-åringene, PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study). Denne studien viser blant annet at minoritetsspråklige elever i Norge har betydelig svakere leseferdigheter enn sine jevnaldrende elever med norsk bakgrunn. Det er faktisk ingen av de andre 22 landene som deltok i PIRLS, og som har gjennomført tilsvarende sammenligninger, som har så store forskjeller mellom minoritetsspråklige og majoritetsspråklige 10-åringene som Norge (Wagner 2005). Dette understreker risikoen for at den tidligere omtalte marginaliseringen av denne innvandrerguppen kan komme til å "gå i arv" og forsterkes i årene som kommer.

Utfordringene for det norske samfunnet er betydelige. En del tiltak er presentert i St.meld. nr. 49 (2003-2004), blant annet kravet om at innvandrere skal gjennomføre et obligatorisk norskkurs. Det har imidlertid vist seg vanskelig å motivere deler av innvandrerbefolkningen for norskopplæring, og det må derfor anses som positivt at det nå er gitt mer entydige signaler om hvilken lesekompetanse som kreves for å kunne fungere i det norske samfunnet. Det må stilles store forventninger til innhold, organisering og gjennomføring av de norskkursene det her legges opp til. At effekten av tidligere kurs kanskje ikke alltid har vært like vellykket, understreker behovet for endringer og nødvendiggjør en bedre kvalitetssikring av denne typen kurs. Erfaringer fra andre land med betydelig større grupper av innvandrere enn det vi kjenner fra Norge, viser at det å integrere språkopplæringen som en obligatorisk del av deltakelsen i arbeidslivet har vist seg å ha god effekt for de svakeste gruppene av lesere. Vi bør også i større grad se til Sverige som synes å ha klart bedre resultater blant ikke-vestlige innvandrere i de internasjonale kartleggingene av barns, unges og voksnes lesekompetanse (Myrberg 2000).

Hvor godt leser voksne nordmenn?

I vår del av verden mestrer de aller fleste lesekunsten i tradisjonell forstand, men samtidig har kravet til leseferdigheter økt i alle deler av det moderne samfunnet. Det forventes ikke bare at vi skal kunne lese, men også at vi skal kunne bearbeide og nyttiggjøre oss av ulike typer av skriftlig informasjon både i arbeidslivet og samfunns- livet generelt. Dette er bakgrunnen for Leseferståelsesundersøkelsen, den store internasjonale kartleggingen av leseferdighet blant voksne i aldersgruppen 16-65 år, som ble gjennomført i 2003.

For å vurdere leseferståelsen mellom borgere i inn- og utland

I løpet av 2003 gjennomførte Statistisk sentralbyrå (SSB) i samarbeid med Lesesenteret ved Universitetet i Stavanger, Leseferståelsesundersøkelsen (LFU). LFU er en del av et internasjonalt forskningsprogram, Adult Literacy and Life Skills Survey (ALL), som omfatter parallelle undersøkelser i Bermuda, Canada, Italia, Mexico, Norge, Sveits og USA. Tilsvarende undersøkelser er også på trappene i en rekke andre europeiske og sentral- og søramerikanske land, og er planlagt gjennomført i 2006.

Bengt Oscar Lagerstrøm

Forskningsprogrammet, som ALL og LFU er en del av, har sitt opphav i interessen kunnskap har fått siden midten av 80-tallet som en viktig faktor for økonomisk vekst (Romer 1986 og Lucas 1988). Økonomiske motiver er selvsagt ikke den eneste grunnen til å gjennomføre en slik kartlegging. Livslang læring går utover oppgradering av egne ferdigheter for å øke produktivitet og øke våre muligheter til å ta ut lønn for økt produktivitet – det er også en særdeles viktig faktor for individuell utvikling og deltakelse i samfunnet. Mange aspekt ved den enkeltes mulighet til å oppnå suksess avhenger av den enkeltes evne til å lære og tilegne seg ny kunnskap gjennom hele livet. Dataene fra IALS tyder på at det er grunn til å tro at muligheten til å tilegne seg kunnskap har en positiv innflytelse på sosiale relasjoner, likhet og generell livskvalitet (OECD and Statistics Canada 2000). Den viktigste grunnen for å gjennomføre ALL er kanskje likevel det som omtales som "the twin processes"; de ulike prosessene som resulterer i vinn- og tapssituasjoner knyttet til grunnleggende kompetanse blant voksne (OECD and Statistics Canada 2005).

LFU er et ambisiøst prosjekt med det for øyet å samle inn sammenlignbare data om voksne i Norge. Kompetansesidene som her fanges opp, er det som på engelsk heter "literacy" (OECD and Statistics Canada 1995):

"Evnen til å bruke trykte eller håndskrevne tekster:

- for å fungere i samfunnet og fylle kravene til ulike hverdagssituasjoner,
- for å kunne oppnå sine behov og personlige mål,
- for å utvikles i tråd med sine personlige forutsetninger."

Sammenlignbare og pålitelige data er en forutsetning, derfor er en stor innsats gjort for å gjennomføre undersøkelsene likt i alle deltakerlandene. ALL ledes internasjonalt av Statistics Canada i nært samarbeid med Educational Testing Service (ETS) i USA. Utdannings- og forskningsdepartementet har finansiert kartleggingen i Norge. Lesesenteret ved Universitetet i Stavanger har hatt det nasjonale prosjektlederansvaret, mens SSB har hatt ansvaret for å samle inn og bearbeide dataene i Norge.

Bengt Oscar Lagerstrøm er prosjektleder i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for intervjuundersøkelser (bengt.oscar.lagerstrom@ssb.no).

Hvordan er undersøkelsen gjennomført?

Undersøkelser på tvers av landegrenser, språkgrenser og kulturer har mange utfordringer. Å kartlegge leseforståelse internasjonalt gjør det nødvendig å sikre at de psykometriske testene reflekterer ulike språk og kulturer. For å sikre dette har det vært et nært samarbeid mellom de ulike landene i utvelgelse og tilpasning av de ulike oppgavene. For å unngå kulturelle skjevheter i materialet ble et stort antall oppgaver uttestet i en pilotstudie. For Norge sin del skjedde dette i 2001 (Lagerstrøm 2005a). Dette gjorde det mulig å kryssjekke resultatene og velge de som gav mening på tvers av landegrenser og kulturer til undersøkelsen. Videre medfører en direkte måling av voksnes leseforståelse at vi må besøke folk i deres egne hjem for å få tilgang til deres evner på en måte som vanligvis assosieres med skole og undervisning. Designet for undersøkelsen er uvanlig fordi det kombinerer de teknikkene vi vanligvis benytter for personundersøkelser med de som brukes for skoletester. Motivasjon av respondentene blir avgjørende i en slik situasjon. I gjennomsnitt avsatte respondentene i overkant av to timer på undersøkelsen, hvorav 60-70 minutter ble benyttet til oppgaveløsning i gjennomsnitt.

Alt arbeid med å registrere og skåre det innsamlede materialet ble gjort av egne team, i samsvar med prosedyrer og retningslinjer fastsatt av den internasjonale prosjektledelsen. I Norge ble svarene fra bakgrunnsintervjuet registrert av fast ansatte medarbeidere i SSB, som jevnlig utfører denne typen av arbeid, for å sikre høy kvalitet i denne delen av datafangsten. Denne gruppen hadde også ansvaret for å kode yrke og industri/næring i henhold til internasjonale retningslinjer.

Foto: Siri Boquist

Opgavene ble vurdert og skåret av to team. Ett team vurderte oppgavene på prosa- og dokumentskalaen, og et annet team skåret oppgavene for tallforståelse og problemløsning. Begge teamene fikk en omfattende opplæring i å behandle de enkelte oppgavetyper. Alle svarene ble skåret av to personer, og eventuelle avvik ble vurdert av en tredje person som satte endelig skåre. For å sikre at fellesoppfattelsen av de ulike oppgavene ble ivaretatt på tvers av språkgrense, opprettet den internasjonale prosjektledelsen et elektronisk "snakkerom" for oppgaver som skapte problemer. Denne "svarbanken" informerte tilbake til alle de ulike teamene om riktig felles skåreratferd. Det ble også gjennomført en omfattende internasjonal reskåring hvor et utvalg av oppgavehefter ble vurdert av skårings-team i et annet land.

Hvem er spurt?

For å sikre sammenlignbare og pålitelige data fra alle deltakerlandene, er det trukket representative sannsynlighetsutvalg på 10 008 personer fra de ulike befolkningene i alderen 16-65 år. SSB sin utvalgsplan (Hoel et al. 1995) ble lagt til grunn for utvalget. I Norge er undersøkelsen gjennomført på norsk (bokmål), uavhengig av informantens morsmål. Alle er likevel forsøkt intervjuet for å fremskaffe demografiske opplysninger ved hjelp av tolk slik at leseferdigheter kunne estimeres. På denne måten er sannsynligheten for at denne delen av befolkningen skulle medføre skjevheter, redusert. Dette ble gjort for å sikre at kravet om 5 400 intervjuer ble oppfylt. Til sammen ble det gjennomført 5 523 intervjuer.

Registeret over befolkningens høyeste utdanning (BHU) ble benyttet som trekkegrunnlag. Utdanning ble klassifisert i samråd med den Internasjonale utdanningsklassifiseringen (ISCED) i grunnskole eller mindre, videregående og mer enn videregående skole.

Hva er det spurt om?

Vi har alle ulike roller som krever ulike typer av ferdigheter og evnen til å tilegne oss nye ferdigheter i et stadig raskere tempo. I rollen som arbeidstaker forventes det at man raskt kan sette seg inn i nye arbeidsoppgaver og samarbeide med nye personer. Man må kunne lese instruksjoner og meldinger, gi skriftlige rapporter og kommunisere ved hjelp av PC og andre tekniske innretninger. I rollen som konsumenter kreves det at vi kan ta til oss og sortere store mengder av informasjon. Særlig dreier dette seg om komplisert tallinformasjon som krever forståelse av mer eller mindre komplekse regneoperasjoner.

MEDCO ASPIRIN **500**

BRUKSOMRÅDE: Hodepine, muskelsmerter, reumatiske smerter, tannverk, øreverk, LINDRER VED VANLIGE FORKJØLESSYMTOMER.

DOSERING: GJENNOM MUNNEN. 1 eller 2 tablett hver 6. time, helst sammen med mat, ikke mer enn 7 dager om gangen. Oppbevares kaldt og tørt.

MERK: Må ikke brukes mot magekatarr eller magesår. Må ikke tas i kombinasjon med antikoagulerende medisiner. Må ikke brukes mot alvorlig leversykdom eller astma. Kan skade nyrene ved store doser over lengre tid. For denne medisinen brukes mot vannkopper eller influensa hos barn, bør lege konsulteres om Reyes' syndrom, en sjelden, men alvorlig sykdom. Under svangerskap og amming bør denne medisinen bare brukes etter konsultasjon med lege, særlig i siste tredjedel av svangerskapet. Dersom symptomene varer ved, eller dersom det ved et uheld tas en overdose, må lege konsulteres. Oppbevares utilgjengelig for barn.

INGREDIENSER: Hver tablett inneholder 500 mg acetylsalisylsyre.
Eksipient c. b. p.
1 tablett.
Reg.nr. 88246

67736*11079

Made in the United States by STERLING PRODUCTS, INC.
1800 Middletown Industrial Blvd., Louisville, Kentucky 40223

Gjengitt med tillatelse

Spørsmål 9-10. Bruk medikamentetiketten på motstående side for å svare på spørsmål 9 og 10.

9. Hva er det maksimale antall dager du bør ta denne medisinen?

_____

10. List opp tre situasjoner hvor du bør rådføre deg med en lege.

_____
_____
_____

Eksempel på oppgave som måler praktiske leseferdigheter.

Referanser

Hoel, T., J.-A. Lie, S. Opdahl (1995): *Revisjon av SSBs utvalgsplan*. Statistisk sentralbyrå. Dokumentasjonsrapport.

Lagerstrøm, B. O. (2005a): *Leseferdståelsesundersøkelsen 2003*. Dokumentasjonsrapport, Statistisk sentralbyrå. Ikke publisert.

Lagerstrøm, B. O. (2005b): *Leseferdståelsesundersøkelsen blant minoritetsspråklige i Norge 2003/2004*. Dokumentasjonsrapport, Statistisk sentralbyrå. Ikke publisert.

Lucas, R. E. (1988): *On the mechanics of economic development*. *Journal of Monetary Economics*. 22(1): 3-42.

OECD and Statistics Canada (1995): *Literacy, Economy and Society; Results of the First International Literacy Survey*. Paris, OECD.

OECD and Statistics Canada (2000): *Literacy in the Information Age; Final Report of the International Adult Literacy Survey*. Paris, OECD.

OECD and Statistics Canada (2005): *Adult Literacy Survey, International Comparative Report* (arbeidstittel; under trykking).

Romer, P. M. (1986): *Increasing returns and long-run growth*. *Journal of Political Economy* 94(5):1002-1037.

ner. Dette er ferdigheter vi trenger ved innkjøp til hjemmet, i kontakt med banken, for å betale regninger, lese bruksanvisninger, lese kart og tidstabeller etc. Som borger forventes det av oss at vi kan svare skriftlig på henvendelser fra for eksempel skattemyndigheter, følge ulike lover og forskrifter, anvisninger og skilt i det offentlige rom etc.

For å kunne kartlegge ulike roller i dagliglivet som den enkelte har, er det gjennomført et todelt intervju – både for å kartlegge hvilke aktiviteter de ulike respondentene gjør eller har gjennomført og hvordan de faktisk løser oppgaver knyttet til hverdagslivet, enten dette skjer i en jobb- eller fritidssammenheng. Først ble det gjennomført et tradisjonelt intervjueradministrert intervju. Intervjuet omhandler en rekke områder som er viktige eksponeringskilder for ord og tall. Kartleggingen omfatter generelle demografiske opplysninger som utdanning, fødested, alder o.l., språkbakgrunn, foreldres fødeland, utdanning og arbeidssituasjon, arbeidsmarkedsstatus, bruk av ord og tall i arbeidsliv, deltakelse i utdanning og kurs, bruk av ord og tall i dagliglivet og bruk av IKT.

Informantene begynte den kognitive delen av intervjuet ved å løse et såkalt "Basishefte". Basisheftet kan betraktes som oppvarmingsøvelser og skal sile ut 2-3 prosent av befolkningen som har særdeles store problemer med å besvare spørsmålene i hovedheftet, for å unngå pinlige situasjoner for respondentene. Hver enkelt respondent som kom igjennom silingsmekanismen, fikk utdelt ett av i alt 28 hovedhefter med en komposisjon av lesetester. Leseoppgavene er konstruert for å måle ulike typer av ferdigheter knyttet til de fire ferdighetsområdene; prosatekst (sammenhengende tekst), dokumenttekst (ikke-sammenhengende tekst, med innslag av tabeller, figurer eller grafiske fremstillinger), tallforståelse ("numeracy") og problemløsning.

Tilleggsundersøkelse blant minoritetsspråklige i Norge

I tillegg til LFU ble det trukket et tilleggsutvalg på 800 personer i alderen 16 til 65 år med landbakgrunn fra Pakistan, Somalia og Vietnam bosatt i Oslo og Akershus. Årsaken til at vi valgte å kartlegge personer med innvandringsbakgrunn fra Pakistan, Somalia og Vietnam, ligger i vår erkjennelse av at innvandrere i Norge ikke er en homogen gruppe. Selv om denne inndelingen ikke gir oss et tverrsnitt av innvandererbefolkningen i Norge, gir den et innblikk i forhold til relevante analysedimensjoner som årsak til innvandring og tidspunkt for innvandring i tillegg til de vanlige dimensjonene i sosiale analyser som kjønn, alder, sosial bakgrunn m.m. I tillegg til at personene skulle ha landbakgrunn fra Pakistan, Somalia eller Vietnam, ble utvalget trukket disproporsjonalt etter kjønn, utdanningsnivå og botid i Norge (Lagerstrøm 2005b).

Med unntak av at vi her brukte tospråklige intervjuere til å kontakte informantene for avtale om intervju, ble de samme prosedyrene for de ulike delene av datafangsten også brukt for tillegget om leseferdståelse blant minoritetsspråklige i Norge.

Fruktbar forskning med kongelig aktualitet

Trude Lappegårds forskning bærer frukter. Resultatene fra hennes nylig innleverte doktorgrad om fruktbarhet og barneomsorg har gått land og strand rundt, og i pressen omtales hun som fruktbarhetseksperter. Hun tar livet av mytene om at kvinner som velger lang utdanning og gjør karriere, velger bort barn. Sosiologen er en av få SSB-forskere som har brukt ordet sex i en tittel, og hun applauderer den svenske ordningen med "snabbhetspremie" til foreldre som får to barn på under to år slik som Märtha og Ari, og nå Mette-Marit og Haakon.

Tenåringer og sex, abort, pappapermisjon, hvilke kvinner føder flest barn, hvor bor de, hva slags utdanning har de, og hvorfor venter de så lenge før de får sitt første barn? Trude Lappegård vet svaret på alt dette, og mer til når det gjelder fruktbarhet. Temaet fruktbarhet er i vinden, for selv om norske kvinner i snitt føder ett barn færre enn de gjorde på 1960-tallet, troner vi på Europatoppen i fruktbarhet. Babyproduksjonen blant norske mødre blir bare overgått av kvinner fra Island, Irland og Frankrike. Hva er det med disse norske "superkvinnene" som Stoltenberg omtalte dem som i en nyttårstale noen år tilbake? Ikke bare føder de relativt mange barn, men de er også yrkesaktive i motsetning til sine europeiske medsøstre.

– Norge har gode velferdsvilkår. Kvinnene her trenger ikke lenger velge mellom jobb og barn. Dette er en av hovedårsakene til at norske kvinner er blant dem som føder flest barn i hele Europa for tiden, sier Trude Lappegård.

Oppe i 7. etasje, nesten så nærme man kommer himmelen i Statistisk sentralbyrå, sitter SSBs egen fruktbarhetsforsker på sitt nye kontor. Litt trangere enn det forrige, påstår hun, men likevel med sirlig orden i hengemapper og permer i ulike farger og størrelser. Ikke så mange synlige laster på kontoret, bortsett fra et digert glass, halvfullt med pulverkaffe. Antall daglige kopper med tynn pulverkaffe overstiger anbefalingene, og Trude vil ikke røpe hvor mange røde termokrus hun setter til livs i løpet av en dag. Få, om noen, vet mer om fruktbarhet enn henne i Norge.

Ja takk, begge deler

Fruktbarheten i verden er på vei ned. Verdens kvinner får i snitt to barn mindre enn de gjorde for bare noen tiår tilbake. Ikke siden 1973 har den norske fruktbarheten ligget over reproduksjonsnivået. Uten innvandring ville folketallet i Norge gått ned år for år. I dag får hver norske kvinne i snitt 1,8 barn. I mange av de østeuropeiske landene ligger fruktbarheten helt nede på 1,1 barn per kvinne. Liten fremtidstro har gjort at mange enten utsetter, eller lar være å få barn.

– Er det den norske troen på fremtiden som er så stor, eller er det andre forhold som gjør at norske kvinner sier ja takk til både barn og karriere?

– I Norden og Norge står normen om en selvstendig forsørgerrolle for kvinner sterkt. Det innebærer en forventning om at kvinnene fortsetter å jobbe etter

---

Hege Kristin Fossor
Pedersen

Byråprofilen

Samfunnsspeilet ønsker i denne serien å portrettere interessante personer som arbeider i Statistisk sentralbyrå. Personer som vi tror våre lesere vil vite mer om, og som de i noen tilfeller kjenner fra andre sammenhenger. Vi vil lage en slik profil i annethvert nummer og startet i nr. 1/98.

Hege Kristin Fossor Pedersen er journalist i Statistisk sentralbyrå, Formidlingsavdelingen (hege.pedersen@ssb.no).

Foto: Hege Kristin Fossler Pedersen

at de har fått barn, og at hverdagen består av en kombinasjon av barneomsorg og yrkesdeltakelse. For nordiske kvinner er dette mulig fordi samfunnet langt på vei har tilrettelagt for en slik kombinasjon blant annet gjennom familiepolitiske tiltak som svangerskaps- og omsorgsordninger, barnehager, barnetrygd og kontantstøtte. Og mange kvinner jobber deltid. – I Norge er det ikke et spørsmål om enten-eller, her er det helt klart mer både-og, sier Trude Lappegård.

– Så du mener at myndighetene har gjort nok for å legge til rette for at norske kvinner kan kombinere barn og karriere?

– Ordninger kan dessverre aldri bli godt nok tilrettelagt, men det er mange gode ordninger i Norge, sier Lappegård diplomatisk. – Den beste ordningen er vel den sjenerøse fødselspermisjonen, god tilgang til barnehager og gode barnetilsynsordninger. Jeg mener at politikerne må tilrettelegge for at norske par kan få de barna de ønsker seg. Fremdeles er det ikke helt slik for alle yrkesgrupper.

Forskeren mener at høye fødselstall er et resultat av bevisst satsning på familiepolitiske tiltak siden slutten av 1980-tallet, kombinert med gode muligheter for deltidsarbeid og en gunstig økonomisk utvikling.

Lappegård = royalist?

Med nye regler kan flere gjøre som Märtha og Ari, sto det i Dagsavisen i september i fjor. Den dagen ble Trude Lappegård vekket av at telefonen ringte iltert hjemme på Majorstua klokka halv syv om morgenen. I halvsøvn skulle hun svare en journalist som ville konfrontere henne med utsagnene etter at det ble kjent at paret skulle få barn nummer to, nå kjent som Leah Isadora, mindre enn to år etter at Maud Angelica ble født.

– Hva var det du hadde sagt som gjorde deg til et ettertraktet intervjuobjekt denne dagen?

– Märtha er blant de rundt 20 prosentene av norske mødre som får sitt andre barn mindre enn to år etter at det første barnet er født. Med endrede regler for fødselspermisjon kunne flere norske kvinner ha fått flere barn med kortere intervall, sier Trude Lappegård.

– Er det dette svenskene kaller "snabbhetspremie"?

– Ja. I Norge må kvinnene jobbe full tid i de siste seks av ti månedene før de har krav på full fødselspermisjon. Mens i Sverige har man "snabbhetspremien" som gjør at man beholder permisjonsrettighetene fra første barn også for det andre og tredje barnet uten at de må jobbe dem opp på nytt, sier Lappegård entusiastisk. Hun har stor tro på den svenske ordningen. Mange norske mødre gjør som Märtha, de venter til de er inne i 30-årene før de blir mødre. De svenske tallene, etter at de innførte denne "snabbhetspremien", tyder på at mange ønsker flere barn med kort intervall, og at det nå er mulig å få det til.

– Er det kvinnene tilbake til kjøkkenbenken du ønsker deg med å snakke varmt om en slik ordning?

– Nei, nei. Mitt ønske er at systemet må bli mer fleksibelt. Det handler ikke om å få flere kvinner hjem til kjøkkenbenken, men om å gi dem et valg, un-

derstreker Lappegård som ikke ønsker å bli tatt til inntekt for dem som hyller kontantstøtten eller Kristelig Folkeparti. – I Sverige har de ikke kontantstøtte, likevel får de det til, understreker hun.

Dette var første gang Lappegård sa noe politisk, uten at det kunne taes til inntekt for noe spesielt parti. Hun mener det er en vanskelig balansegang å snakke uten å bli tatt til inntekt for noen.

Studerte "moderne" kvinner

Mange har trodd at kvinner som velger lang utdanning og gjør karriere, også velger å ikke få barn. De tar feil. Under Lappegårds arbeid med doktorgradsavhandlingen "Inequality in choice of life-course. Studies on fertility and childcare", som ble levert i februar, kom det frem at høyere utdanning og karriereorienterte yrker ikke hindrer norske kvinner i å få mange barn.

– Fortsatt er det slik at det er flere barnløse kvinner blant dem med lang utdanning. Kvinner uten høyere utdanning får fremdeles flest barn, men enkelte grupper med lang utdanning ligger på samme nivå. Det er altså ikke slik at de med lang utdanning generelt velger bort å få barn, sier sosiolog Trude Lappegård. – Blant kvinner med høyere utdanning er det sykepleiere og lærere som får flest barn. Blant de typiske karriereorienterte yrkene er det kvinnelige leger som topper fødselslista. – Det kan være at disse yrkesgruppene er mer familieorienterte enn andre.

I sitt doktorgradsarbeid har hun sett på kvinner født i perioden 1954 til 1984 og innvandrerkvinner bosatt i Norge.

– Hva er de mest spennende funnene fra doktorgraden?

– Det er flere funn jeg synes er spennende og som trigger nye spørsmål. For eksempel at innvandrerjenter som har vokst opp i Norge er likere norske jenter enn sine mødre. Foreløpig er disse jentene unge, og det blir veldig spen-

Foto: Hege Kristin Fossler Pedersen

Foto: Hege Kristin Fossler Pedersen

nende å se hvordan det har gått når en kan gjøre opp status når de er i 40-årene. Et annet eksempel er at det er store forskjeller i fruktbarheten mellom kvinner med ulik type utdanning. Det er i mange sammenhenger blitt bekrefteet at det er forskjeller mellom kvinner med lang og kort utdanning, men at det er vel så store forskjeller mellom hva slags utdanning kvinner velger er interessant. Jeg skulle gjerne hatt data som kunne fortelle meg mer om hvorfor det er sånn.

Fra lønnsomhet til fruktbarhet

– Det er jo bare 33 i Norge som heter Lappegård til etternavn i dag. Hvor kommer navnet fra?

– Navnet Lappegård stammer fra Ål i Hallingdal, og bestefar flyttet til Nittedal som ung, og far vokste opp i Nittedal der jeg også har mine røtter, sier Lappegård.

At hun ble akkurat sosiolog, påstår Trude Lappegård er litt tilfeldig. Hun er den første i familien med universitetsutdanning. Da hun begynte på Universitetet i Oslo i 1989, var det ikke helt opplagt hvilken retning studiene skulle ta. Etter examen filosofikum gikk turen til Oxford og studier i engelsk fordi

hun ville bli bedre i engelsk før hun skulle studere videre. Tilbake på Universitetet i Oslo et halvt år senere, begynte hun på idéhistorie grunnfag. Faget var interessant, men ble for "fjernt i tid" for Trude. Nå falt valget på sosiologi. I dag påstår Trude at hun fremdeles har glede av idéhistorie – i alle fall i selskapslivet.

Trude gjorde unna studiene på kort tid. Hovedfaget, med hovedoppgave om lønnsforskjeller og lønnsforhandlinger, gikk unna på to og et halvt år. Og som 26-åring var hun ferdigstudert, og fikk et ettmåneders engasjement i Byggforsk der hun jobbet med boligforskning og spesielt med spørsmål knyttet til bostedsløse. Engasjementet strakte seg til to år. Da kikket hun igjen i avisene og så at SSB trengte en person til å jobbe med bolig, registerdata og familie.

– Jeg jobber jo med bolig i dag, så dette må være jobben for meg, tenkte jeg. Så viste det seg at jeg skulle jobbe med familie og fruktbarhet. SSB hadde ikke hatt noen til å jobbe med fruktbarhet på en stund, så her var det nok å gå i gang med, minnes hun humrende. – Jeg fikk tilgang til en datafil med oversikt over fruktbarheten i Norge og beskjed om å gjøre mer eller mindre som jeg ville.

Samme høsten skrev hun sin første artikkel i Samfunnsspeilet. Det var en artikkel om status på feltet for de fem siste årene. Trude Lappegård har vært en av de ivrigste skribentene i Samfunnsspeilet, og i dag sitter hun i redaksjonen til magasinet.

Livet i media

– Fruktbarhetsanalyser ble Trudes felt, og hun kastet seg over det med stort pågangsmot. Det varte ikke lenge før hun ble sitert både her og der, for hun hadde en helt annen holdning til media enn det mange av oss andre hadde, sier kollegene. – Mens vi helst ville sitte i fred og forske og gjemme oss bort på våre kontorer, tok hun selv kontakt med journalistene og syntes det var kjempespennende å komme i media. Store oppslag var toppen, og spesielt hvis hun også kunne få med et lite bilde av seg selv! Vi eldre og mer erfarne sto på sidelinjen og så på med skrekkblandet fryd. Kunne dette gå godt? Men joda, det gjorde det. Trude kom alltid ned på bena.

Trude smiler av kollegenes kommentarer, og bretter ut sin tettpakkede blå ringperm med avisutklipp fra sine syv år i SSB. Den jenta har orden i sysakene.

Neste artikkel er aldri langt unna. Trude fikk tidlig teften av medielivet. Neste artikkel i Samfunnsspeilet handlet om regionale forskjeller, og lite ante Trude at dette var mat for lokalavisene. – Da lærte jeg meg at å bruke fylke som variabel, er det samme som å be lokalpressen ringe. Jeg satt i telefonen hele dagen og svarte på hvorfor og hvor fruktbarheten var på topp og bunn i landet. Det var en svett affære. Jeg ble kastet inn i det. I dag er jeg flinkere til å sørge for at det er et apparat rundt meg på seksjonen som kan hjelpe meg med å fakse over intervjuer etc. til avisene. Da Adresseavisa noen år senere ville ha en kommentar på hvorfor Nord-Trøndelag hadde landets yngste mødre, forsøkte Trude seg på en spøk med journalisten. Det endte med at hun ble sitert ordrett på at "de har vel ikke så mye annet å gjøre, da". En gang hun ikke var klar over at hun ble intervjuet, men trodde journalisten var på jakt etter bakgrunnsinformasjon, skulle hun forklare hvorfor hedmarkingene ikke føder så mange barn.

– Jeg er jo ikke lokalkjent, og har radius som maks strekker seg litt nord for Sinsenkrysset. Tolga og Våler er ukjent territorium for meg. Men jeg skulle forklare journalisten at dette var komplisert. For å illustrere at to fenomener kan opptre uavhengig av hverandre, sa jeg at denne mangelen på fødende kvinner i alle fall ikke har noe med drikkevannet i Glomma å gjøre. Det var bare en setning i en lang samtale. Gjett hva som ble overskriften dagen etter. Hun ler litt av de gamle medieoppslagene, og konstaterer at hun ikke har gjort de store skandalene i pressen.

– *Hvorfor er du oftere i media enn mange av dine kolleger?*

– Jeg brenner for den anvendte demografien. Hva er poenget med all forskningen hvis ingen får vite om det? Det vi holder på med, er viktig for samfunnsplanleggerne; de må ha et godt grunnlag for å fatte sine beslutninger. Jeg synes vi driver med utrolig interessante ting her i SSB. At enkelte ikke er like interesserte i å formidle som meg, er kjedelig for SSB.

Forsker Lars Østby var den som ansatte Trude Lappegård. Han har inspirert Trude til å vise verden hva hun forsker på. – På seksjonen får vi honnør når vi har vært i media, sier hun.

– *Hva er det vanligste spørsmålet fra media?*

– "Har du noe spennende på gang?", "Hva driver du og forsker på for tiden?" og "Hvorfor er fruktbarheten i Norge så høy i forhold til i resten av Europa?" Jeg får også en del spørsmål om innvandrere og hvorfor de får så mange barn, sier Trude litt oppgitt. Hun fikk så mange spørsmål om innvandrernes fruktbarhet at hun til slutt skrev en egen artikkel i Samfunnsspeilet om myter og fakta.

"Smøring" av statsansatte og sex

Trude Lappegårds medietekke får også behagelige konsekvenser for kollegene. VG er en av landets mange aviser som ofte bruker Trude som kilde. En slik innsats for landets største avis gir også spiselige resultater, ofte i form av sjokolade eller marsipan før jul. En kollega sier at Trude deler raust når sjokoladen fra avisredaksjonene kommer. Ett år var hun i Berkley på reisestipend fra Forskningsrådet for å gjøre ferdig sin doktorgrad da sjokoladen nådde syvende etasje i SSB, og kollegene husker at hun hadde gitt dem tillatelse til å spise alt sammen.

Det er ikke ofte at forskere og statistikere i SSB har brukt ordet sex i en tittel. Trude har gjort det. Kanskje er det derfor VG liker henne? – He-he, sier hun lett beskjedent. – Jeg har fått en del kommentarer på akkurat det ordet. Men ordet sex er beskrivende, ikke spekulativt. "Tenåringsjenter: Sex, men ikke barn" het artikkelen. Vi skal ikke være redde for å skrive sex, når det er sex vi snakker om. Det nytter ikke å pakke inn ord for å få dem til å se bedre ut på trykk.

Forskjellighet er den nye trenden

– *Demografer er opptatt av at den norske befolkningen må reprodusere seg selv. Vi må altså få 2,1 barn for at det skal lykkes. Hvorfor er det så viktig å føde så mange barn inn i en allerede overbefolket verden?*

– Det er selvfølgelig ikke noe mål i seg selv å få flest mulig barn. Men hvis vi raskt blir færre her i Norge, da vil vi få veldig mange gamle og få unge mennesker, og det vil bli store skjevheter i sammensetningen av befolkningen. En slik tendens ser vi konturene av i dag med en gryende eldrebølge. Problemene oppstår i overgangsfasen. Noen skal jo forsørge de andre. Det kan tenkes at vi kan klare oss med litt færre mennesker her i landet på sikt, men det er en fordel at vi har en jevn befolkningsstruktur, og at denne utviklingen skjer gradvis, ikke over natta.

– *I løpet av de siste tiårene har vi sett trender som at kvinnene får færre barn, de venter lenger med å få dem og det fødes flere tvillinger? Hva slags trender kan vi vente oss på fruktbarhetsfronten fremover?*

– Det er jeg usikker på. Det er vanskelig å spå om slike ting, men vi nordmenn må ta inn over oss at fruktbarhetsmønstrene til kvinnene i dette landet er veldig forskjellige. Det varierer veldig når og hvor mange barn de ulike parene får. Behovet for ulike ordninger varierer mer fra gruppe til gruppe i dag enn tidligere, og det må vi studere nærmere for å kartlegge. I enkelte yrkesgrupper er tallene på barnløse høyere enn hos andre grupper. Derfor må vi se på de strukturelle ordningene. Det er ikke sikkert at ordningene er fleksible nok for alle. For eksempel innenfor kunstfag er det få kvinner som får mer enn ett barn, og de venter lenge med å få barn. Der er det mange frilansere og prosjektarbeidere. For dem er det vanskelig å opparbeide seg rettigheter i forhold til permisjon og betaling fra arbeidsgiver. Vi må ta innover oss at forskjellighet er det nye. Jeg har ingen ambisjoner om å komme med politiske tiltak eller løsninger, men å få de ulike situasjonene frem i lyset.

– *Regjeringen har varslet at de vil åpne for større grad av midlertidige kontrakter i arbeidslivet. Kan dette påvirke fruktbarheten?*

– Ja, for det er ofte et tidsspørsmål når man velger å få sitt første barn, og mange "timer" det i forhold til når det passer i forhold til arbeidslivet. Mange

Foto: Hege Kristin Fosser Pedersen

kvinner går på midlertidige kontrakter, og de er ikke sikre på å få tilbake jobbene sine dersom de får barn. Disse kvinnene venter ofte lenger med å få barn enn de ville ha gjort med sikrere jobb og bedre rettigheter. Dette er noe å tenke på når regjeringen åpner for større grad av midlertidige kontrakter i arbeidslivet. Kanskje kan dette føre til at enda flere venter enda lenger før de får barn, og at flere får færre barn.

– Norske kvinner venter jo lenger og lenger før de får barn. Er du bekymret over denne utviklingen?

– Tallene de siste årene viser at utviklingen ikke går like raskt som tidlig på 1990-tallet. Selv om mange venter med å få barn, er det jo også mange som får barn når de er i 20-årene. Jeg tror vi har vært gjennom en overgangsperiode hvor det er blitt flere av dem som venter, men at det ikke vil være den samme utviklingen fremover.

– Hva med din egen omgangskrets?

– Jeg har funnet ut at min omgangskrets ikke er særlig representativ. Det er parene i mitt miljø som er sære og ikke spesielt gjennomsnittlige. Venninnene mine venter lenge med å få barn, sånn som jeg. Norske kvinners hverdag og liv er ikke slik som hos dem jeg ser og kjenner til. Det er fortsatt et flertall av norske kvinner som ikke tar mer utdanning enn videregående skole, sier Lappegård.

Lampefeberen letter

– Hva med å delta i TV-debatter for å snakke om fruktbarhet?

– Nei, huff, min jobb er å legge premisser for debatten. TV-opptredener får andre ta seg av. Jeg synes det er spennende å være på forskersiden; fore politikere og samfunnsplanleggere med råmateriale slik at de kan ta gode og riktige beslutninger, sier Trude Lappegård.

Til tross for mange medieoppslag, så lider hun av en ikke ubetydelig lampefeber, avslører kollegene.

Trude Lappegård er ikke den som rekker opp handa først for å stå på scenen og snakke til store forsamlinger. Men hun jobber målrettet med saken. Å holde foredrag og snakke til forsamlinger, mener hun er en del av hennes jobb, og at hun derfor stadig må forbedre seg.

– Det er riktig. Jeg misliker mye oppmerksomhet omkring meg selv. På Universitetet i Oslo lærte vi ingenting om formidling. Jeg satt på bakerste benk og lyttet til foreleseren i seks år, så gikk jeg tilbake til ensomheten på lesesalen for å skrive ut notatene. Aldri ett ord om at vi skulle formidle det vi lærte, eller hvordan. Formidlingsbiten kom som et sjokk på meg da jeg entret yrkeslivet, sier hun.

– I dag er jeg ikke redd for å vise folk rundt meg at jeg er nervøs før jeg skal holde foredrag. Jeg tar små skritt, og synes jeg lykkes bra med det.

Foto: Hege Kristin Fosser Pedersen

– Hva er dine mål i yrkeslivet?

– Det hadde vært morsomt å være med i et utvalg som så nærmere på familiepolitikk og fruktbarhet, men det er vel ikke aktuelt å sette ned et slik utvalg før fruktbarheten har gått drastisk ned. Jeg har absolutt ingen konkrete planer om å gjøre noe annet enn å være forsker i SSB, samtidig som jeg er i en tidlig fase av min yrkeskarriere. Det hender jeg stiller meg spørsmålet om jeg skal være her til jeg går av med pensjon om 33 år? Jeg har aldri hatt langsiktige mål. Nå skal jeg først og fremst lande doktorgradsavhandlingen min. Jeg venter på svar fra komiteen om den er godkjent eller ikke. Ifølge kollegene er det ingen tvil om at svaret blir positivt.

Vil ha pappaene hjem

– Pappapermisjon, sier jeg, og Trude Lappegård biter på kroken. Hun kan så mye om temaet og mener at kvinnene må slutte å se på fødselspermisjonen som sin egen fordi det faktisk også har mye å si for likestillingen i hjemmet at far er hjemme med barna.

– Mange kvinner oppfatter fortsatt foreldrepermisjonen som sin. De ønsker ikke å gi avkall på permisjonsuker for at pappaen skal få være mer hjemme med barnet. Men undersøkelser viser at halvparten av norske fedre ønsker en større del av permisjonen. Jeg tror den eneste løsningen er å gjøre flere uker om til "tvungen" fedrekvote. Det må være en rettighet, ikke en mulighet slik det har det vært i 12 år siden fedrekvoten ble innført. I dag er det særlig kvinner med høy utdanning og inntekt som deler permisjonstiden med faren.

– Hva kan arbeidsgiverne gjøre?

Det må bli legitimt at fedrene tar foreldrepermisjon. Arbeidsgiverne må innse at også menn får barn. Mange ønsker å ta ut mer permisjon, men synes det er vanskelig å si det til arbeidsgiveren. I dag tar 85 prosent av alle fedre som har mulighet til det pappapermisjon. 15 prosent av fedrene tar mer enn fire ukers permisjon. Menn i offentlig sektor tar oftere utvidet pappapermisjon enn menn i privat sektor. Det henger sammen med at staten gir full kompensasjon.

– Men hvor stort er det reelle tallet?

– 60-65 prosent av alle nybakte pappaer tar ut sine fire ukers permisjon med lønn. Reglene ble endret for to år siden, men det gjelder ikke pappakvoten. Her henger vi etter Sverige. Det handler ikke om å rasere mors permisjon. Hvorfor er mor imot større egenkvote til far? Skulle det vært rettferdig, ville far i alle fall hatt ni uker på samme måte som mor har ni uker "tvungen" permisjon.

Foto: Hege Kristin Fossler Pedersen

– Får du mange spørsmål fra dine venner om barn og fruktbarhet?

– Ja, i alle fall om permisjonsrettigheter. Dem kan jeg på rams.

Fikk verktøykasse fra far

Trude Lappegård har alltid et prosjekt på gang. Ikke før det ene prosjektet er i boks, er hun i gang med neste. Gjerne flere på en gang. Nå er akkurat badet i leiligheten på Majorstua pusset opp, og gangen står for tur. Og tro ikke at hun skal ha noen snekker til å bygge innbygde bokhyller, eller slipe noen gulv. Nei, hun gjør det så klart selv.

Hun pusser opp gamle møbler og trekker dem om. En ørelappstol skrudde hun fra hverandre for å trekke den om og sette den sammen igjen. Hun henger etter sigende rundt i møbeltapetsererbutikker og snakker med ekspertene om detaljer og små tips rundt møbeltapetsering. – Når det er vanskelig og tungt å forske, er løsningen å bruke hendene til praktiske prosjekter. Det er avslapping for meg å bruke kroppen til noe ikke-akademisk.

Faren ville at datteren skulle være selvhjulpen på det praktiske. – Jeg fikk verktøykasse av far da jeg flyttet hjemmefra. Enhver kvinne med respekt for seg selv har en slik kasse, sa han til meg.

Kollegene sier hun er en krumtapp når det gjelder å arrangere større møter eller seminarer. Da kan vi være sikre på at alt fungerer – det er ikke den ting Trude ikke har tenkt igjennom på forhånd – et praktisk geni!

Men hun er ikke den som venninnene ringer til på lørdag formiddag hvis de skal sitte rolig på kafé for å prate. – Jeg er nok for rastløs, og liker bedre å gjøre ting sammen med andre enn å sitte stille på rumpa lenge. Kanskje er det derfor hun er så glad i friluftsliv også. Fotturer i Jotunheimen om sommeren er favoritten, og i fjor begynte hun å blåse liv i gamle orienteringskunster fra ungdomstiden.

Dersom hun ikke pusser opp hjemme, eller trekker om møbler, så strikker hun til seg selv eller til venninner eller syr dukkeklær til sitt tre år gamle faderbarn som stadig kommer med nye ønsker til dukkekolleksjonen.

Lønn for strevet

Trude er en grå eminense i Akademikergruppa. Hun har sterke meninger, er hjernen bak mange gode initiativ, men hun er nok ikke så glad i, eller opp-tatt av, å fronte gruppa utad.

I lønnsforhandlingene de siste årene har Akademikernes 300 medlemmer, uten å vite det, cashet inn på grunn av Trudes systematiske tilnærming og gode forberedelse. Hennes kompliserte og litt hemmelige regneark (som nok bare hun selv forstår helt) har vært et uunnværlig hjelpemiddel før og under forhandlingene, sier kollegene i Akademikerne.

– Jeg brenner for lønnsforhandlinger. Nei, nei, nei, ikke min egen lønn, understreker hun. Den er underordnet. Det er spillet om pengene jeg liker. Jeg er fascinert av det spillet som skjer når to parter med motstridende interesser møtes og at de skal enes til slutt. Begge parter gir og tar og lirker seg frem til en løsning til slutt. Det handler om å være forberedt her også. Ikke noe må være overlatt til tilfeldighetene. Heller ikke på dette området.

Førstemann ut har lav sosial bakgrunn

Ikke bare egen, men også foreldrenes utdanning er med på å styre når i livet vi velger å starte vårt første samliv. Kvinner og menn med lav sosial bakgrunn blir samboer eller gift for første gang i en yngre alder enn dem med en høyere sosial bakgrunn. De sosiale forskjellene i når en etablerer seg gjelder både kvinner og menn, men er tydeligst blant kvinner.

Hvad nu nærmest det angår, at unge mænd af eiendomsklassen udsætte noget længer med giftermål end gutter af arbejdsklassen, så synes det endnu ikke så vanskeligt at forstå. Den, som er født og opdragen i bedre kår, kommer jo uvilkårlig til at betragte det som sin opgave at arbeide sig frem til en mindst ligeså god selvstændig stilling som hans faders; men dertil udfordres oftest både tid og flid. (Eilert Sundt 1855, 1967:213-14).

Allerede i 1855 undersøkte Eilert Sundt, en av pionerene innenfor norsk samfunnsforskning, det norske familie- og ekteskapsmønsteret. Hans studier bekræftet at kvinner og menn med arbeiderklassebakgrunn giftet seg tidligere enn personer som kom fra "eiendomsklassen".

Det norske samfunnet og befolkningens samlivsattferd har endret seg mye i løpet av de 150 årene som er gått siden den gang. I 1800-tallets Norge var det å gifte seg ofte et spørsmål om økonomi. Både for fattige og i de mer bemidlede lag av befolkningen kunne økonomien være avgjørende for når en kunne gifte seg, eller om det i det hele tatt ble noe giftermål. I våre dager må samliv og ekteskap sies å være oppnåelig for de aller fleste, uavhengig av sosial bakgrunn og økonomi. Men, betyr dette også at sosial bakgrunn ikke lenger har noe å si for når en flytter sammen for første gang?

Dette er hovedspørsmålet i den analysen som presenteres her. Artikkelen er basert på data hentet fra Statistisk sentralbyrås (SSBs) spørreundersøkelse *Fremtidsplaner, familie og samliv* fra 2003.¹ (Se boksen om undersøkelsen.)

Sosiale og økonomiske ulikheter ved første samliv

Det er en vanlig oppfatning at formell tilknytning og familiebakgrunn er av mindre betydning enn tidligere, og vi liker gjerne å tro at alle har de samme mulighetene og at beslutninger tas uavhengig av sosial bakgrunn. På mange områder i livet spiller imidlertid sosial bakgrunn fortsatt en viktig rolle. Det ser også ut til å gjelde for samlivsstart. En gjennomgang av nyere utenlandske studier viser at både kvinner og menn med lav sosial bakgrunn gjennomgående er tidligere ute med samboerskap og ekteskap enn dem som har middels og høy sosial bakgrunn (Wiik 2004). Også her i Norge er det tegn som tyder på en slik systematikk i etableringen av det første samlivet. Blom (1994) har vist at norske menn med lav sosial bakgrunn, målt ut fra hovedforsørgerens yrke (som oftest farens), inngår sitt første samboerskap tidligere enn andre menn.

Mer velkjent er det kanskje at egne sosiale og økonomiske ressurser (som inntekt, utdanningsnivå og studiesituasjon) har betydning for når en velger å

Kenneth Aarskaug Wiik

Begreper

Sosial bakgrunn: fars og mors høyeste fullførte utdanningsnivå

Sosial bakgrunn er målt ved å ta utgangspunkt i den av foreldrene med det høyeste fullførte utdanningsnivået. Variabelen er inndelt i tre nivåer: "lav" (obligatorisk utdanningsnivå), "middels" (videregående utdanning) og "høy" (universitets- og høyskoleutdanning).

Første samliv = samboerskap eller ekteskap

Begrepet *samlivsinngåelse* brukes som en samlebetegnelse for inngåelse av samboerskap og ekteskap.

Kenneth Aarskaug Wiik er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårsforskning (kaw@ssb.no).

Om undersøkelsen *Fremtidsplaner, familie og samliv*

Undersøkelsen ble gjennomført av SSB våren 2003. 6 317 kvinner og menn i aldersgruppen 20 til 47 år deltok i undersøkelsen, og de fylte selv ut spørreskjemaet. Utvalget var landsrepresentativt med et frafall på 37 prosent.

I spørreskjemaet ble respondentene bedt om å liste opp sitt tidligere ekteskap og samboerskap. Vi har tatt utgangspunkt i deres første samliv, som for det store flertallet var et samboerskap (90 prosent). Disse samlivshistoriene er blitt analysert ved hjelp av forløpsanalyse, en analyseteknikk som gjør det mulig å finne sannsynligheten for at en person starter sitt første samliv på et bestemt tidspunkt.

Informasjon om respondentenes bosted, inntekt samt deres egen og foreldrenes utdanning er hentet fra SSBs registre.

Datainnsamlingen er finansiert av Norges forskningsråd, mens analysearbeidet dekkes av Norges forskningsråd og SSB i fellesskap.

etablere sitt første samliv. Lavt utdannede kvinner og menn starter sin samlivskarriere tidligere i livsløpet enn universitets- og høyskoleutdannede personer (Texmon 1999). En grunn kan være at det å studere er tidkrevende, og at det går ut over mulighetene til å jobbe og klare seg på egen hånd. Men, dersom en ikke studerer så øker sjansene for å starte det første samlivet i takt med at egen inntekt og utdanning øker (Blom 1994; Kravdal 1999; Thornton, Axinn og Teachman 1995).

Som mor, så datter

Av figur 1 kan vi se at kvinner starter sitt første samliv tidligere enn menn. Uansett sosial bakgrunn er kvinner rundt to år yngre enn menn ved starten av det første samlivet.

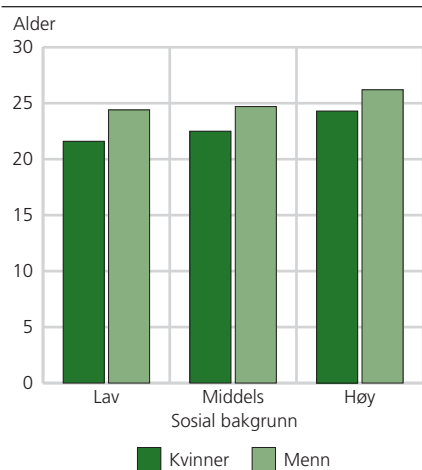
Jo lavere utdanning våre foreldre har, desto tidligere inngår vi vårt første samliv (se figur 1). Aller tidligst ute er døtre av foreldre som ikke har utdanning utover obligatorisk nivå. Kvinner med lav sosial bakgrunn er i gjennomsnitt 21,6 år gamle ved samlivsstart, mot 24,4 år for menn med tilsvarende bakgrunn. Personer med middels sosial bakgrunn, altså de som har foreldre med videregående utdanning, er noe eldre første gang de blir samboer eller gift. Aldersforskjellene i forhold til personer med lav sosial bakgrunn er imidlertid ikke så store.

De høyeste gjennomsnittsalderne finner vi hos kvinner og menn med høy sosial bakgrunn. Høy sosial bakgrunn vil her si at en eller begge foreldrene har fullført en universitets- eller høyskoleutdanning. Kvinner med en slik sosial bakgrunn er i gjennomsnitt nesten tre år eldre ved samlivsstart enn kvinner med lav sosial bakgrunn. For menn er den tilsvarende forskjellen på omtrent to år (se figur 1).

Sosial bakgrunn har tydelige effekter ...

Sosial bakgrunn har altså betydning for når vi får vår første samlivserfaring. Men kanskje er det slik som Eilert Sundt foreslår i sitatet over, at sosial bakgrunn først og fremst virker indirekte på starten av det første samlivet gjennom egne sosioøkonomiske ressurser? For eksempel er det fortsatt slik her i Norge at kvinner og menn med høyt utdannede foreldre oftere selv tar fatt på langvarige utdanninger (Hansen 1999). Samtidig vet vi at studenter har mindre sannsynlighet for å gifte seg eller bli samboer enn unge som ikke studerer. Dette gir grunn til å spørre om ikke sammenhengen mellom sosial bak-

Figur 1. Gjennomsnittsalder ved første samlivsetablering, etter kjønn og sosial bakgrunn

Kilde: Fremtidsplaner, familie og samliv 2003.

grunn og samlivsstart er indirekte. Eller sagt på en annen måte, så er vi interessert i å finne om variasjonene i når en etablerer seg kan skyldes at foreldrenes utdanningsnivå påvirker barnas egne utdanningsvalg som igjen virker inn på samlivsstarten.

For å kunne besvare slike spørsmål, har vi behov for en mer raffinert analyse-teknikk. Her har vi tatt i bruk logistisk regresjonsanalyse, og resultatene fra denne analysen er gjengitt i tabell 1.² Modellen inneholder syv ulike variabler som kan tenkes å påvirke sammenhengen mellom sosial bakgrunn og starten av det første samlivet. Disse er: alder ved samlivsstart (ikke vist); eget inntekts- og utdanningsnivå ved samlivsstart; om en er student eller bosatt i urbane strøk når samlivet ble inngått; om foreldrene skilte seg i løpet av barndommen; og om en definerer seg selv som religiøs.³

Kort fortalt så viser regresjonsanalysen at sosial bakgrunn har betydning for når i livet kvinner og menn begynner sitt første samliv, uavhengig av en rekke andre kjennetegn ved den enkelte og ressurser hun eller han selv måtte ha opparbeidet seg i voksen alder. Alderen for når en etablerer seg første gang stiger i takt med at lengden på foreldrenes utdanning, altså deres sosiale bakgrunn, øker. Sammenhengen mellom sosial bakgrunn og tidspunktet en etablerer seg for første gang er sterkest for kvinner, men også menns etableringsalder varierer med sosial bakgrunn. Menn med høy og middels sosial bakgrunn starter, i likhet med kvinner med en tilsvarende bakgrunn, sitt første samliv senere enn dem med lav sosial bakgrunn (se tabell 1).

... men alder ved samlivsstart varierer også med en rekke andre forhold

De sosiale ulikhetene i hvor ung eller gammel en er ved samlivsetableringen, skyldes altså ikke bare forskjeller i for eksempel tilbøyelighet til å begynne på en høyere utdanning. Men ikke uventet kan vi se at studenter skyver sitt første samliv lenger ut i livet enn ikke-studenter. Både menn og kvinner som fortsatt studerer ser ut til å vente lenger med sitt første samliv enn dem som er ferdig med utdanningen (se tabell 1).

Foruten effektene av sosial bakgrunn og studiesituasjon, viser regresjonsanalysen en klar sammenheng mellom egen årsinntekt og utdanningsnivå og samlivsstart. I motsetning til det å være under utdanning, så er sammenhengen mellom eget utdannings- og inntektsnivå og første samlivsinngåelse positiv. Med andre ord: jo høyere utdanning og inntekt en har, jo tidligere kommer samlivsstarten.

Et gjennomgående funn i studier av samlivsetablering er at religiøse personer inngår sitt første samliv senere enn ikke-religiøse. Dette tolkes ofte som et resultat av at religiøse følger mer tradisjonelle veier inn i familie og samliv, og at mange av dem gifter seg direkte, uten å gå veien om et samboerskap (se bl.a. Blom 1994; Texmon 1999; Lehrer 2004). Også i vår studie finner vi at religiøse kvinner, her definert som kvinner som ser religion som en viktig eller svært viktig del av livet, utsetter sin første samlivsinngåelse sammenlignet med mindre religiøse kvinner. Religiøsitet ser derimot ut til å bety langt mindre for menns samlivsstart (se tabell 1).

Det er vanlig å tro at foreldres samlivsbrudd har betydning for hva barna i sin tur vil velge. Skilsmissebarn kan for eksempel tenkes å være mindre innstilt på selv å gifte seg, og studier har vist at barn av skilte foreldre oftere blir

Variabel	Oddsrate	
	Menn	Kvinner
Sosial bakgrunn		
"Lav" (ref.)	1.00	1.00
"Middels"	0.88	0.81
"Høy"	0.83	0.62
Egen inntekt		
(hele 10 000 kr)	1.02	1.02
Utdanning (0-8)	1.11	1.12
Student ("1" = ja) ..	0.88	0.79
Foreldre skilt ("1" = ja) ..	-	-
Religiøs ("1" = ja) ..	-	0.82
Urban ("1" = ja) ..	-	-
Antall med samliv	2 245	2 609

Kun verdier med p-verdi < 0.5 er oppgitt.
Kilde: Fremtidsplaner, familie og samliv 2003.

samboer (Hoem 1995). Og siden første samboerskap gjerne starter tidligere enn første ekteskap, kan det være grunn til å tro at skilsmissebarn innleder sin samlivskarriere tidligere enn dem som kommer fra "intakte" hjem. Også bosted og tilgangen på mulige partnere kan ha mye å si for når personer flytter sammen for første gang. Kvinneunderskuddet i Utkant-Norge er et velkjent eksempel på dette. Dessuten er det tenkelig at samlivsverdier varierer med folketetthet, noe som kan påvirke om en blir gift eller samboer.

Regresjonsanalysen gjengitt i tabell 1 besvarer disse spørsmålene. Om en har opplevd at foreldrene flyttet fra hverandre har ingen betydning for når en selv velger å starte sitt første samliv. I denne analysen er det bare skilt mellom dem som bodde i en av de store byene kontra ellers i landet. Målt på denne måten, ser det heller ikke ut til at det å være bosatt i urbane kontra rurale strøk påvirker starten av det første samlivet (se tabell 1).

Påvirker foreldrene?

Første samlivsinngåelse påvirkes naturlig nok av en lang rekke forhold. Utseende, personlighet og intelligens er noen eksempler på kjennetegn som nok de fleste vil være enige i er viktige for den enkeltes ønsker og suksess på "samlivsmarkedet". Tilgangen på aktuelle samlivspartnere kan være en annen viktig faktor. Og ikke minst vil hva som er vanlig og forventet i ulike miljøer forventes å ha mye å si. I denne studien av hvem som er tidligst ute med å starte det første samlivet har vi trukket inn både sosial bakgrunn, det vil si trekk ved oppvekstfamilien, og den enkeltes egne ressurser og egenskaper.

Vi har sett at årsinntekt, utdanning og religion påvirker når vi etablerer vårt første samliv. Økning i utdanningsnivå og årsinntekt fremskynder førstegangs ekteskap eller samboerskap, mens det å være under utdanning forsinker det første samlivet. Dette rimer godt. En jobb bedrer muligheten til å klare seg på egen hånd. Unge kvinner og menn som ikke studerer vil nok ofte være i en fulltidsjobb og ha høyere inntekt enn studenter, mens en fullført (høyere) utdanning åpner opp for å få en fast og godt betalt jobb.

Religiøse kvinner starter sitt første samliv senere enn mindre religiøse kvinner. Som nevnt, kan dette bero på et "ventepress" i kristne miljøer, som i praksis innebærer at disse kvinnene utsetter sitt første samliv til den dagen de går til alters. I vår undersøkelse finner vi derimot ingen sammenhenger mellom foreldres skilsmisse eller å bo urbant og egen samlivsstart. I den samme spørreundersøkelsen som er analysert her, ble de yngste også spurt om sine giftermålsplaner. Om en så seg selv som gift eller ikke en gang i fremtiden, så heller ikke ut til å være påvirket av foreldrenes skilsmisse (Lyngstad og Noack 2005). Dessuten har vi i denne analysen sett på inngåelse av både første samboerskap og ekteskap. Det kan tenkes at separate analyser av de to samlivsformene ville ha gitt andre resultater.

Selv om partnervalg og samliv er personlige valg, vil nok første samlivsinngåelse i de fleste samfunn være påvirket av omgivelsenes, og særlig foreldrenes, forventninger og holdninger. I tråd med dette konkluderte en amerikansk studie med at høyt utdannede og økonomisk ressurssterke foreldre i større grad enn mindre ressurssterke foreldre var i stand til å påvirke tidspunktet for barnas første giftermål (Axinn og Thornton 1992). Både økonomiske og normative sanksjoner ble tatt aktivt i bruk for å få barna til å gifte seg i en for dem passende alder. Vår studie bekrefter at også her i Norge varierer alderen ved starten av det første samlivet med foreldrenes sosiale og kulturelle bak-

¹ Artikkelen er basert på en mastergradsoppgave i sosiologi ved Universitetet i Oslo. For nærmere informasjon om fremgangsmåte og data, se Wiik (2004) eller <http://www.digbib.uio.no/publ/iss/2004/22461/samliv.pdf>.

² I den logistiske regresjonsanalysen beregnes oddsen for at enslige kvinner og menn starter sitt første samliv i en bestemt måned gitt at de ellers er like. Regresjonsmodellen er også kontrollert for alder ved samlivsstart, og oddsen for samlivsinngåelse stiger frem til respondentene er i aldersgruppen 25-29 år (menn) og 20-24 år (kvinner), for deretter å synke.

³ For å sikre at personer som ikke startet sitt første samliv i samme måned er sammenlignbare, er det årlige inntektsnivået målt året før starten av hvert observasjonsintervall. Årsinntekten er inflasjonsjustert. For å måle bostedseffekter, har jeg tatt utgangspunkt i hvorvidt respondentene var bosatt i en av Norges tre største byer (Oslo, Bergen og Trondheim) ved samlivsetableringen. Religiøsitet er målt ved et spørsmål om hvor viktig religion er for den enkelte på intervjuetidspunktet. Spørreskjemaet inneholdt også et spørsmål om samlivsbrudd mellom foreldrene. Et kriterium at eventuelle samlivsbrudd mellom foreldrene skjedde innen respondentene fylte 17 år.

grunn, her målt ved deres utdanning. Dette peker i retning av at foreldrenes utdanningsnivå "farger" unge kvinner og menn når det gjelder hva som er en "passende" alder for dem å starte sitt første samliv.

Krake søker make

Ordspråket "krake søker make" synes å være aktuelt også i våre dager. Flere nyere norske studier viser at vi gjerne finner oss en partner med noenlunde samme sosiale bakgrunn, utdanning eller yrke (Hansen 1995; Birkelund og Goodman 1997). En årsak til at mange velger å inngå samliv med en partner med tilsvarende eller høyere sosial bakgrunn, kan være at dette er en måte å øke sannsynligheten for sosial og økonomisk mobilitet. Å komme fra samme sosiale bakgrunn kan gi bedre grobunn for gjensidig respekt og forståelse, men også påvirke hvem en omgås. Indirekte kan dette tenkes å bidra til at personer med lav sosial bakgrunn blir samboer eller gift for første gang tidligere i livet enn andre. Siden det finnes flere med lav sosial bakgrunn, vil personer med slik bakgrunn ha flere partnere å velge mellom. Det vil si at prosessen med å lete etter en passende partner ikke trenger å bli like lang som for andre.

De sosiale skjevhetene i når en etablerer seg er tydeligst blant kvinner, og foreldrenes utdanningsnivå får større konsekvenser for når en kvinne velger å begynne sitt første samliv. Om kvinner er mer konforme med foreldrenes verdier og atferd enn menn, eller lettere lar seg påvirke av foreldrenes ønsker, er ikke mulig å si ut fra vår undersøkelse. En forklaring på denne kjønnsforskjellen kan like fullt være at kvinner, som også i våre dager gjerne har hovedansvaret for graviditet og barnefødsler, føler et sterkere press på sin samlivsattferd fra for eksempel venner og familie enn menn. I tillegg kan vi stille oss spørsmålet om ikke kvinner i ulik grad sosialiseres inn i tradisjonelle kjønnsroller. For kvinner med lav sosial bakgrunn kan pardannelse i ung alder være en alternativ måte å "forberede fremtiden" på (Liefbroer og de Jong Gierveld 1993), der samliv og barn prioriteres fremfor en yrkeskarriere. I sum stemmer dette godt overens med det mønsteret vi finner her.

Variasjoner i smak, holdninger og verdier forklares ofte med utgangspunkt i sosial bakgrunn. Også mye av vår atferd varierer systematisk ut fra sosial bakgrunn. Det er med andre ord grunn til å tro at sosialisering innenfor familien på ulike vis og i varierende grad bidrar til en reproduksjon av samfunnets klassestruktur. Denne studien viser at en slik sosial arv også gjør seg gjeldene for når i livet vi nordmenn velger å starte vårt første samliv.

Referanser

- Axinn, W. G. og A. Thornton (1992): "The Influence of Parental Resources on the Timing of the Transition to Marriage", *Social Science Research*, 21 (1992): 261- 85.
- Birkelund, G. E. og L. A. Goodman (1997): "'Birds of a Feather Flock Together" - The Association between Husband's and Wife's Occupations in Norwegian Two-Earner Families", i Grønmo, S. & B. Henrichsen (red.) (1997): *Society, university, and world community: essays for Ørjar Øyen*. Oslo: Scandinavian University Press.
- Blom, S. (1994): "Marriage and Cohabitation in a Changing Society: Experience of Norwegian Men and Women Born in 1945 and 1960", *European Journal of Population*, 10 (2): 143-73.
- Hansen, M. N. (1995): *Class and Inequality in Norway. The Impact of Social Class Origin on Education, Occupational Success, Marriage and Divorce in the Post-War Generation*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Hansen, M. N. (1999): "Utdanningspolitikk og ulikhet", *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 40 (2): 172-203.
- Hoem, B. (1995): *Kvinnors och mäns liv. En rapport från SCB:s undersökning om familj och arbete. Del 2. Parbildning och separationer*. Demografiska rapporter 1995:2.2. Örebro: Statistiska centralbyrån.
- Kravdal, Ø. (1999): "Does marriage require a stronger economic underpinning than informal cohabitation?", *Population Studies*, 53 (1999): 63-80.
- Lehrer, E. L. (2004): "The role of religion in union formation: An economic perspective", *Population Research and Policy Review*, 23 (2): 161-85.
- Liefbroer, A. C. og J. de Jong Gierveld (1993): "The Impact of Rational Considerations and Perceived Opinions on Young Adults' Union Formation Intentions", *Journal of Family Issues*, 14 (2): 213-35.
- Lyngstad, T. H. og T. Noack (2005): "Vil de velge bort familien? En analyse av unge nordmenns ekteskaps- og fruktbarhetsintensjoner", *Tidsskrift for ungdomsforskning* (Under publisering).
- Sundt, E. (1855, 1967): *Om giftermål i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Texmon, I. (1999): "Samliv i Norge mot slutten av 1900-tallet. En beskrivelse av endringer og mangfold." Vedlegg 3 i NOU 1999:25. Oslo: Statens forvaltningstjeneste.
- Thornton, A., W. Axinn og J. D. Teachman (1995): "The Influence of Enrollment and Accumulation on Cohabitation and Marriage in Early Adulthood", *American Sociological Review*, 60 (5): 762-74.
- Wiik, K. Aa. (2004): *Familiebestemt eller individualisert samlivsattferd? Forløpsanalyse av sammenhengen mellom sosial bakgrunn og tidspunkt for første samlivsetablering*. Mastergradsoppgave i sosiologi, Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo.

Barn som bor med far bor også med mor

Omtrent halvparten av de barna som er registrert bosatt med far har to hjem. Foreldrene har delt omsorg og barna bor halve tiden med far, og den andre halve tiden med mor. Fordelingen av omsorgen har vært sterkt avhengig av samlivsstatus, der samboerfedre har hatt en svakere stilling enn gifte. Dette ser ut til å være under endring.

An-Magritt Jensen

1990-årenes familiepolitikk har lagt stor vekt på å fremme fedres tilknytning til barn. Temaet for denne artikkelen er hvordan barn fordeles mellom foreldre som ikke bor sammen. Hvem bor barn egentlig med dersom de ikke bor med begge foreldre? Jeg har tidligere stilt spørsmålet i to artikler i Samfunnsspeilet. I første artikkel fulgte jeg en, for meg, overraskende endring frem til midten av 1990-årene. Den viste at færre barn bodde med far (Jensen 2001). Neste artikkel fulgte utviklingen i siste halvdel av 1990-årene som viste at nedgangen ble hentet inn igjen (Jensen 2003). Etter dette har barnestatistikken kommet med nye tall som bekrefter tendensen. I tillegg har Statistisk sentralbyrå (SSB) gjennomført Undersøkelsen om samvær og bidrag 2002, som kan sammenlignes med tidligere undersøkelser. Disse kildene gir mulighet for å følge utviklingen over de siste 15 år. Mye tyder på at andelen barn som er registrert bosatt hos/bor med far nå er noe høyere enn i 1989. Det spørsmålet som reises i denne artikkelen er hvordan denne økningen kan forstås. Artikkelen legger vekt på utviklingen i delt daglig omsorg, og samboerfedres stilling. Det er viktig å merke seg at jeg baserer meg på både registerbasert statistikk der alle teller med, og intervjuundersøkelser med representative utvalg av mødre og fedre.

Mens en intens offentlig debatt om den nye farsrollen tiltrakk seg stor oppmerksomhet i 1990-årene, fant det sted en nærmest ubemerket endring i barns daglige liv med far. Flere barn opplevde foreldrebrudd, og forholdsvis færre av disse ble boende med far. I 1989 – som er første år vi har offentlig barnestatistikk – var 12 prosent av barn med enslige foreldre bosatt hos far. Resten, 87 prosent, bodde med mor. Det er ingen overraskelse at de aller fleste barna bodde med mor. Det forbausende var at den lave andelen som bodde med far, sank. I 1997 var den nede i 10 prosent, altså nesten 25 prosent lavere enn 1989. Mange undersøkelser har vist at fedre har gått inn i en mer aktiv omsorgsrolle for barn, blant annet ved å ta "pappapermisjon". Dette ble diskutert i første artikkel (Jensen 2001) som konkluderer med at tross endringer i farsrollen, ble tradisjonelle kjønnsrollemønster forsterket i første halvdel av 1990-årene. Flere barn bodde med mor. Jeg argumenterte for at samboerskapet var en viktig årsak til dette.¹

I neste artikkel (Jensen 2003) viste jeg at siste del av 1990-årene tydet på et vendepunkt. Fortsatt bodde langt de fleste barn med mor. Men nedgangen i andelen som bodde med far var innhentet. Flere forhold kunne tale for dette, deriblant styrking av samboerfedres legale rettigheter til barn. Det er en sterk sammenheng mellom det juridiske foreldreansvaret og hvem barnet bor med til daglig. Fra 1998 ble de administrative rutinene for felles foreldreansvar gjort enklere for samboerforeldre.² En hindring for at samboerfedre skulle ha daglig omsorg for barn, var redusert. I artikkelen reiste jeg imidlertid tvil om

Kyrre Svarva, NTNU, har gjort det viktige arbeidet med å omdanne telleenheten i Samvær og bidrag 2002 fra voksne til barn.

An-Magritt Jensen er professor i sosiologi ved Institutt for sosiologi og statsvitenskap, NTNU (anmagritt.jensen@svt.ntnu.no).

hvor langt en utjevning mellom foreldres omsorg for barn kan komme. Dette ble begrunnet med at kjønnsdelingen i arbeidsmarkedet legger sterkere begrensninger på fedres omsorgsmuligheter enn på mødres. Jeg antok likevel at forskjellene mellom gifte og samboende fedre ville avta.

I denne artikkelen diskuterer jeg den rolle "den andre forelderen" spiller der barn bor med henholdsvis mor eller far. Er foreldreskapet for "enslig far" annerledes enn for "enslig mor"? Er fedre som fikk barn som samboere blitt mer like gifte fedre? Spørsmålene belyses ved hjelp av nye data. De gir mulighet for å undersøke omstendighetene rundt fordeling av omsorg for barn. Jeg skal trekke sammenligninger mellom registerbasert statistikk (barnestatistikken) fra 1989 til 2004 og intervjuundersøkelser fra 1988, 1996 og 2002. En del resultater fra den seneste undersøkelsen, Samvær og bidrag 2002, er publisert i Samfunnsspeilet nr. 2, 2004. En av konklusjonene i analysen av utviklingen fra 1996 til 2002, er at "Far er blitt viktigere, men mor er fortsatt viktigst" (Sætre 2004a). Jeg vil nyansere denne konklusjonen ved å trekke perioden tilbake til 1988, og føye inn noen observasjoner som viser at mor fortsatt er like viktig også der far er blitt viktigere.

Endringer i barns familier ifølge statistikken

Av de vel 1 072 400 barn under 18 år i 2004 bodde 75 prosent med begge foreldre. Denne artikkelen handler om de 270 500 barn med foreldre som ikke bodde sammen (se Boks 1).

Tabell 1 viser at det har vært en betydelig økning i antall barn som bor med én forelder siden 1989. De fleste barna bor enten med mor alene (de fleste) eller med far alene, men det har også vært en klar økning i antall barn som bor med steforeldre. Totalt gjelder det nesten 55 000 i 2004. Etter 1997 viser tabellen at flere barn bor med far (alene eller med stemor). I perioden fra 1989 til 2004 økte det totale antall barn med i underkant av 10 prosent, langt lavere enn økningen i antall barn som bor med én forelder. I neste tabell skal vi se om også andelen barn med far, sett i forhold til alle som bor med én forelder, har fortsatt å øke.

Tabell 2 viser at i 1989 bodde 12 prosent av disse barna med far, mens tallet i 2004 er 14 prosent. Ved begynnelsen og slutten av denne 15-årsperioden er det altså omtrent samme andel barn som bor med far. Men mye har likevel forandret seg. En viktig endring er at det totalt er flere barn som bor med én forelder. Tabell 1 viser at i 1989 gjaldt dette nesten 170 000 barn, mens antallet er økt med vel 100 000 i 2004 (til vel 270 000). Det får selvfølgelig betydning for hvor mange barn som bor med far, selv om andelen er omtrent den samme. I 1989 gjaldt det nesten 21 000 barn, mens tallet i 2004 var nesten 40 000 (alene eller med stemor). Det er altså omtrent dobbelt så mange barn som bor med far i 2004 som i 1989, selv om prosentandelen er relativt lik. Imidlertid viser tabellene også et annet trekk som er tema for denne artikkelen. Ifølge offentlig statistikk bor barn enten med mor, eller med far. Det er ingen kategori for "to hjem". Barnestatistikken får sine opplysninger fra

Tabell 1. Barn som er registrert bosatt med én forelder, etter hvem de bor med. 1989-2004. Avrundete tall

	Mor alene	Mor og stemor	Far alene	Far og stemor	Alle med én forelder	Prosentvis økning
1989	122 000	25 800	17 400	3 400	168 600	100
1991	132 500	26 100	17 800	3 700	180 200	107
1993	144 600	27 000	19 300	3 900	194 800	116
1995	153 600	30 300	19 000	4 000	206 900	123
1997	159 100	34 800	17 700	4 100	215 800	128
1999	165 000	39 000	19 500	4 500	228 000	135
2000	169 300	41 200	21 000	4 800	236 300	140
2002	177 500	44 700	27 700	5 400	255 400	151
2004	185 400	47 300	31 700	6 200	270 500	160

Kilde: Barnestatistikk ulike år.

Tabell 2. Andel barn som er registrert bosatt med far (alene eller med stemor) av alle barn som ikke bor med begge foreldre. 1989-2004. Avrundete tall

	Alle med far	Prosent av alle som bor med én forelder
1989	21 000	12,3
1991	22 000	12,0
1993	23 000	11,9
1995	23 000	11,1
1997	22 000	10,1
1999	24 000	10,5
2000	26 000	10,9
2002	33 000	13,0
2004	38 000	14,0

Kilde: Barnestatistikk ulike år.

Tabell 3. Barns bosted fordelt mellom mor, far og begge foreldre. 2002

	Mor	Far	Delt	Antall
0 – 4 år	89	4	7	288
5 – 9 år	87	5	8	774
10 – 14 år	83	8	9	1 039
15 – 17 år	82	10	8	481
Alle	85	7	8	2 582

Kilde: Samvær og bidrag 2002.

folkeregisteret som bare kan ha en adresse per person. De barna som bor med begge foreldre, må dermed plasseres offisielt med den ene forelderen, enten med mor eller med far. Hvordan stemmer dette med barns faktiske bo-situasjon? Hvilken av foreldrenes adresse har barn når de bor like mye med mor og far? Passer resultater fra intervjuundersøkelser med de tallene som fremkommer i barnestatistikken?

Ved sammenligninger mellom undersøkelsene skal det brukes varsomhet (se Boks 2). Fem forhold skal nevnes. For det første er det spørsmål om telleenheten er barn eller voksne. For det andre er det spørsmål om barnas alder er definert likt. For det tredje er det spørsmål om man bruker mødres eller fedres svar der voksne er spurt. For det fjerde er spørsmålene i undersøkelsen stilt noe forskjellig. For det femte vil utvalgsundersøkelsene ha et frafall. I denne sammenheng er telleenheten barn, mens voksne har gitt opplysningene. Aldersgruppene er noe ulike, men skulle likevel gi et bilde av utviklingen. Jeg bruker gjennomsnittet for mødre og fedre for alle tre undersøkelsene, idet mor og far i en god del tilfeller oppgir forskjellige samværsforhold. Spørsmål er stilt slik at de kan sammenlignes. Frafall varierer noe mellom undersøkelsene, men alle ligger innenfor aksepterte grenser (se Boks 3 for ytterligere detaljer).

Delt bosted – registerbasert statistikk og barns virkelighet

Vi starter med Samvær og bidrag 2002. Utvalget i undersøkelsen er barn som ikke bor med begge foreldre. Disse er inndelt i to grupper, avhengig av om de var registrert under mors eller fars adresse – som er henholdsvis "Enslige mødre" eller "Enslige fedre". Dermed kan man undersøke barnas bosted ifølge foreldres opplysninger sammenlignet med hvordan barna er registrert under henholdsvis "enslig mor" eller "enslig far" i folkeregisteret. Fra tabell 2 vet vi at 14 prosent av barna "offisielt" bor med far. Tabell 3 viser imidlertid at kun 7 prosent av barna bor med far, ifølge foreldrenes egne opplysninger. Samti-

Boks 1

Barnestatistikken ble første gang publisert i 1989. Populasjonen for barnestatistikken er personer 0-17 år registrert bosatt i Norge per 1. januar registeråret, med noen unntak: Barnestatistikken omfatter bare hjemmeboende barn 0-17 år. Denne statistikken viser hvor barna er registrert bosatt, og de kan bare være registrerte som bosatt på ett sted. Kategoriene "mor/stefar" og "far/stemor" kan være partnere, gifte eller samboende (med minst ett felles barn). Kategorien "andre" omfatter barn som bor alene sammen med søsken eller sammen med bare stemor/stefar. Det kan også være barnehjemsbarn eller adoptivbarn der adopsjonen ennå ikke er formelt i orden. Barnestatistikken, som baserer seg på data fra Det sentrale folkeregister, fanger kun opp samboerpar som har minst ett barn felles og som er registrert på samme adresse. Hvis mor eller far har fått ny partner, men ikke har giftet seg eller fått barn med denne, vil ikke dette vises i statistikken; barna telles da som om de bor med bare mor eller far.

Boks 2

Spørreundersøkelsen *Barns familier 1988* omfatter et landsrepresentativt utvalg av barn i aldersgruppene 4, 10 og 16 år på intervjutidspunktet. Undersøkelsen kartlegger familiemønstre ved barnets fødsel og gjennom oppvekst for vel 3 000 barn. Barn er den statistiske enheten, mens opplysningene er gitt av en voksen i barnets hushold. *Samværsundersøkelsen 1996* følger samme mønster som *Barns familier 1988* for barn som ikke bor med begge foreldre. Utvalget er foreldre som ikke bor sammen og som har barn under 18 år. Spørsmål om samvær var rettet mot yngste barn. Fordi foreldre gir opplysninger om kun ett barn, blir antall foreldre og barn likt, i underkant av 1 300 (se Jensen og Moen 1991 og Jensen og Clausen 1997). *Samvær og bidrag 2002* bygger på samme opplegg som *Samværsundersøkelsen 1996*, men har spesifisert spørsmål for barn etter paritet (yngste, nest yngste osv.). Nettoutvalget er omtrent 2 300 foreldre, hvorav vel 700 har felles barn (se Sætre 2004b for ytterligere beskrivelse). Med utgangspunkt i dette er filen omgjort til barn som enhet. Det vil si hvert barn har egne kjennetegn avhengig av deres paritet (yngste, nest yngst osv.). Der to foreldre har gitt opplysninger om samme barn, er "dobbeltbarna" fjernet for å forhindre at samme barn telles to ganger. Barneutvalget består dermed av 2 600 barn. Dermed har alle undersøkelsene barn som enhet, mens det er en voksen som gir opplysninger.

dig opplyser de også at 8 prosent bor med begge (delt bosted).³ Kontrasten til barnestatistikken er slående. Foreldre oppgir følgelig kun halvparten som bor med far, av den andel barnestatistikken viser. Dermed blir spørsmålet hvilken adresse de barna som har delt bosted er registrert på, enslige mødres eller fedres?

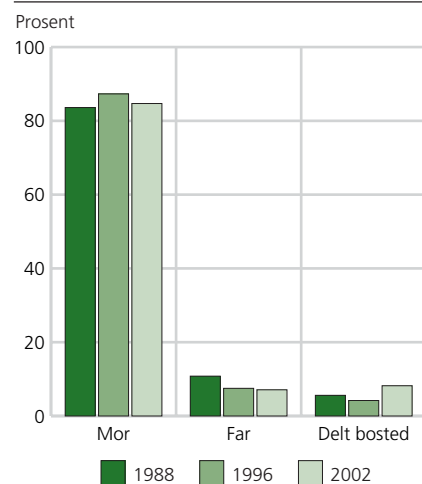
Kitterøds artikkel (2004a) er nyttig for avklaring av dette spørsmålet. Hun viser at mens 94 prosent av enslige mødre oppgir at barnet bor bare med dem, gjelder dette bare 71 prosent av de enslige fedrene. Enslig er altså den forelder som er registrert som bosatt med barn, og ikke med barnets andre forelder. Blant de enslige fedrene er det også en del som oppgir at barnet faktisk bor med mor, selv om de er registrert på fars adresse (Kitterød 2004a, tabell 5.1). Dette er ikke nødvendigvis ulogisk. Registrering av bosted kan være en mer stabil faktor enn barns faktiske bosted. Det er ikke sikkert at alle husker å foreta en adresseendring dersom et barn som er registrert på fars adresse etter en stund flytter til mor eller omvendt. Dette kan særlig være tilfellet der barna periodevis bor hos mor eller far. Det kan være mange flytende overganger med skifter i bosted blant barn som ikke bor med begge foreldre. I tabell A5.2 (Kitterød 2004b vedlegg) kan vi få ytterligere informasjon. Der er utgangspunktet par, altså foreldre til samme barn, der barnet er registrert under far (enslig far). I underkant av halvparten av fedrene (48 prosent) oppgir at barnet bor bare med dem, 35 prosent sier at barnet bor med begge foreldre og 4 prosent sier at barnet bor med mor. Mødre og fedre gir ikke helt identiske svar på spørsmål om hvem barnet bor med, men hovedtendensen er at en betydelig andel både blant fedre og mødre, oppgir at barnet også bor med mor der de er registrert bosatt med far (se også tabell A5.1 som viser at der barn er registrert bosatt med mor, er det svært få, både blant mødre og fedre, som sier at barnet bor med begge). Barn med delt bosted fordeler seg ulikt mellom mødre og fedre.

Mange barn med delt bosted bor like mye med mor og far (8 prosent – omtrent 22 000 barn). Men de aller fleste er registrert under fars adresse, selv om de i virkeligheten bor like mye med begge. I tillegg bor en del av de barna som er registrert på fars adresse faktisk bare med mor. Dette er helt annerledes blant barn som bor med enslige mødre. I denne gruppen er det bare en liten andel (kanskje 5 prosent) som har delt bosted (bor like mye hos far). De fleste foreldre velger altså fars adresse ved delt bosted. Det tyder på at omtrent halvparten av de barna som ifølge barnestatistikken bor med far (14 prosent), bor like mye med mor.

Når flere barn har delt bosted, øker forskjellen mellom den familiesituasjon som kan følges i statistikken, og den virkelighet barn lever i. Samvær og bidrag 2002 tyder på at økningen i andel fedre som bor med barn ifølge statistikken først og fremst avspeiler at flere barn har delt bosted. Dette bekreftes ved å trekke inn Barns familier 1988 og Samvær 1996 (se Boks 1).

En begrensning ved slike undersøkelser, i motsetning til barnestatistikken, er at de gruppene man er mest interessert i ofte er så små at det er problematisk å analysere disse. I Barns familier 1988 var det langt færre barn som ikke bodde med begge foreldre, færre som var født i samboerskap og færre som hadde delt bosted etter brudd, enn det som er tilfellet i dag. Vi skal derfor være forsiktige i tolkningen, særlig for 1988. De små tallene er mer problematiske jo mer uvanlige familietyperne er (barn som bor med far eller delt

Figur 1. Barn under 18 år som bor med én forelder, etter hvem de bor med til daglig. 1988-2002. Prosent

¹ 1988: 4 år, 1996 og 2002: 0-4 år.

Kilde: Barns familier 1988, Samværsundersøkelsen 1996, Samvær og bidrag 2002.

Boks 3

Barns alder er aldersgruppene 4, 10 og 16 år i Barns familier 1988, mens de to senere undersøkelsene omfatter barn under 18 år. Dette er ikke vurdert som en avgjørende svakhet. Den siste undersøkelsen viser at mødre og fedre gir generelt ulike svar, også der de har felles barn (Kitterød 2004b). I Barns familier 1988 og 1996 ga også mødre og fedre svært ulike svar om samvær, men i disse undersøkelsene var det ikke par med felles barn som ble spurt (Jensen og Clausen 1997). Men det er ikke grunn til å tro at denne ulikheten har endret seg over tid. Dermed er gjennomsnittet brukt.

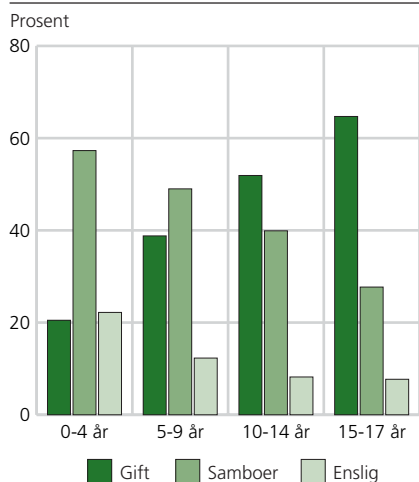
bosted). Fordelingen av barn etter familietyper og over tid tyder imidlertid på en relativt god sammenheng mellom undersøkelsene.

Alle undersøkelsene viser at over 80 prosent av barna bor bare med mor. Mellom 1988 og 1996 økte denne andelen, for deretter å avta noe, en utvikling som er i samsvar med barnestatistikken. Imidlertid tyder resultatene på at færre barn bor bare med far i dag enn i 1988. I 1988 oppga 11 prosent at barnet bodde med far, og nesten 6 prosent oppga delt bosted, mens begge gruppene viste nedgang i 1996, også dette i samsvar med barnestatistikken. Det er interessant å notere at Samvær og bidrag 2002 viser en tilsvarende lav andel barn som bor bare med far (7 prosent), men det er en tydelig økning i delt bosted etter 1996 (fra 4 til 8 prosent). Alle de tre undersøkelsene viser altså at andelen barn som bor med bare far har vært stabilt lav, og endog har sunket de siste 15 år. Det er i gruppen for delt bosted vi finner økning dersom barn ikke bor med mor.

Den sterke økningen i andel barn som bor med far ifølge barnestatistikken (fra 10 til 14 prosent siden 1997) viser seg følgelig å være en økning i barn som bor både med far og mor. Fedre har fått større del i daglig omsorg, sammen med mor, men de har ikke oftere aleneomsorg for barn.

Delt bosted er blitt mer vanlig, og det er flere grunner til å anta at barn har mer samvær med den andre forelderen nå, enn i 1988 da den første undersøkelsen Barns familier ble gjennomført. Lyngstad (2004) viser at en betydelig andel barn har utvidet samvær, og at dette også gjelder der foreldre ikke har inngått avtale om samvær. Der barn er registrert på fars adresse (enslige fedre) er det langt flere som oppgir samvær med den andre forelderen, enn der barn er registrert på mors adresse (enslige mødre). På dette punktet er det et stort samsvar mellom svarene til mødre og fedre. Tilsvarende resultater om mer samvær der barn bor med far, er rapportert tidligere: "Mødre som ikke bor med barn har en langt mer aktiv rolle i barneomsorg enn fedre i tilsvarende situasjon" (Jensen og Clausen 1997:57; Nygaard Christoffersen 1996 viser det samme for Danmark). Sammenligningen mellom barnestatistikk og intervjuundersøkelser viser imidlertid at der barn bor med far har mange foreldre delt omsorg. Barn bor med begge foreldre, men er registrert under fars adresse. Mødre har ikke bare samvær, de opprettholder sin del i et felles foreldreskap. I motsetning til dette finner vi at der barn er registrert på mors adresse er hun langt oftere alene om daglig omsorg.

Figur 2. Barn under 18 år som bor med én forelder, etter foreldrenes samlivsstatus ved første barn. 2002. Prosent

Kilde: Samvær og bidrag 2002.

Samboerfedre i fremmarsj?

I tidligere artikler er endringer i andelen barn som bor med far knyttet til samboerfedres rettslige stilling (Jensen 2003). Analyser av foreldrebrudd frem til 1996 har vist at barn født i samboerskap har en langt høyere sannsynlighet for foreldrebrudd og at denne ikke har avtatt selv om flere barn fødes i samboerskap (Jensen og Clausen 2003). Figur 2 bekrefter denne tendensen.

Barn i den yngste aldersgruppen, 0-4 år, ble født mellom 1998 og 2002, da omtrent 50 prosent av alle barn ble født utenfor ekteskap. For disse er det beregnet at omtrent 40 prosent ble født i samboerskap, mens 10 prosent ble født av enslig mor (Byberg, Foss og Noack 2001). Barn har en økende sannsynlighet for at foreldre flytter fra hverandre jo eldre de blir. Denne utviklingen gjenspeiles særlig for barn født i ekteskap. Imidlertid har også familiemønstrene endret seg over tid. Det er mer vanlig å bli født i samboerskap nå enn på slutten av 1980-årene. Det store flertallet av de eldste barna er født i

ekteskap, og det er dermed også forventet at de utgjør størsteparten av barn som ikke bor med begge foreldre. Det mest interessante i denne sammenheng er de yngste barna. Fordi relativt få barn opplever at foreldre flytter fra hverandre i de aller første leveår, vil de som er født av enslige mødre utgjøre en stor andel av dem som ikke bor med begge foreldre. Det som er interessant i vår sammenheng er den store forskjellen mellom gifte og samboere. 40 prosent av alle barn i denne perioden er født i samboerskap. Likevel utgjør de nesten 60 prosent av dem som bor med én forelder. Bare 20 prosent av disse barna har foreldre som var gift. Den store forskjellen mellom gifte og samboere i risiko for brudd gjelder fortsatt. Spørsmålet er imidlertid om samboerfedre har styrket sin stilling i forhold til fordeling av barn etter brudd.

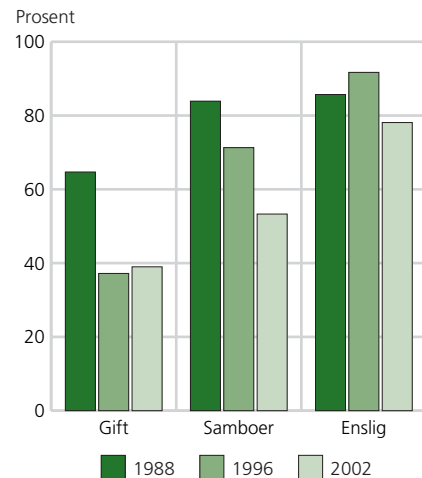
Ved et samlivsbrudd blir foreldreansvaret (se Boks 4) en viktig faktor ved fordeling av daglig omsorg. Både Barns familier 1988 og Samværsundersøkelsen 1996 viste at samboerfedre (og fedre som ikke bodde med barnets mor ved fødsel) langt sjeldnere enn gifte fedre hadde felles foreldreansvar og dermed også sjeldnere daglig omsorg (delt bosted) (Jensen og Clausen 1997). Ettersom de administrative rutineene for felles foreldreansvar ble forenklet i 1998, ble samboerfedres muligheter for daglig omsorg styrket. Tiden var dessuten preget av mye offentlig debatt om disse spørsmålene. Med større bevissthet om dette forholdet kunne man tenke seg at det særlig er samboerfedre som de senere år har innhentet det tapte. Sætre (2004a) viser at det siden 1996 har vært økning i felles foreldreansvar, særlig blant de yngste barna (0 til 4 år). Økningen tilsvarte 17 prosentpoeng. Her ser vi på utviklingen siden 1988, med barn som telleenhet. Resultatene viser at det er langt mindre vanlig at mor har foreldreansvar alene, og det gjelder for alle samlivsstatuser ved første barn. Vi retter søkelyset mot de yngste barna for å undersøke om foreldreansvar for barn som er født fra 1998 er fordelt annerledes enn for barn født tidligere.

Tallgrunnlaget for denne figuren er lite. Bare vel 70 barn i 1988-undersøkelsen hadde foreldre som ikke bodde sammen ved 4-årsalder. Det samme gjaldt henholdsvis 250 og 290 barn i 1996- og 2002-undersøkelsene (for aldersgruppen 0-4 år). Dette gir små undergrupper. Vi må dermed være forsiktige med å trekke konklusjoner, men bare bruke fordelingene som indikasjoner.

Figur 3 viser at det er blitt mindre vanlig at mor har foreldreansvar alene uansett samlivsstatus. Barn født i ekteskap har i utgangspunktet foreldre med felles ansvar, men de kan avtale en annen fordeling ved skilsmisse. Mens 65 prosent av mødre som var gift ved første barn hadde foreldreansvar alene i 1988, gjelder dette under 40 prosent nå. Det er blitt mer vanlig å beholde det felles foreldreansvar, men det store spranget ble tatt fra 1988 til 1996. Fortsatt har mange tidligere gifte mødre foreldreansvar alene etter brudd. Imidlertid er det en stor forskjell sammenlignet med barn født utenfor ekteskap (i samboerskap eller av enslig mor). For barn født i samboerskap hadde 84 prosent en mor med foreldreansvar i 1988. I 2002 var andelen 53. Blant de som var samboere ved første barn ser vi også at utviklingen har en klar tendens gjennom hele perioden. Det er blitt mindre vanlig at mor har foreldreansvaret alene. Blant samboere er nedgangen 31 prosentpoeng. Tallene for enslige er for små – og tendensen er for uklar – til tolkning.

To trekk gjør seg dermed gjeldende for barn født i samboerskap: For det første at det er blitt langt sjeldnere at mor har foreldreansvar alene, og for det andre at samboerfedre fortsatt har en svakere stilling sammenlignet med

Figur 3. Andel barn der mor har foreldreansvar alene, gruppert etter foreldres samlivsstatus ved første barn. Tall for barn 0-4 år. Prosent¹

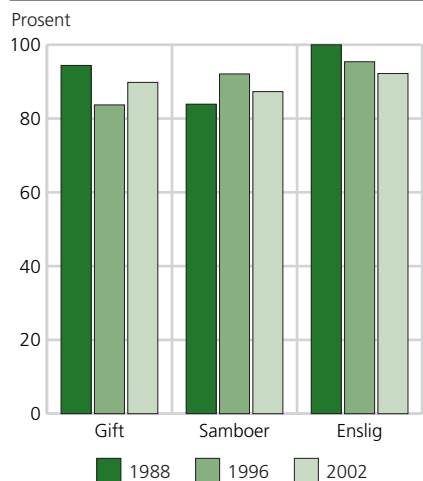
¹ 1988: 4 år, 1996 og 2002: 0-4 år.

Kilde: Barns familier 1988, Samværsundersøkelsen 1996, Samvær og bidrag 2002.

Boks 4

Foreldreansvar innebærer at man har rett og plikt til å ta avgjørelser for barnet i personlige forhold, som ved valg av navn, skole, utstedelse av pass og flytting til utlandet. Gifte foreldre har automatisk felles foreldreansvar. Når foreldre ikke er gift, har barnets mor i utgangspunktet foreldreansvaret alene, men foreldrene kan avtale hvordan foreldreansvaret skal fordeles. Ved skilsmisse eller samlivsbrudd kan foreldre opprettholde sin opprinnelige fordeling av foreldreansvar, eller endre dette.

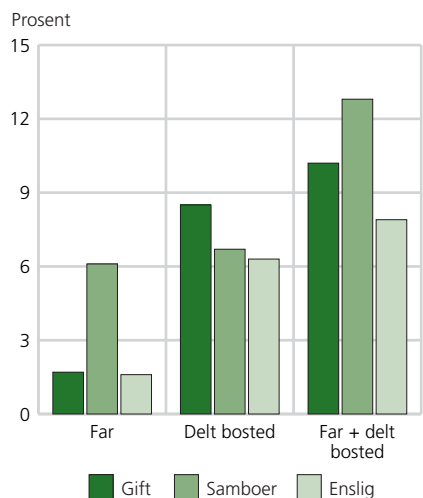
Figur 4. Andel barn der mor har daglig omsorg, gruppert etter foreldres samlivsstatus ved første barn. Tall for barn 0-4 år. Prosent¹

¹ 1988: 4 år, 1996 og 2002: 0-4 år.

Kilde: Barns familier 1988, Samværsundersøkelsen 1996, Samvær og bidrag 2002.

Figur 5. Andel barn der far har daglig omsorg, gruppert etter foreldres samlivsstatus ved første barn. 2002. Tall for barn 0-4 år. Prosent

Kilde: Samvær og bidrag 2002.

fedre til barn født i ekteskap. Forsøket på å styrke samboerfedres legale rettigheter til barn i 1998 har ikke visket ut forskjellene til de gifte fedrene, og utviklingen var allerede i gang før denne endringen. Det er fortsatt langt mer vanlig at mødre har foreldreansvar dersom barn er født i samboerskap, enn i ekteskap. Er det likevel mindre vanlig at barn bor med mor etter brudd i samboerskap?

Figur 4 tyder på at utviklingen i daglig omsorg ikke er entydig. Nesten 95 prosent av de yngste barna ble boende med mor etter en skilsmisse i 1988. I 2002 gjaldt det omtrent 90 prosent. I denne sammenhengen er det samboerne som det er særlig viktig å følge. I 1988 ble 84 prosent av barna boende med mor. Som nevnt tidligere skal tallene for 1988 tolkes med varsomhet fordi det er få barn som har hatt foreldrebrudd innen 4-årsalder. Imidlertid kan det se ut til at det har vært en endring blant samboere den senere tid. Dette avspeiles i en nedgang i andel barn som bor med mor, fra 92 til 87 prosent. Noe overraskende er det imidlertid at det er blant barn født av enslige mødre vi finner den klareste nedgangen, men tallene er svært små. Barn som ikke bor med mor, kan enten bo med far eller de kan ha delt bosted. Hvilke barn bor med far, og hvilke har delt bosted?

Figur 5 viser andel barn som bor bare med far, som har delt bosted, og til slutt en kolonne der de to gruppene er slått sammen. Det er denne siste kolonnen som vil være i samsvar med barnestatistikken. Barn med fedre som var gift ved første barn er særlig sterkt representert blant dem som har delt bosted, mens barn med fedre som var samboere ved første barn fordeler seg ganske likt i de to gruppene. Når vi slår sammen de som bor med bare far og de som har delt omsorg er det samboerfedre som har høyest andel (13 prosent). Vi har tidligere sett at flere barn har delt bosted, mens det har vært liten endring for dem som bor med bare far. Når vi følger de yngste, født fra 1998, finner vi følgende forskjeller etter fedres samlivsstatus ved første fødsel. For barn med gifte fedre (ved første fødsel) som ikke bor med mor, er delt omsorg blitt hovedmønsteret. Få barn bor med far alene. Vel 10 prosent av barna i denne gruppen bor enten med far alene, eller de har delt bosted, og det er den siste gruppen som er størst. For barn med samboende fedre (ved første fødsel) er det omtrent like mange som bor med far alene, og dem som har delt bosted. Dette tyder på at det har skjedd en klar endring etter 1998. I fremtiden vil det være interessant å følge utviklingen blant barn født av enslige mødre, der det også kan tyde på at flere har delt bosted.

Far mer viktig, men også mindre

Tallene fra barnestatistikken viser at 14 prosent av barn som ikke bor med foreldre, nå bor med far. Andelen har økt siden midten av 1990-årene. I denne artikkelen har jeg sammenlignet statistikk med intervjuundersøkelser. Linjen er trukket tilbake til 1988. Jeg har rettet søkelyset særlig mot de helt yngste fordi det er her vi kan forsøke å fange nye tendenser. Det skal imidlertid sies at tallene dermed også blir så små at jeg beveger meg på grensen av det tillatelige. Gitt disse begrensninger tyder resultatene på at far er blitt viktigere. Men andel barn som bor bare med far, er betydelig mindre enn barnestatistikken viser.

Flere konklusjoner kan trekkes. For det første er en tradisjonell fordeling av barn fortsatt helt dominerende når foreldre ikke bor sammen. Vel 85 prosent bor bare med mor. De siste årene har det vært en jevn økning i andel barn som bor med far, men denne økningen er et resultat av at flere barn har delt

Foto: Photos.com

bosted. Barn med delt bosted er i hovedsak registrert under fars adresse. Blant de 14 prosent som ifølge barnstatistikken "bor med far", bor omtrent halvparten like mye med mor. Det er altså en langt mindre andel barn, omtrent 7 prosent, som bor bare med far. Samtidig tyder resultatene på at vi står overfor en viktig endring i samboerfedres tilknytning til barn etter brudd. I tidligere arbeider har jeg argumentert for at samboerskap svekker farskap gjennom to mekanismer. Den ene mekanismen er at barn har langt høyere risiko for foreldrebrudd enn der barn er født i ekteskap. Denne risikoen er ikke blitt svekket over tid, til tross for at flere barn fødes i samboerskap. Den andre mekanismen er at barn i tillegg har større sannsynlighet for å bli boende med mor etter et brudd i samboerskap enn i ekteskap. Når vi følger de yngste barna, tyder resultatene på at denne faktoren er mindre avgjørende. Samboerskap svekker fortsatt farskapet, men nå hovedsakelig gjennom den høye risiko for foreldrebrudd. Styrking av samboerfedres rettslige stilling (som også omfatter de administrative forenklinger etter 1998) kan ha ført til at disse fedre har fått større del i daglig omsorg for barn etter brudd.

Økningen i andel barn som bor med far er likevel beskjeden enten vi bruker barnestatistikk eller spørreundersøkelser, bare 2 prosentpoeng over 1989. Spørreundersøkelsene viser ingen økning for barn som bor alene med far. Når halvparten av de barna som ifølge statistikken bor med far, bor faktisk like mye med mor står vi overfor to ulike foreldreskap. Enslige fedre har større muligheter til å tilpasse jobb, dagligliv, reiser og fritid til et avtalt tids-

¹ For samboere fastlegges farskapet ved at far erkjenner og mor godtar dette. Gifte foreldre får automatisk felles foreldreansvar for barn, mens ugifte (også samboere) må velge om de ønsker felles foreldreansvar.

² Fra om med 1998 ble de administrative rutine for felles foreldreansvar blant samboere forenklet ved at en rubrikk om foreldreansvar ble inntatt i skjema for erkjennelse av farskap. Etter dette kunne samboerfedres rettigheter til foreldreansvar ivaretas gjennom ett skjema, frem for den tidligere praksis med to skjema. Våren 2005 vil Stortinget ta opp spørsmålet om samboerfedres foreldreansvar. Ot.prp nr. 82 om felles foreldreansvar for samboende foreldre. Samboerfedre får dermed felles foreldreansvar forutsatt at det foreligger en erklæring om samboerskapet og at denne er sendt til folkeregisteret. For samboere fastlegges farskapet ved at far erkjenner og mor godtar dette. Mens gifte foreldre automatisk får felles foreldreansvar har mor alene foreldreansvaret når foreldre ikke er gift og dersom de ikke har sendt melding til folkeregisteret om felles ansvar.

³ Denne fordelingen er i samsvar med Kitterød 2004a, som bruker foreldre som telleenhet.

⁴ I den senere tid er det reist spørsmål om problemer som barn møter på reiser med fly og tog. Barneombudet har utarbeidet retningslinjer til foreldre for å begrense disse problemene (http://www.barneombudet.no/data/f/0/08/59/3_22401_0/Barn_som_reiser_alene-2.pdf).

Referanser

Byberg, Ingvild Hauge, Aslaug Hurlen Foss og Turid Noack (2001): *Gjete kongens harer. Rapport fra arbeidet med å få samboerne mer innpasset i statistikken*. Rapporter Nr. 40, Oslo Statistisk sentralbyrå.

Jensen, An-Magritt (2001): "Barn bor med far når far bor med mor". *Samfunnsspeilet*, nr. 3, Statistisk sentralbyrå.

Jensen, An-Magritt (2003): "Flere barn bor med far – mot et vendepunkt?" *Samfunnsspeilet* nr. 3, Statistisk sentralbyrå.

Jensen, An-Magritt og Bjørg Moen (1991): *Enebarn, delebarn, stebarn? Barns familier i lys av nye samlivsmønstre blant foreldre i 1970- og 1980-åra*. I samarbeid med S.E. Clausen, NIBR-rapport no 14.

Jensen, An-Magritt og Sten-Erik Clausen (1997): *Samvær og fravær. Foreldres kontakt med barn de ikke bor sammen med*. NIBR-Notat 1997: 103.

Jensen, An-Magritt og Sten-Erik Clausen (2003): "Children and Family Dissolution in Norway: The impact of consensual union". *Childhood*, Vol. 10, no. 1: 65-81.

Kitterød, Ragni Hege (2004a): *Foreldreskap på tvers av hushold. Ansvar og omsorg for barn blant foreldre som ikke bor sammen. Resultater fra Undersøkelsen om samvær og bidrag 2002*, Rapporter nr. 15, Oslo: Statistisk sentralbyrå.

Kitterød, Ragni Hege (2004b): "Samvær med barn etter samlivsbrudd: Hva svarer far og hva svarer mor?" *Samfunnsspeilet* nr. 2, Statistisk sentralbyrå.

Lyngstad, Jan (2004): "Mer faktisk enn avtalt samvær." *Samfunnsspeilet* nr. 2, Statistisk sentralbyrå.

Nygaard Christoffersen, Mogens (1996): *Opvækst hos fædre. En sammenligning af 3-5-årige børns opvækst hos fædre og mødre*. Socialforskningsinstituttet, København.

Sætre, Aina Helen (2004a): "Far er blitt viktigere, men mor er fortsatt viktigst." *Samfunnsspeilet* nr. 2, Statistisk sentralbyrå.

Sætre, Aina Helen (2004b): *Undersøkelsen om samvær og bidrag 2002. Dokumentasjons- og tabellrapport*. Notater nr. 26, Oslo: Statistisk sentralbyrå.

Wade, Amanda and Carol Smart (2003): "As fair as it can be? Childhood after divorce". I An-Magritt Jensen and Lorna McKee (eds) *Children and the Changing Family. Between transformation and negotiation*. London: RoutledgeFalmer: 105-119.

skjema. De har barn halve tiden. Resten av tiden er uten barn. I motsetning til dette har enslige mødre langt oftere hovedansvaret for barn alene. Barn har samvær med far, men bor til daglig med mor. For mange av disse barna er samvær ikke avtalt, gjerne oftere enn avtaler tilsier, men samværet har spontan karakter (Lyngstad 2004). Dermed kan mødre ikke planlegge andre aktiviteter. Omtrent hvert fjerde barn har ikke vært sammen med far siste måned (Kitterød 2004a). Det betyr at enslige mødre har mindre kontroll over sine "barnefri" perioder. De kan i mindre grad tilpasse jobb og andre aktiviteter til perioder med og uten barn. Den vedvarende forskjellen i foreldres omsorg for barn gir ulike muligheter for deltakelse på andre arenaer. Fedres omsorg for barn griper mindre inn i jobb og fritid. Samtidig får denne forskjellen betydning for oppfatninger om at fedre har andre holdninger til samvær enn det mødre har. Omfattende samvær tilskrives som en effekt av at barn bor med far. Mødres bidrag er dermed omdefinert til "samvær" og usynliggjort som felles omsorg. Denne artikkelen viser at far er blitt viktigere, men mor er ikke blitt mindre viktig. Mange mødre som ikke bor med barn ifølge offentlige registre, tar del i omsorg på lik linje med fedre som bor med barn.

Både i familiepolitikk og offentlig debatt legges det stor vekt på at foreldreskapet består selv om partnerskapet forgår. Men utviklingen reiser også nye spørsmål om barns velferd. De engelske forskerne Wade and Smart (2003) har intervjuet barn om hvordan de opplever pendling mellom to hjem. Flere av barna peker på at delt bosted betyr at hver av foreldrene får "sin rettmessige del av barnet". Men mange, og særlig tenåringer, har også sitt eget liv med venner og fritidsaktiviteter. Delt bosted gir "barnefri" tid for foreldre, men tar "foreldrefri" tid fra barn. Barn bruker mer tid på å være i to hjem og til reiser mellom disse.⁴ I iveren etter å fremme barns rett til, og behov for, omfattende samvær med begge foreldre overses ofte barns andre behov. Venner, tilknytning til nabolag, fritidsaktiviteter eller behovet for bare å være der man er, er også viktig sider ved barns velferd. For noen barn kan selve reisen mellom foreldre, i tillegg til den tiden det tar, by på problemer. Omtrent halvparten av barn med delt bosted har foreldre innenfor gangavstand. Disse barna kan opprettholde venner og nærmiljø også med to hjem. Men den andre halvparten har ikke disse fordeler. De fleste (42 prosent) reiser en halv time eller mindre med privat bil eller offentlig transport, mens de øvrige (5 prosent) har lang reise. I den senere tid har media rettet søkelys mot problemer som oppstår for barn som reiser alene på tog, fly og buss. Barn kan betale en høy pris for delt bosted. Det er tid for å spørre om barns behov for, og rett til, egen tid.

Kan leseferdigheter måles og sammenlignes?

Ulike metoder har vært brukt for å måle det vi kaller leseferdighet. Kjennskap til disse metodenes styrker og svakheter kan være et viktig utgangspunkt når resultater fra de mange leseundersøkelsene skal vurderes. I de senere årene har temaet leseferdighet fått mye oppmerksomhet. Både i media og i ulike fagtidsskrifter har emnet blitt debattert, gjerne når det er kommet nye resultater fra nasjonale og internasjonale undersøkelser av leseferdigheter hos barn, unge og voksne.

Leseferdighetsbegrepet er ikke entydig

Det engelske ordet "literacy" ligger til grunn for det valgte norske begrepet "leseferdighet", og dette blir ofte oversatt med "skriftspråklig kompetanse", som omfatter både lese- og skriveferdighet. Det er imidlertid vanskelig å skille disse to komponentene fra hverandre, men ettersom det er lesekomponenten som til nå har vært mest i fokus, vil vi i fortsettelsen bruke begrepet "leseferdighet" og ikke det mer presise, men også mer omfattende begrepet "lese- og skriveferdighet".

Det er vanlig i faglitteraturen å bruke den forenklingen at lesing omfatter en avkodingsside og en forståelsesside. Avkoding er knyttet til den tekniske siden ved det å lese; hvordan de ulike bokstavene og bokstavkombinasjoner som skal leses på papiret eller skjermen "transformeres" til lyder, ord og setninger hos leseren. Denne ferdigheten er selvsagt helt grunnleggende for å kunne lese, men er samtidig nokså verdiløs dersom leseren ikke har leseforståelse; kan forstå og anvende det som han avkoder. Gough og Tunmer (1986) understreker sammenhengen mellom de to nevnte komponentene ved å definere lesing som avkoding multiplisert med forståelse. Denne "formelen" får frem den gjensidige avhengigheten mellom komponentene; når en av faktorene går mot null, vil produktet (leseferdigheten) også gå mot null, uavhengig av størrelsen på den andre faktoren. I tillegg til de to nevnte komponentene, vil mange leseforskere understreke at leserens motivasjon for å lese er en vesentlig faktor i denne sammenhengen.

Lesing handler om å oppfatte innholdet av skrevne eller trykte tekster. Litt mer presist kan vi si at lesing er å gjenskape et forestillingsinnhold på grunnlag av en identifikasjon av tekstens ord og forhåndskunnskap til den aktuelle tekstens begrepsverden (Elbro 2001). Lesing er likevel et vanskelig begrep å definere fordi det i dagligtalen knyttes til så mange forskjellige aktiviteter. Lesing av ulike typer tekster i ulike situasjoner er én sak, men vi har også en rekke grensetilfeller å forholde oss til. Leser vi for eksempel når vi ser på trafikkskilt, orienterer oss på et kart eller når vi bruker noter? Lundberg (1984) problematiserer begrepet lesing og viser oss en rekke eksempler fra hverdagen hvor det kan diskuteres om vi egentlig leser. Et sentralt spørsmål blir derfor om lesing generelt skal knyttes til det å forstå et visuelt budskap eller om det skal begrenses til bare å gjelde symboler knyttet til det alfabetiske systemet eller andre skriftsystemer. Lundberg konstaterer at:

"... tyvärr är det knappast möjligt att formulera en någorlunda klargörande, heltäckande och invändingsfri definition." (Lundberg 1984:9).

Egil Gabrielsen

Egil Gabrielsen er førsteamanuensis, Nasjonalt senter for leseopplæring og leseforskning, Universitetet i Stavanger (egil.gabrielsen@uis.no).

Leseforskere har søkt å gi ulike presiseringer og nyanseringer av leseferdighetsbegrepet, avhengig av eget fagperspektiv. Lingvister har for eksempel fokus på kognitive og psykologiske definisjoner av leseferdighetsbegrepet, antropologer er opptatt av kulturelle konstruksjoner rundt fenomenet, historikere ser på lesebegrepets endring over tid, og innenfor komparativ pedagogikk er en opptatt av å se på leseferdighet i ulike samfunn og i ulike subkulturer. Tilnærmingene til leseferdighetsbegrepet er mange og ulike og Walter (1999:32) konkluderer som Lundberg:

"In short, there are no simple, universal definitions of literacy".

Den tradisjonelle inndelingen av voksenbefolkningen i lesekyndige og ikkelesekyndige, er ifølge Norton og Falk (1992) heller ikke lenger fruktbar. Ingen kan i dagens samfunn påstå å være "completely literate in all fields" (s. 186). Nye krav og nye områder for voksnes leseferdighet oppstår hele tiden i ulike kontekster. Dette forholdet understrekes særlig av de leseforskere som betrakter leseferdighet som noe relativt, som bare kan forstås ut fra inngående kjennskap til et gitt lesemateriale og en gitt kulturell kontekst.

Definisjonen av leseferdighet ("literacy") brukt i IALS og ALL

I de omfattende kartleggingene av voksnes leseferdigheter som har vært gjennomført i perioden 1985 til 1994 i USA og Canada, har en vært opptatt av hvordan voksne bruker leseferdigheten sin i hverdagen. Ettersom denne kartleggingstradisjonen ligger til grunn for de internasjonale undersøkelsene IALS (International Adult Literacy Survey) og ALL (Adult Literacy and Life Skills Survey), skal vi se nærmere på hvordan leseferdighetsbegrepet ("literacy") er definert innenfor denne tradisjonen (OECD og Statistics Canada 1995):

"Literacy is using printed and written information to function in society, to achieve one's goals, and to develop one's knowledge and potential"

La oss se nærmere på enkeltelementene i definisjonen.

"Literacy is ..."

Kirsch (2001) understreker at termen leseferdighet ("literacy") er valgt fremfor begrepet lesing ("reading") fordi det antas å angi mer presist hva kartleggingen fokuserer på, også for "ikke-eksperter". Lesing forbindes fort med begreper som avkodning eller høytlesing, mens intensjonen med IALS er å måle noe "bredere og dypere"; leseferdighet. Samtidig erkjenner Kirsch at leseferdighet ikke er entydig, men vurderes forskjellig i ulike kulturer og grupper; "literacy" må derfor sees i en kontekstuell sammenheng.

"... using printed and written information ..."

Denne delen av definisjonen understreker at funksjonell leseferdighet ikke kan betraktes som et sett med avgrensede kognitive ferdigheter som bare har med lesing og skriving å gjøre, men heller som anvendelsen eller bruken av disse ferdighetene med ulike formål i ulike sammenhenger. Ifølge Kirsch (2001) er begrepene "mangfold" og "variasjon" naturlig knyttet til leseferdighet; folk engasjerer seg i leseaktivitet av mange ulike årsaker og med ulike formål, og nytten av lesingen varierer avhengig av kontekst, men også innenfor samme

kontekst. Videre ser vi at ulik bruk av lesekunsten også innebærer en interaksjon med høyst ulikt lesemateriale som igjen representerer kvalitativt forskjellige lingvistiske utfordringer. Endelig må vi understreke at denne store variasjonen med hensyn til leseoppgaver som vi utfordres på, vil assosieres med ulike kognitive strategier eller leseatferd.

"... to function in society, to achieve one's goals, and to develop one's knowledge and potential."

Foto: Siri Boquist

Den siste delen av definisjonen er ment å skulle fange opp alle de ulike situasjoner hvor leseferdighet spiller en rolle i unges og voksnes liv; i private og offentlige sammenhenger, fra skole og arbeid, i aktivt samfunnsengasjement og så videre. Lesekompetanse står også sentralt i individets streben etter å nå

sine mål; både de som er nære (ta en eksamen, få en jobb), men også de mer fjerne og udefinerte som kan bidra til å heve menneskers generelle livskvalitet. Kirsch understreker dette "gjensidige avhengighetsforholdet" slik:

"The phrase "to function in society" is meant to acknowledge that literacy provides individuals with a means of contributing to as well as benefiting from society" (2001:8).

Måling av lesekompetanse: indirekte metoder ...

Vi skal i fortsettelsen se nærmere på hvordan lesekompetanse kan måles og sammenlignes. Det har vært vanlig å kategorisere slike målinger i det som betegnes som *indirekte og direkte metoder*, "two fundamentally different approaches to assessing adult literacy abilities" (Sticht 2001). Eksempler på *indirekte metoder* er undersøkelser som anvender spesifikke kriterier for å si noe om lesekyndigheten i en befolkning. Historikere i USA har for eksempel brukt "signaturkriteriet" for å få et mål på hvor mange voksne amerikanere som kunne lese og skrive på 1800-tallet. Kartlegging av underskrifter på testamenter, vigselfattester og kontrakter har gitt indikasjoner om leseferdigheten i USA på den tiden (Kirsch og Jungeblut 1995).

Utdanningslengde har vært brukt som en annen type kriterium. I Canada har en for eksempel anvendt dette kriteriet for å skille mellom personer som omtales som de "funksjonelt lesekyndige" (functional literates) og "de fullt ut lesekyndige" (full literates). Voksne med mer enn ni års skolegang blir regnet til den siste gruppen (Murray 1995). UNESCO (1990) har brukt et tilsvarende kriterium for å beregne omfanget av analfabetisme i verden.

En annen indirekte målingsmetode som fortsatt er i bruk, er å be et utvalg av unge og voksne om selv å vurdere sine leseferdigheter. Slike undersøkelser har fokusert på ulike aspekter ved det å lese og skrive, og har gjerne bedt om informantenes vurdering av sitt funksjonsnivå både i jobb og i fritidssammenheng. Metoden har naturlig nok sine svakheter, og når en sammenligner egenvurderinger med mer objektive målinger av de samme personenes lese- og skriveferdigheter, registreres det til dels betydelige avvik, som for eksempel i IALS (OECD og Statistics Canada 1995, 2000; Jones 1996; Gabrielsen 2000). Temaet er utdypet i en annen artikkel i dette nummeret av Samfunnsspeilet.

... og direkte metoder

De siste årenes kartlegging av lesekompetanse hos voksne, har i økende grad basert seg på det vi kan betegne som *direkte metoder*. Etter hvert har det i mange land vært vanlig å måle lesekompetanse hos unge og voksne ved å sammenligne deres resultater på ulike delfunksjoner knyttet til leseprosessen med et tilsvarende beregnet gjennomsnitt for elever på ulike klassetrinn i grunnskolen. Prøvene kan for eksempel si noe om delfunksjoner som den voksnes forståelse av en lest tekst, antall feilleste ord ved høytlesing, persons ferdighet i det å stave ord og lesehastigheten til vedkommende. I Norge har denne typen av målinger blant annet vært brukt for å identifisere personer som har hatt rett til voksenopplæring. Metoden har vært utsatt for kritikk; for eksempel pekes det på at leseferdighet hos voksne er mer nyansert og mer avansert enn det som kan måles i en test standardisert for eksempel for 4. klassetrinn.

En annen hovedkategori av direkte metoder som omtales av Jones (1996), har det til felles at de tar utgangspunkt i autentiske tekster hentet fra voksnes dagligliv. Den første generasjonen av disse måle metodene benevnes som "Item models". Dette er kartlegginger som ikke prøver å generalisere leseferdighet utover de oppgavene som er valgt brukt i undersøkelsen; vi finner ikke noe representativt utvalg av leseoppgaver. Rapportene inneholder i tråd med dette, bare separate analyser av hver enkelt oppgave og ikke individuelle lese-skårer plassert på en skala.

Neste generasjon av slike målinger kaller Jones for "Competency models". Undersøkelsene har blant annet den fordel at de gir en meningsfull inndeling i "lesedyktige" og "ikke-lesedyktige" vurdert ut fra hva som kreves av voksne for å kunne fungere adekvat i forhold til lesekravene i samfunnet. Det er imidlertid et problem med denne metodikken at de valgte leseoppgavene er vanskelige å kategorisere og rangere etter vanskegrad. Det gjøres heller ikke noe forsøk på å forklare hvilke faktorer som bestemmer de ulike oppgavenes vanskegrad. Ett eksempel på en slik undersøkelse er en omfattende kartlegging av voksnes leseferdighet i Danmark (Elbro et al. 1991).

"Skill models" er den siste og "måleteknisk" mest avanserte tilnærmingen som omtales av Jones (1996). Denne kartleggingstradisjonen er videreutviklet av Irwin Kirsch og Peter Mosenthal og anvendes både i "International Adult Literacy Survey" (IALS) og i "Adult Literacy and Life Skills" (ALL). Leseoppgavene velges i denne tradisjonen ut fra at de representerer ulik vanskegrad. Kort kan vi si at hensikten med målingen er å sammenligne leserens ferdigheter med de valgte oppgavenes relative vanskegrad. Dette gir grunnlag for å generalisere med hensyn til informantens leseferdigheter, også utover de oppgavene som inngår i den aktuelle testen. Kirsch og Mosenthal har gjennom omfattende undersøkelser og analyser gjort rede for hvilke variabler som bestemmer vanskegrad i leseoppgavene. Mer enn 80 prosent av forskjellene i målt leseferdighet kan knyttes til de identifiserte variablene (for nærmere innføring i teorien, se for eksempel Kirsch (2001) og Gabrielsen (2002)).

Lesing er situasjonsavhengig

I forlengelsen av denne presentasjonen av ulike kvantitative metoder for måling av lesekompetanse, er det nødvendig å gjenta at det finnes fagmiljø som er sterkt kritiske til slike tilnæringer. Mens forsvarerne av slike målinger argumenterer for at det er meningsfullt å snakke om en generell leseevne og at de tilhørende kognitive ferdighetene ikke er situasjonsspesifikke, vil kritikerne nettopp legge vekt på det situasjonsavhengige aspektet ved lesing. Disse kritikerne, som i noen sammenhenger omtaler seg som "the New Literacy Studies", hevder at det er meningsløst å bruke stimulistekster som er fjernet fra sin opprinnelige kontekst i lesetester:

"Our approach is based upon the belief that literacy only has meaning within a particular context of social practices and does not transfer unproblematically across contexts ..." (Hamilton and Barton 2000:379).

Kritikerne hevder i tråd med dette at det er grunn til å tvile på bruksverdien av de instrumentene som inngår i for eksempel IALS. Forbindelsen mellom leseoppgavene i en slik test og det som voksne i realiteten er opptatt av i hverdagslivet, er for dårlig begrunnet (Street 1996). Det pekes blant annet på at tekstene og de tilhørende oppgavene må ha blitt opplevd som "kunstige" av mange informanter i de aktuelle undersøkelsene.

Referanser

- Elbro, C. et al. (1991): *Danskernes læseferdigheder. En undersøkelse av 18 – 67-åriges læsning af dagligdagse tekster*. København, Prosjekt Læsning og Undervisningsministeriet.
- Elbro, C. (2001): *Læsning og læseundervisning*. København, Gyldendal Uddannelse.
- Gabrielsen, E. (2000): *Slik leser voksne i Norge. En kartlegging av leseferdigheten i aldersgruppen 16 – 65 år*. Stavanger. Senter for leseforskning.
- Gabrielsen, E. (2002): *"Lese for livet". Lesekompetansen i den norske voksenbefolkningen sett i lys av visjonen om en enhetsskole*. Bergen. Institutt for samfunnspsykologi, Universitetet i Bergen.
- Gough, P.B. and W. Tunmer (1986): "Decoding, reading and reading disability". *Remedial and Special Education* 7, s. 6 - 10.
- Hamilton, M. og D. Barton (2000): "The International Adult Literacy Survey: what does it really measure?" *International Review of Education* 46 (5): s. 377 - 389.
- Jones, S. (1996): *Measuring Adult Basic Skills. I: Tuijnman, A. et al.: Adult Basic Skills. Innovations in Measurement and Policy Analysis*. Paris. OECD.
- Kirsch, I. S. og A. Jungeblut (1995): *Using Large-Scale Assessment Results to Identify and Evaluate Generalizable Indicators of Literacy*. Philadelphia, National Center on Adult Literacy, University of Pennsylvania: 16.
- Kirsch, I. S. (2001): *The International Adult Literacy Survey (IALS): Understanding What Was Measured*. Princeton. Educational Testing Service.
- Lundberg, I. (1984): *Språk och läsning*. Stockholm, Liber.
- Murray, T. S. (1995): *Proxy Measurement of Adult Basic Skills: Lessons from Canada*. Philadelphia, National Center on Adult Literacy, University of Pennsylvania: 18.
- Norton, M. and I. Falk (1992): "Adults and reading disability". *International Journal of Disability, Development and Education* 39 (3), s. 185 - 196.
- OECD and Statistics Canada (1995): *Literacy, Economy and Society; Results of the First International Literacy Survey*. Paris, OECD.
- OECD and Statistics Canada (2000): *Literacy in the Information Age; Final Report of the International Adult Literacy Survey*. Paris, OECD.
- Sticht, T. G. (2001): *The International Adult Literacy Survey: How well does it represent the literacy abilities of adults?* *The Canadian Journal for the Study of Adult Education*, 15 s. 19 – 36.
- Street, B. (1996): "Literacy, Economy and Society: a review". *Literacy Across the Curriculum* 12 (3): s. 7 – 15.
- UNESCO (1990): *Compendium of Statistics on illiteracy*. Paris.
- Walter, P. (1999): "Defining literacy and its consequences in the developing world." *International Journal of Lifelong Learning* 18 (1), s. 31 - 48.

Kort beskrivelse av leseferdighetsnivåene i de tre leseskalaene

Nivå	Prosaskalaen	Dokumentskalaen	Kvantitativ skala
Nivå 1 (0–225)	Oppgavene på dette nivået krever at leseren kan finne <i>en</i> enkel opplysning i teksten som er identisk eller synonym med den opplysningen som det spørres etter. Hvis det finnes et sannsynlig, men galt svar (distraktor) i den aktuelle teksten, så står den ikke i nærheten av den korrekte opplysningen.	De fleste oppgavene på dette nivået krever at leseren kan finne <i>en</i> opplysning i teksten som er identisk med opplysningen det spørres etter. Ev. avledende opplysninger (distraktorer) er vanligvis plassert i god avstand fra det riktige svaret. Noen oppgaver ber leseren om å fylle inn oppgitte opplysninger i et skjema.	Oppgaver på dette nivået krever at leseren kan utføre <i>en</i> enkel regneoperasjon (vanligvis addisjon) hvor tallene allerede er satt opp i dokumentet eller fremgangsmåten er gitt.
Nivå 2 (226–275)	Oppgavene på dette nivået krever at leseren kan finne frem til en eller flere opplysninger i en tekst hvor ev. distraktorer kan være til stede eller hvor det kreves enkle logiske slutninger. Leserens kan også bli bedt om å integrere to eller flere opplysninger eller å sammenligne gitte opplysninger.	Oppgavene på dette nivået er mer varierte enn på nivå 1. Der hvor leseren skal finne en enkel opplysning er enten flere distraktorer lagt inn i teksten, eller så er leseren nødt til å trekke en enkel logisk slutning. Noen oppgaver kan gå ut på at leseren skal fylle ut opplysninger i et skjema, eller "cycling" igjennom teksten flere ganger for å finne opplysningene.	Oppgavene består av <i>en</i> regneoperasjon (enten addisjon eller subtraksjon) med utgangspunkt i tall som er lette å finne i teksten. Regneoperasjonen som skal utføres går nokså klart frem av ordvalget i spørsmålet eller materialets utseende, eller kan kreve en enkel logisk slutning.
Nivå 3 (276–325)	Leseren må finne frem til rett informasjon på grunnlag av enkle logiske slutninger, eller opplysninger som tilfredsstillende bestemte betingelser. Det kan være nødvendig å benytte informasjon fra flere deler av teksten. Leserens må også kunne integrere eller sammenligne informasjon i ulike avsnitt eller seksjoner av teksten.	Leseren skal finne frem til opplysninger som er direkte angitt i teksten i samme form som i spørsmålet, eller i en synonym form. Oppgaver på dette nivået er mer varierte enn på nivåene 1 og 2. Videre må leseren ta betingede opplysninger i betraktning eller finne frem til rette svar ved hjelp av flere ulike typer opplysninger. Noen oppgaver krever at leseren integrerer opplysninger fra et eller flere oppsett (tabeller eller lignende) eller skumleser igjennom dokumentet flere ganger for å finne frem til flere opplysninger.	På dette nivået blir regneoperasjonene mer varierte, og kan også omfatte multiplikasjon og divisjon. I noen oppgaver er det nødvendig å behandle mer enn to tall for å løse oppgaven, og tallene inngår også i mer kompliserte tekster eller dokumenter. Ofte brukes semantiske uttrykk som "hvor mange" eller "beregnet forskjellen", mens andre oppgaver krever logiske slutninger på høyere nivå for å definere oppgaven.
Nivå 4 (326–375)	For å løse disse oppgavene må leseren sammenligne flere egenskaper ved opplysningene, eller avgi flere svar hvor de etterspurte opplysningene bare kan identifiseres gjennom tekstbaserte logiske slutninger. Leserens kan bli bedt om å integrere eller sammenligne opplysninger, noen ganger med utgangspunkt i ganske lange tekster. Tekstene inneholder ofte flere distraktorer og de opplysningene som det spørres etter, er mer abstrakte.	Leseren må sammenligne flere egenskaper ved opplysningene, og gå igjennom dokumentet flere ganger for å hente opplysninger, og integrere disse opplysningene for å finne svaret. Oppgavene kan ofte kreve at det foretas mer kompliserte logiske slutninger. Noen ganger må leseren ta betingede opplysninger fra dokumentet med i betraktning.	For å løse oppgavene på dette nivået, kreves det en enkel regneoperasjon hvor fremgangsmåten ikke er klart definert i teksten. Informasjonen i teksten gir ikke semantiske ledetråder som for eksempel "hvor mange", som hjelper leseren til å definere oppgaven.
Nivå 5 (376–500)	Oppgavene kan kreve at leseren leter etter opplysninger i en fortettet tekst som inneholder flere plausible, men avledende opplysninger. Noen ganger forutsettes det logiske slutninger på høyt nivå og enkelte tekster benytter fagspråk (spesialisert språk).	Leseren må lete gjennom komplekse oppsett med informasjon som inneholder mange distraktorer, må kunne trekke logiske slutninger på høyt nivå, og må ta hensyn til betingede opplysninger eller ta i bruk fagspråk (spesialisert språk).	Leseren må utføre flere regneoperasjoner i korrekt rekkefølge og må definere problemet eller oppgaven ut fra den foreliggende tekst, eller bruke bakgrunnskunnskap for å klargjøre problemet og de regneoperasjonene som er nødvendige.

Kilde: Gabrielsen 2002, oversatt fra OECD and Statistics Canada 1995.

Hvor godt må vi kunne lese for å fungere i dagens samfunn?

Å lese godt er viktig, ikke minst når en blir stilt overfor krav om omstilling. Men hvordan kan vi bestemme hva som er "godt nok"? Metodene er ulike og spør en folk flest hvor godt de leser, vil mange overvurdere sin egen kompetanse.

I de senere årene har det vært uttrykt bekymring for at nordmenn har sakkert akterut med hensyn til leseferdighet. Det er de mange sammenligningene med tilsvarende aldersgrupper i andre vestlige land som brukes som begrunnelse. I den politiske debatten har det ved flere anledninger vært brukt sterke og overdrevne uttrykk om den situasjonen som er oppstått, som for eksempel når representanter fra det politiske miljøet har avgitt uttalelser av typen "20 prosent av elevene forlater den norske grunnskolen uten å kunne lese". Bekymringene har allerede gitt utdanningspolitiske konsekvenser, blant annet gjennom en styrking av norskfaget i grunnskolen og ved endringer i lærerutdanningen som er ment å skulle sikre studentene et bedre fundament for å ta ansvar for lese- og skriveopplæringen på ulike nivå.

Denne fokuseringen på lesekompetanse i ulike aldersgrupper av befolkningen, aktualiserer en debatt om hva som må betraktes som svake leseferdigheter i vårt samfunn. Når bør vi bekymre oss? Hvor skal vi sette "grensene" for at vi kan karakterisere lesekompetansen hos unge og voksne som utilstrekkelig eller dysfunksjonell? Det er dette som er hovedtemaet for denne artikkelen.

Når metoden bestemmer resultatet

International Adult Literacy Survey (IALS) er en kartlegging av lesekompetanse i aldersgruppen 16-65 år gjennomført i 21 land i perioden 1994-1998. Nærmere 80 000 mennesker har deltatt i undersøkelsen; i Norge utgjorde det representative utvalget 5 300 personer. To typer av lesetekster inngår i undersøkelsen; prosatekst (sammenhengende tekst) og dokumenttekst (ikke-sammenhengende tekst, med innslag av tabeller, figurer eller grafiske fremstillinger). IALS definerer fem nivåer for leseferdighet, hvor nivå 1 relateres til de enkleste oppgavene og nivå 5 knyttes til de mest krevende oppgavene. Denne nivåinndelingen baseres på teorier utviklet i USA og Canada over en 15-årsperiode (se Kirsch 2001, 2003; Gabrielsen 2000, 2002).

I mange undersøkelser av unges og voksnes lesekompetanse er det registrert til dels betydelige avvik mellom informantenes vurdering av egen leseferdighet og resultatene på leseprøvene. Et gjennomgående trekk er at informantene vurderer egen leseferdighet som bedre enn det de mer objektive målingene viser. Resultatene fra IALS bekrefter at dette fenomenet gjelder for alle deltakerlandene. I Norge vurderer for eksempel rundt halvparten av de svakeste leserne (nivå 1 på prosaskalaen) at de leser godt eller svært godt. For nivå 2-leserne er denne prosentandelen betydelig høyere (se tabell 1).

Det er forsøkt gitt flere forklaringer på dette fenomenet. For det første er det naturlig å peke på den "menneskelige tilbøyelighet" det er å oppfatte seg selv som bedre enn det en objektivt sett har grunnlag for (jf. psykoanalysens rasjonaliseringsbegrep). For mange er det opplagt vanskelig å innrømme at de

---

Egil Gabrielsen

Egil Gabrielsen er førsteamanuensis, Nasjonalt senter for leseopplæring og leseforskning, Universitetet i Stavanger (egil.gabrielsen@uis.no).

Tabell 1. Andel av nivå 1- og nivå 2-lesere i et utvalg av land som vurderer egne leseferdigheter på prosaskalaen i IALS som "god" eller "svært god". Prosent

Land	Nivå 1	Nivå 2
Canada	57	90
Chile	47	83
Danmark	89	97
Finland	51	71
Nederland	51	68
Norge	52	81
Storbritannia	58	81
Sveits	66	95
Tsjekkia	99	99
Tyskland	80	96
USA	63	92

Kilde: Gabrielsen 2000, side 189.

kommer til kort på et så sentralt funksjonsområde som det lesing og skrivning representerer i vår kultur. Andre igjen opplever kanskje at de leser godt fordi de ubevisst har "tilpasset" seg; de velger en vanskegrad på sitt lesestoff som samsvarer med eget kompetansenivå. De mener dermed oppriktig at de leser godt uten å være seg bevisst at de "velger bort" viktige kategorier av lesetekster som det forventes at voksne mennesker skal beherske i dag. Når for eksempel over 90 prosent av voksne nordmenn bekrefter at de leser aviser daglig, så omfatter det både personer som bruker et par timer for å få med flest mulig detaljer fra dagens avis, men også den som bruker to-tre minutter på å lese for eksempel overskriftene og tegneseriene i den samme avisen.

Større omstillingskrav

En tredje forklaring vil være at en del voksne mennesker naturlig nok har en relativt sett bedre lesekompetanse på områder som de arbeider med til daglig; bedre enn det deres målte generelle leseferdighet skulle tilsi. Gjennomgående er det et høyt samsvar mellom det vi kan kalle generell lesekompetanse og voksnes lesekompetanse i forhold til egen jobb (Sticht 1988), men det er også undersøkelser som viser at voksne kan ha en høyere lesekompetanse i jobbsammenheng enn det en kunne forvente ut fra deres generelle leseferdighetsnivå (Mikulecky and Diehl 1980; Guthrie et al. 1984).

Forklaringen på dette er ifølge Arnbak (2004) blant annet at leseren har beveget seg inn i "et område" hvor han besitter mye bakgrunnskunnskap. Opplevelsen av å være en "god nok" leser er derfor rimelig. Vi må for eksempel anta at bussjåfører, som tilhører en yrkeskategori med gjennomgående svakere leseferdigheter enn gjennomsnittet i voksenbefolkningen (Gabrielsen 2000), er bedre til å lese rutetabeller enn mange av de undergruppene av voksne som skårer høyere enn dem på IALS. Dette må ses i sammenheng med at undersøkelser som IALS må hente sine lesetekster fra ulike områder/tema som er felles for flertallet av voksne i flest mulig land, dersom sammenligning av lesekompetanse skal ha relevans. Når det likevel er grunn til å bekymre seg for leseferdigheten også i denne sammenhengen, er det fordi det er den generelle lesekompetansen som i hovedsak utfordres i utdanningssammenheng (Arnbak 2004). Nødvendigheten av omstilling og endring vil i årene som kommer, etter all sannsynlighet, forutsette at alle voksne må etter- og videreutdanne seg i større omfang enn det vi har sett frem til i dag; kravene til leseferdighet vil derfor bare øke.

Endelig er det viktig å minne om at en undersøkelse som IALS bare sier noe om statistisk sannsynlighet; hvor stor er sjansen for at en person med leseferdighet på hvert av de fem definerte nivåene, skal løse oppgaver med ulik vanskegrad? En har valgt å bruke 80-prosentkriteriet som grense. Det betyr at en informant plasseres på det leseferdighetsnivået hvor det er 80 prosent eller større sannsynlighet for at han vil kunne løse oppgavetyper korrekt. Det utelukker ikke at en person, for eksempel på leseferdighetsnivå 2, også vil være i stand til å løse oppgaver på nivå 3, 4 og 5, men sannsynligheten for at dette skjer er mindre enn 80 prosent. Sjansene for at en person på nivå 1 skal løse slike oppgaver er naturlig nok enda mindre, ettersom det er mindre enn 80 prosent sannsynlighet for at han vil løse en nivå 2-oppgave korrekt. Valget av 80-prosentkriteriet i IALS er omdiskutert, og utgjør sannsynligvis en viktig fjerde forklaring på den refererte store forskjellen det er mellom folks egen oppfatning av leseferdighet og "objektivt målt" ferdighet. Endres "cut off"-kriteriet til for eksempel 70 prosent så reduseres andelen av nivå 1-lesere betraktelig, samtidig som andelen av lesere på nivå 3 eller høyere, øker. Det mot-

Hvordan leser "svake lesere"?

Naturlig nok er det personer på nivå 1 som er mest utsatt. "Nivå 1-leseren" kan for eksempel bare "sikkert" løse oppgaver med helt enkel tekst med fokus på konkrete. De vil få problemer dersom en oppgave forutsetter at leseren skal kunne integrere informasjon fra ulike deler av teksten for å finne frem til korrekt svar. På den kvantitative skalaen greier de bare å løse oppgaver som inkluderer addisjon eller subtraksjon, og oppgave-teksten bør i tillegg inneholde semantiske ledetråder som angir korrekt regneark.

"Nivå 2-leseren" er "sikker" på å løse oppgaver med noe mer komplekse tekster. De kan for eksempel finne frem til korrekt svar selv om den nødvendige informasjonen må integreres fra to ulike deler av teksten. De får imidlertid fort problemer når nødvendige opplysninger må identifiseres i mer enn to tekstavsnitt eller hvis riktig svar baseres på bruk av inferenser ("ledetråder" i teksten). Teksten kan inneholde distraktorer (ord som forvirrer leseren i letingen etter korrekt svar), forutsatt at disse ligger i en annen del av teksten enn det korrekte svaret. Men også lesere på dette nivået får problemer dersom kvantitative oppgaver krever multiplikasjon eller divisjon for å løses korrekt.

satte skjer dersom 90 prosent velges som "cut off"-kriterium. Problemet er at det ikke finnes et "korrekt" nivå for hvilken prosentsats som skal velges i denne sammenhengen. Sticht (2001) argumenterer for at 50-prosentnivået vil samsvare best med det "folk flest" oppfatter som et adekvat mestringsnivå. På den annen side er det åpenbart at det er mange situasjoner i samfunnet som involverer lesing, hvor heller ikke 90-prosentkriteriet vil være akseptabelt; et apotek hvor bare 90 prosent av de innleverte reseptene ble lest korrekt ville for eksempel fort gå konkurs. Det er heller ikke vanskelig å se for seg langt alvorligere konsekvenser av "feil-lesing" i arbeids- og samfunnslivet.

Hva er god nok leseferdighet?

Spørsmålet som er reist innledningsvis i denne artikkelen er "hvor godt må vi kunne lese for å fungere i dagens samfunn?". Med andre ord: hvilke kriterier skal vi bruke for å markere grensen mellom det som kan betraktes som funksjonelle og det som må betegnes som dysfunksjonelle leseferdigheter?

Det er i utgangspunktet et problem at slike "cut off"-kriterier i mange leseundersøkelser har vært gjenstand for liten grad av systematisk "kvalitetssikring" (Arnbak 2004). I IALS er grensen blitt satt mellom leseferdighetsnivå 2 og 3, av de nevnte fem nivåene (OECD and Statistics Canada 1995). Unge og voksne som fungerer på nivå 1 og 2 vurderes etter dette å ha en leseferdighet som ikke kan betraktes som tilstrekkelig i forhold til de lesekravene som stilles i de vestlige industrilandene i dag. Svenskene har tilsvarende valgt å bruke begrepet "medborgerkompetens" (Skolverket 1996) om de tre høyeste leseferdighetsnivåene i IALS, og bekrefter på den måten at nivå 3 er nødvendig for fullt ut å mestre de leseutfordringene som mennesker i dag møter i arbeidsliv og i samfunnsliv for øvrig.

Hvor hensiktsmessig er det så å definere alle unge og voksne som fungerer på nivå 1 og 2 i IALS som dysfunksjonelle lesere? Valget av en slik grense innebærer åpenbart en risiko for å stigmatisere betydelige deler av voksenbefolkningen. I Norge omfatter for eksempel gruppen hele 900 000 mennesker. Dette er et på mange måter "uhåndterlig" høyt tall, ikke minst når vi tenker i retning av å sette inn hjelpetiltak.

Tabell 2. Andel av nivå 1- og nivå 2-lesere i et utvalg av land på prosa-skalaen i IALS

Land	Prosent på nivå 1	Prosent på nivå 2	Gj.snittskåre på Prosa-skalaen
Sverige	7,5	20,3	301
Norge	8,5	24,7	289
Finland	10,4	26,3	289
Nederland	10,5	30,1	283
Danmark	9,6	36,4	275
Belgia	18,4	28,2	272
Tyskland	14,4	34,2	276
Storbritannia	21,8	30,3	267
USA	20,7	25,9	274
Chile	50,1	35,0	221

Kilde: Gabrielsen 2000, side 181.

Tabell 3. Karakteristika ved gruppen "risikolesere" født i Norge. Prosent

Aldersgruppe	Prosentandel "risikolesere"	Utdanning på maks grunnskolenivå	Arbeidsledig	Deltatt på kurs i løpet av det siste året
18-30	5,9	22	17	30
31-44	5,7	44	13	25
45-65	17,5	65	11	13

¹ Bare 52 prosent i denne aldersgruppen er yrkesaktiv. 41 prosent av risikoleserne på over 45 år har forlatt arbeidslivet; de fleste er uføretrygdet.
Kilde: Gabrielsen 2002.

Vi ser av tabell 2 at omfanget av nivå 1- og nivå 2-lesere på prosaskalaen varierer mellom 28 prosent (Sverige) og 85 prosent (Chile) i IALS. Det innebærer at nærmere halvparten av voksne mellom 16-65 år i de 21 landene som har gjennomført IALS, omfattes av betegnelsen dysfunksjonell leseferdighet. Det er selvsagt ikke uproblematisk at en betydelig andel av disse

selv vurderer sine ferdigheter som gode eller svært gode (jf. tabell 1). Sticht (2001) er en av de leseforskerne som argumenterer for at det å inkludere både nivå 1- og nivå 2-lesere i gruppen dysfunksjonelle lesere, gir undersøkelser som IALS liten "face-validity", folk flest tror ikke på resultatene. Han er bekymret for at slike kriterier i neste omgang kan hindre unge og voksne med de svakeste ferdighetene fra å få nødvendig hjelp.

Den nevnte inndelingen, som blant annet brukes av OECD, kan videre kritiseres for å være for unyansert fordi den i for liten grad tar hensyn til at nivå 1- og nivå 2-leseren vil møte høyst ulike lesekrav i hverdagslivet. Det er for eksempel rimelig å tro at det er langt enklere å fungere med leseferdighet på disse nivåene i et land som Chile, sammenlignet med mer "leseintensive" samfunn som de nordiske. Å knytte uttrykket "dysfunksjonelle leseferdigheter" til begge disse nivåene, kan derfor bli en for generell karakteristikk.

"Bekymringen" for lesekompetansen hos nivå 1- og nivå 2-leseren, bør videre nyanseres noe i forhold til alder og til lesekravene i vedkommendes hverdagsliv. Det er for eksempel atskillig mindre grunn til "uro" for en 60-åring på leseferdighetsnivå 2 som er i jobb og mestrer sine lesekrav der tilfredsstillende, sammenlignet med en 20-åring som fungerer på det samme leseferdighetsnivået og som skal ut i en jobb med betydelige krav til leseferdighet. Dette skyldes ikke minst at 20-åringen må forventes å møte hyppige krav om omstilling og endring med hensyn til kompetanse fra arbeidslivet i løpet av de kommende årene. 20-åringens leseferdighet utgjør, som tidligere nevnt, en sentral faktor i en slik "omstillingskompetanse".

Risikogrubbene

En mer "forsiktig" avgrensning av den svakeste lesegruppen i voksenbefolkningen, vil på denne bakgrunn være å definere de som *fungerer på nivå 1 på minst en av de tre leseskalaene i IALS* som "at risk"-gruppen (Gabrielsen og Myrberg 2001). Dette er, med bakgrunn i teorigrunnlaget for IALS, utvilsomt en gruppe med svak lesekompetanse, som i dagens utdanningssamfunn er i en risikosone vurdert i forhold til de omfattende "lesekravene". Mange i denne gruppen har også betydelige avkodingsproblemer; problemer med den mer tekniske siden ved leseprosessen (Arnbak 2004). Unge og voksne på dette leseferdighetsnivået vil også ha vanskelig for å gjennomføre et utdanningstilbud på videregående skoles nivå dersom de ikke får spesiell oppfølging med sine problemer. Det må også understrekes at denne reduserte gruppen utvilsomt utgjør en mer "håndterlig" gruppe med hensyn til å kunne sette inn virkemidler fra samfunnets side (Sticht 2001).

I Norge er det vel 12 prosent av voksenbefolkningen (16-65 år) som kommer inn under "at risk"-betegnelsen; det betyr rundt 350 000 mennesker. Prosenttallet er omtrent det samme i Sverige og Danmark, men noe høyere i Finland

(16 prosent). I de øvrige IALS-landene kommer i gjennomsnitt 31 prosent inn under denne betegnelsen, hvilket bekrefter at risikoleserne "fortsatt" utgjør en betydelig gruppe også i det vi omtaler som de vestlige industrilandene (Gabrielsen og Myrberg 2001).

De viktigste fellestrekkene ved gruppen risikolesere som er født i Norge, er lavt utdanningsnivå, alder over 45 år og liten grad av yrkesaktivitet; mange faller ut av det ordinære arbeidslivet (Gabrielsen 2002). Dette bekreftes av tallene vist i tabell 3. Vi registrerer også at det bare er en liten del av denne gruppen som har deltatt i en eller annen form for kursvirksomhet eller etterutdanning i løpet av det siste året. Til sammenligning kan det nevnes at ca. 70 prosent av de flinkeste leserne (nivå 4/5) har gjort det samme.

Også i gruppen "ikke-vestlige"-innvandrere finner vi en betydelig andel av risikolesere. 69 prosent av denne delen av innvandrerbefolkningen er plassert på leseferdighetsnivå 1 på minst en av leseskalaene på IALS (se annen artikkel for mer inngående omtale av ikke-vestlige innvandrere).

Avslutning: Lesferdighet og marginalisering

I dagens informasjonssamfunn er vi ikke lenger opptatt av om unge og voksne kan lese, men er mer interessert i å vite *hvor godt* de leser; hvordan de kan nyttiggjøre seg den flommen av skriftbasert informasjon som de møter i dagligliv, utdanning og arbeidsliv. Den "gamle" todelingen mellom lesekyndig og ikke-lesekyndig (analfabet) er derfor ikke lenger aktuell i vår kultur; samtidig må vi ikke glemme at rundt 800 millioner av unge og voksne i verden fortsatt er analfabeter (UNESCO 1999).

Det er i denne artikkelen vist at mange forhold må trekkes inn når vi skal drøfte hva som skal defineres som henholdsvis funksjonelle og dysfunksjonelle leseferdigheter i vårt samfunn. Uansett målemetode vil spørsmålet om "hva som er godt nok?" kunne reises; hva skal avgjøre hva vi definerer som dysfunksjonell kompetanse på dette området? Vi har i artikkelen vist til forskjellige faktorer som må trekkes inn når dette spørsmålet skal besvares.

Det som uavhengig av metode og kriterier står fast, er at en ikke ubetydelig andel av befolkningen også i Norge synes å ha en lesekompetanse som er utilstrekkelig sett i forhold til de lesekravene som møter dem i arbeids- og samfunnslivet i dag. For mange har dette forholdet negativ innvirkning på deres livskvalitet og representerer dermed en fare for at betydelige grupper i befolkningen risikerer å bli marginalisert.

Utdanningskvalitet på ulike nivå er utvilsomt "resepten" for å motvirke en slik utvikling. Det innebærer for det første at vi må utvikle et skolesystem som sikrer alle deltakere funksjonelle leseferdigheter. Et slikt krav forutsetter forbedringer både for det vi omtaler som "grunnleggende lese- og skriveopplæring" og for den "fortsettende lese- og skriveopplæringen". Som nevnt i innledningen, er det i de senere årene igangsatt tiltak som skal gjøre skolen i stand til å forbedre disse områdene. I tillegg er det nødvendig å videreutvikle kvaliteten på utdanningstilbudene for voksne som sliter med dysfunksjonelle ferdigheter på dette området. Økt tilgjengelighet og tiltak som bedrer motivasjonen for deltakelse i denne typen av tilbud, er viktige stikkord i det arbeidet som må gjøres. Endelig viser erfaringer fra andre land at aktørene i arbeidslivet må bli mer bevisst sitt ansvar for å vedlikeholde og videreutvikle lesekompetansen i voksenbefolkningen.

Arnbak, E. (2004): "When are poor reading skills a threat to educational achievement?" I: Reading and Writing: An Interdisciplinary Journal 17; s. 459 – 482.

Gabrielsen, E. (2000): *Slik leser voksne i Norge. En kartlegging av leseferdigheten i aldersgruppen 16 – 65 år*. Stavanger. Senter for leseforskning.

Gabrielsen, E. (2002): "Lese for livet". *Lesekompetansen i den norske voksenbefolkningen sett i lys av visjonen om en enhetsskole*. Bergen. Institutt for samfunnspsykologi, Universitetet i Bergen.

Gabrielsen, E. og M. Myrberg (2001): *Adult Education for At-risk groups*. I: Tuijnman, A. og Hellström, Z.: Curious Minds. Nordic Adult Education Compared. Copenhagen, Nordic Council of Ministers, s. 104 – 115.

Guthrie, J.T. et al. (1984): *Reading competencies and practices*. Newark, International Reading Association.

Kirsch, I. S. (2001): *The International Adult Literacy Survey (IALS): Understanding What Was Measured*. Princeton. Educational Testing Service.

Kirsch, I. S. (2003): Measuring literacy in IALS: a construct-centered approach. *International Journal of Educational Research* 39 (2003), s. 181 – 190.

Mikulecky, L. and W. Diehl (1980): *Job Literacy*. Bloomington, Reading Research Center, Indiana University.

OECD and Statistics Canada (1995): *Literacy, Economy and Society; Results of the First International Literacy Survey*. Paris, OECD.

OECD and Statistics Canada (2000): *Literacy in the Information Age; Final Report of the International Adult Literacy Survey*. Paris, OECD.

Skolverket (1996): *Grunden för fortsatt lärande*. Stockholm. Skolverkets rapport n. 115.

Sticht, T.G. (1988): "Adult Literacy Education". *Review of Research in Education* 15, s. 59 - 96.

Sticht, T. G. (2001): *The International Adult Literacy Survey: How well does it represent the literacy abilities of adults?* *The Canadian Journal for the Study of Adult Education*, 15, s. 19 – 36.

UNESCO (1999): *Statistical yearbook*. Paris.

Bokanmeldelse: Vårt minste problem

Mange lurer på hvordan vi i Statistisk sentralbyrå kan gi noe som helst tilnærmet riktig statistikk over ulike sider ved det norske samfunn når vi bare spør et lite utvalg av alle som bor i Norge. Vi som svarer på denne type henvendelser pleier å si at det er det minste problemet vi har. Det finnes en rekke steder i prosessen med å lage statistikk hvor feil og mangler kan oppstå som kan gi feil i sluttresultatene.

Øyvin Kleven

Robert M. Groves, Floyd J. Fowler Jr., Mick P. Couper, James M. Lepkowski, Elanor Singer og Roger Tourangeau: *Survey Methodology*. Wiley Series In Survey Methodology. New York 2004. 448 s.

Fra USA kom det i fjor en bok med tittelen Survey Methodology. I USA er surveymetode regnet som et eget fag hvor flere universiteter tilbyr Master- og Ph.D.-programmer, i motsetning til i Norge hvor det regnes inn under samfunnsvitenskapene og matematikk. I USA har noen av de beste universitetene og føderale statistikkontorer gått sammen i "the Joint Program in Survey Methodology (JPSM)". Forfatterne bak boken Survey Methodology

underviser i programmet, og må sies å være blant de internasjonale tungvektene i faget. Forfatternes programforpliktelse er å gi leserne de beste praksiser per dags dato innenfor Survey Methodology. De ønsker også å bidra til å bygge flere broer mellom miljøene som arbeider med statistikk. De har lyktes ganske godt, og skal du lese en bok for å få en innføring eller bli oppdatert, kan du like godt lese denne.

Boken til Groves mfl. (se boks) beskriver og anbefaler prinsipper oppdaget i metodeforskningen over de siste årene, som bør benyttes hvis en skal fremkaffe statistikk av høy kvalitet. Forfatterne åpner på side 1 med følgende teser: "You are about to be exposed to a system of principles called "survey methodology" for collecting information about the social and economic world". I survey metodologi er en opptatt av å identifisere prinsipper om design, innsamling, bearbeiding og analyse av data hentet inn i intervjuundersøkelser, og hvordan dette gir ulike kostnader og kvalitet i statistikken. Boken kan leses både som en beskrivelse av hvor denne grenen av metodeforskningen står per dags dato, og som en oppfordring til å se ut over den snevre utvalgsvariansen som den eneste feilkilden i utvalgsundersøkelser. Tidligere var kunnskapen om hvordan feilene oppstod, hvordan de kunne begrenses og til hvilken kostnad i stor grad spredt på flere fagmiljøer. I de siste årene har det blitt et økt fokus på å skape et mer enhetlig internasjonalt fagmiljø som ser dette i sammenheng.

Fra fokus på "vårt minste problem" til fokus på "hele problemet"

Boken er delt inn i tolv kapitler og tar for seg surveyprosessen ut fra "Total survey error"-paradigmet. Kort oppsummert mener forfatterne at en må sette seg inn i stegene i en undersøkelse og være opptatt av hvor feilkilder kan oppstå når en planlegger. Det gjelder å lage en plan som minimerer feilene mellom to steg ved å velge de til enhver tid beste metodene. Boken er derfor mer

Øyvin Kleven er rådgiver ved Seksjon for datafangstmetoder, Statistisk sentralbyrå
(oyvin.kleven@ssb.no).

detaljert på selve datainnsamlingsprosedyrene enn de generelle metodebøkene i samfunnsvitenskap. Den er delt inn i følgende kapitler:

1. Hva er survey metodologi? (An Introduction to Survey Methodology),
2. Slutninger og feilslutninger i intervjuundersøkelser (Inference and error in surveys),
3. Målpopulasjoner, utvalgsplan og dekningsfeil (Target populations, sampling frames, and coverage error),
4. Utvalgsdesign og utvalgsfeil (Sampling design and sampling error),
5. Metoder i datafangst (Methods of data collection),
6. Frafall i intervjuundersøkelser (Non-response in sample surveys),
7. Spørsmål og svar i intervjuundersøkelser (Questions and answers in surveys),
8. Evaluering av spørsmål i intervjuundersøkelser (Evaluating survey questions),
9. Intervjuing (Survey interviewing)
10. Etterbehandling av data (Post-collecting processing of survey data),
11. Prinsipper og praksiser knyttet til vitenskapelig integritet (Principles and practices related to scientific integrity)
12. Ofte stilte spørsmål om surveymetoder (FAQ's about Survey Methodology).

Boken forutsetter en viss trening i tolkning og lesing av statistiske formler, regresjonskoeffisienter og logistisk regresjon. Men også de som ikke er så fortrolig med det matematiske språket kan finne råd og tips. Dette er den første boken jeg har sett som klarer å samle så mye av det vesentligste innenfor 400 sider. Det er klart at feltet på langt nær blir uttømt i løpet av disse sidene. Skal en virkelig sette seg inn i dette må en ha langt mer. Men boken har klart noe å tilby de fleste. Både spesialister som trenger å holde seg informert om hva som regnes som "state of the art" på det generelle plan, og de som trenger en rask innføring i faget.

En av de viktigste og mest sårbare feil i en intervjuundersøkelse er spørsmålsformuleringen. Dette omhandles i kapittel 7, og delvis i kapittel 8. Her kunne jeg tenkt meg litt mer utfyllende om hvordan en kan skrive gode spørsmål. Delen som handler om hvordan skrive gode spørsmål er kun på ti sider, her kunne jeg tenkt meg flere eksempler. Gode fremstillinger av vektingsprosedyrer er ofte mangelvare i metodebøker. Her vil jeg trekke frem kapittel 11 i denne boken, hvor jeg synes forfatterne har fått til å forklare dette på en lett-fattelig måte.

Det er gjerne flere feil i en statistikk enn du får oppgitt

Når statistikk fremstilles, er det gjerne den feilen som oppstår fordi vi undersøker ett utvalg og ikke hele befolkningen vi er opptatt av. Vi ser sjelden henvisninger til andre feilkilder enn den rene utvalgsvariansen med mindre en skaffer seg dokumentasjonen av undersøkelsen. I forbindelse med partimålinger i dagspressen får vi gjerne opplyst at resultatene må tolkes innenfor feilmarginer på 2-3 prosentpoeng. Da er det kun det faktum at det er intervjuet, et utvalg, og ikke hele befolkningen det tas hensyn til. Alle andre feil ser en da bort ifra (eller en forutsetter at de er perfekt usystematiske og dermed jevner hverandre ut). En ender altså opp med å beskrive "det minste problemet vi har" og feier andre feilkilder under teppet.

Figur 1 (Groves mfl. 2004:48) gir en god illustrasjon av hvilke feilkilder som kan foreligge når statistikk samles inn og fremstilles. De firkantede "boksene" representerer stegene i en utvalgsundersøkelse, mens de ovale "boksene" representerer feilene som oppstår mellom to steg. Figuren uttrykker at før vi kan gi statistikk over noe, beveger vi oss langs to "løyper". En har med representasjon å gjøre, den andre dreier seg om å spesifisere måleinstrumentet. Representasjonsløypa dreier seg om at vi trekker et utvalg og ikke intervjuer hele befolkningen, eller at vi mister noen på veien på hurtet med. I den andre "løypa" bestemmes det hvor presist måleinstrumentet er. Dette innebærer at det også i totaltellingene kan være betydelige feil, selv om en ikke baserer resultatene på et utvalg av befolkningen.

Figur 1. Utarbeidelsen av statistikk og potensielle feilkilder

